ମେଘେର ଆଲୋକ

ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ

ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ବିଶେଷ ଅବଦାନ

ମେହେର ଆଲୋକ

(ଗଙ୍ଗାଧର ଶତବାର୍ଷିକୀ ଜୟନ୍ତୀ ଉପଲକ୍ଷେ)

—ସମ୍ପାଦନା—

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ ଏମ୍. ଏ.

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଭୋଳାନାଥ ରାଉତ ଏମ୍. ଏ.

ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ

ବଦୁଷା ଗାଟଣା, କଟକ—୧

ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ—୧୯୬୩

ପ୍ରକାଶ କାଳ—୫, ଅଗଷ୍ଟ, ୧୯୬୩—ଶ୍ରାବଣପୂର୍ଣ୍ଣିମା

ପ୍ରକାଶକ—ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ
ଷଦ୍ରୁଯାଘାଟେଟା, କଟକ—୧

ପ୍ରାପ୍ତି ସ୍ଥାନ—ପ୍ରଗତି ପବ୍ଲିଶର୍ସ
ରାଙ୍କା ବଜାର
କଟକ—୨

ମୁଦ୍ରଣ—ତ୍ରିବେଣୀ ପ୍ରେସ୍
ମୂଖାସାଟ, କଟକ—୧

ମୂଲ୍ୟ—ତିନିଟଙ୍କା ମାତ୍ର

ଭକ୍ତ-ଅର୍ଘ୍ୟ

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଚିରସ୍ମରଣୀୟ । ଅନେକ କବିଙ୍କର ଶତବାର୍ଷିକୀ ଉତ୍ସବ ପାଳନ ତାହାର ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସ୍ୱାକ୍ଷର । ତତ୍କାଳୀନ କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ କବିଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ଜାତିଠାରୁ ଏତେ ପ୍ରୀତିଶ୍ରଦ୍ଧାର୍ଜନ କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଘଟି ନଥିଲା । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପୂଜା କରି ଓଡ଼ିଆ ସମାଜ ଆତ୍ମ ସଚେତନ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିରେ ମାନ୍ୟବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସମ୍ମାନ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ତାଙ୍କୁ, ଜାତି ଆପେ ଆପେ ସମ୍ମାନିତ ହୁଏ; ଶତବାର୍ଷିକୀ ଉତ୍ସବକୁ ସର୍ବ ଏକବର୍ଷ କାଳ ଓଡ଼ିଶାର ସବୁଶ୍ରେଣୀର ଜନସାଧାରଣ ଯେପରି ଜାତୀୟ ଚେତନାର ଅପୂର୍ବ ଉତ୍ସାହର ସହିତ ପ୍ରତିପାଳନ କରିଆସିଅଛନ୍ତି, ସେପରି ଉଦାହରଣ ଅତୀତରେ ଦୁର୍ଲଭ କହିଲେ ଚଳେ । ଏହା ଫଳରେ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ସାଂସ୍କୃତିକ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସୂଚନା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ଆତ୍ମସମ୍ମାନ ସଚେତନ ଜାତି କେବଳ ସାଂସ୍କୃତିକ ପ୍ରବାହ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତ ମୁକ୍ତିର ସନ୍ଧାନ କରିପାରେ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଜଣେ ଅନନ୍ୟ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତ । ସେହି ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ କୃତିର ଯୋଗ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରି ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ତାଳଚେରରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ତର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି 'ମେହେର-ଆଲୋକ'ର ପ୍ରକାଶରେ ମେହେର କବିଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଯୋଗ୍ୟ ମନେହୁଏ । ଯେଉଁ ଲେଖକ କବିଗଣ ଏହି ଭକ୍ତ-ଅର୍ଘ୍ୟ ଆୟୋଜନ କରିବାରେ ସହଯୋଗ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର । ଏହି

ସୁଯୋଗରେ ଭାରତର କେନ୍ଦ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳର ଅନ୍ୟତମ ସଭ୍ୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ କାନୁନଗୋ, ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରାଦେଶିକ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିର ସାଧାରଣ ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ଭବାନୀ ପଟ୍ଟନାୟକ ଏମ୍. ପି. ଏବଂ ଅଧ୍ୟାପକ ଦେବେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତିଙ୍କୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହିତ ସ୍ମରଣ କରୁଛୁ । ସେମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ସହାନୁଭୂତି ବ୍ୟତିରେକେ ଏହି ଆଲୋଚନା ଗ୍ରନ୍ଥ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ଆଲୋକକୁ ଆସିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାନ୍ତା ।

ସତ୍ୟ, ଶିବ, ସୁନ୍ଦରର ଜୟ ହେଉ ।

ଶ୍ରୀ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ

ସମ୍ପାଦକ—ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ

୫ । ୮ । ୬୩

ସୂଚୀ

ବିଷୟ | ପୃଷ୍ଠା

୧। ଗଙ୍ଗାଧର ସାହିତ୍ୟର ଐତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି,
ଶ୍ରୀ ଭୋଳାନାଥ ରାଉତ, ଏମ୍. ଏ. ୧

୨। ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପରିବେଶରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧର,
ଶ୍ରୀ ନରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ପ୍ରଧାନ, ଏମ୍. ଏ. ୨୬

୩। ରାଧାନାଥ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର,
ଶ୍ରୀ ଶାନ୍ତାମଣି ବେହେରା, ଏମ୍. ଏ. ୬୪

୪। ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରେରଣା,
ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦକିଶୋର ମୂର୍ତ୍ତି, ଏମ୍. ଏ. ୮୨

୫। ମେହେରଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ୱାଭାବିକତା,
ଶ୍ରୀ ରବୀନ୍ଦ୍ରକୁମାର ଭରଦ୍ୱାଜ, ଏମ୍. ଏ. ୯୪

୬। ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଗଙ୍ଗାଧର, ଶ୍ରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର କର, ଏମ୍. ଏ. ୧୦୪

୭। ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ,
ଶ୍ରୀ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ସିଂହ, ଏମ୍. ଏ. ୧୧୯

୮। ଗୀତିକବି ଗଙ୍ଗାଧର, ଶ୍ରୀ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଦାସ, ଏମ୍. ଏ. ୧୩୬

ମୁଦ୍ରାଗରେ ଭାରତର କେନ୍ଦ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳର ଅନ୍ୟତମ ସଭ୍ୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ କାନୁନଗୋ, ଉତ୍କଳ ପ୍ରାଦେଶିକ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିର ସାଧାରଣ ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ଭବାନୀ ପଟ୍ଟନାୟକ ଏମ୍ ପି, ଏବଂ ଅଧ୍ୟାପକ ଦେବେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତିଙ୍କୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହିତ ସ୍ମରଣ କରୁଛୁ । ସେମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ସହାନୁଭୂତି ବ୍ୟତୀତ ଏହି ଆଲୋଚନା ଗ୍ରନ୍ଥ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ଆଲୋକକୁ ଆସିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାନ୍ତା ।

ସତ୍ୟ, ଶିବ, ସୁନ୍ଦରର ଜୟ ହେଉ ।

ଶ୍ରୀ ସଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ

ସମ୍ପାଦକ—ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ

୫ । ୮ । ୬୩

ଗଙ୍ଗାଧର ସାହିତ୍ୟର ଐତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି

ଶ୍ରୀ ଭୋଳାନାଥ ରାଉତ

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ସମୟରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ପାଦ୍ରୀମାନେ ଓ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର:—

ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସମୟ ଧରି ଓଡ଼ିଶାର ଜାତୀୟ ଜୀବନ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଅବହେଳା, ଦେଶବ୍ୟାପୀ ବିଦ୍ରୋହ, ସର୍ବୋପରି ଦୈବୀଦୁର୍ବିପାକ ଦ୍ୱାରା ବିକଳାଙ୍ଗ ତଥା ଅସ୍ଥିସାର ପ୍ରାୟ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଇଂରେଜ ଶାସନର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏହିଭଳି ଏକ ଦୁଃସ୍ଥାବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଥିବାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସାଧାରଣ ଅସ୍ଥିର ଏବଂ ବିଚଳିତ (ସେତେବେଳେ ଶାସନତାନ୍ତ୍ରିକ ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି କଥା କିପରି ? ଇଂରେଜମାନେ ଭାରତ ଅଧିକାର କରି କେବଳ ଯେ ସୁଦୃଢ଼ ଶାସନ ପାଇଁ ଯତ୍ନ କରିଥିଲେ ତାହାନୁହେଁ, ନିଜର ଶିକ୍ଷା, ସଂସ୍କୃତି ତଥା ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇଥିଲେ । ତା ନ ହୋଇଥିଲେ ଦେଶବ୍ୟାପୀ ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହରେ ଶାସକ ଗୋଷ୍ଠୀର ମାନସିକ ସ୍ଥିରତା ନ ଥିବାବେଳେ ୧୮୫୭ରେ କଲିକତା, ବମ୍ବେ ଓ ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ବା ହୋଇଥାନ୍ତା କିପରି ? ଅଳ୍ପ ବହୁତେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ସଂସ୍କୃତିଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକେ ପ୍ରଭାବିତ ହେଉଥିବାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଜାତୀୟ ଜୀବନକୁ ଏ ବିଜାତୀୟ ଭାବଧାରା ଶୀଘ୍ର ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରି ନଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରେଜ ଶାସନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୋଁସଲେ ବିଦେଶୀ ଶାସକ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥ ଓ ସୁବିଧା ଦେଖି

ଗଙ୍ଗାଧର ସାହିତ୍ୟର ଐତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି

ଶ୍ରୀ ଭୋଳାନାଥ ରାଉତ

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ସମୟରେ ସାହିତ୍ୟିକ ପରିବେଶ ଓ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର:—

ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସମୟ ଧରି ଓଡ଼ିଶାର ଜାତୀୟ ଜୀବନ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଅବହେଳା, ଦେଶବ୍ୟାପୀ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ, ସହୋଦର ପ୍ରଦେଶଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ଶୋଷିତ ତଥା ଅସ୍ଥିର ପ୍ରାୟ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ଇଂରେଜ ଶାସନର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଏକ ବିଚ୍ଛିନ୍ନାବସ୍ଥାରେ ରହିଥିବାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସାଧାରଣ ଅସ୍ଥିର ଏବଂ ବିଚଳିତ ହେଉଥିବାବେଳେ ଶାସକଗୋଷ୍ଠୀ ସାହାଯ୍ୟ, ସହାନୁଭୂତି ବା ଅନୁକମ୍ପା ଦେଖାଇବେ କିପରି ? ଇଂରେଜମାନେ ଭାରତ ଅଧିକାରୀ କରି କେବଳ ଦୃଢ଼ ଶାସନ ପାଇଁ ଯତ୍ନ କରିଥିଲେ ତାହାନୁସାରେ, ନିଜର ଶିକ୍ଷା, ସଭ୍ୟତା ତଥା କୃଷ୍ଟିର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତା ନ ହୋଇଥିଲେ ଦେଶସାରା ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହରେ ଶାସକ ଗୋଷ୍ଠୀର ମାନସିକ ସ୍ଥିରତା ନ ଥିବାବେଳେ ୧୮୫୭ରେ କଲିକତା, ବମ୍ବେ ଓ ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ବା ହୋଇଥାନ୍ତା କିପରି ? ଅତଏବ ବହୁତେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିବାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଜାତୀୟ ଜୀବନକୁ ଏ ବିକାଶକୁ ଅବଧାରା ଶୀଘ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଫଳ ପାଇ ନ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରେଜ ଶାସନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ବିଦେଶୀ ଶାସକ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥ ଓ ସମ୍ପତ୍ତି ଲୋଭ

ସରକାର ଦୃଷ୍ଟି ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ବଳ ଶାସ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷାରେ ଲୋକେ ଏତେ ପରାଙ୍ମୁଖ ଥିଲେ ଯେ ଫଳତଃ ୧୮୨୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ବିସ୍ତାର ଆଶାନୁରୂପ ଫଳ ଦେଖାଇ ପାରି ନଥିଲା । ୧୮୨୨ ସାଲରୁ ମିଶନାରୀ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ମଙ୍ଗଳାରମ୍ଭ ସୂଚନା କରି ସେମାନେ ପ୍ରଥମ ୧୮୪୦ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନେ ବାଇବେଲ ଅଧ୍ୟାପନ କରି ଯାଇ ପାରିଥିଲେ ।

୧୮୫୪ ରେ ଲର୍ଡ଼ ଡାଲହୌସୀଙ୍କ ଅନୁମୋଦନକ୍ରମେ ଏବଂ ସରକାରଙ୍କ ଆଦେଶ ଦ୍ୱାରା ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଅବଶ୍ୟ କମିଶନର ରେନସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଇଂରାଜୀ ସ୍କୁଲ ଏବଂ ମିଶନାରୀ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କଟକ ଇଂରାଜୀ ସ୍କୁଲକୁ ସରକାରୀ ପରି-ଚାଳନାରେ ରଖାଯାଇଥିଲା । ଏହାପରେ ୧୮୮୦ ସାଲ ଜୁନ ୨୯ ତାରିଖ ଓଡ଼ିଶାର କମିଶନର ରେଭେନ୍ସା ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷା ପ୍ରସାର ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ତହିଁରୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଏଠାରେ କେତେ ପଛିଥିଲା ତାହା ସୁଷ୍ଠୁ ଅନୁମାନ କରିହୁଏ । ସେ ତାଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଥିଲେ ଯେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ମର୍ମ ଅବଧାରଣରେ ଓଡ଼ିଆ-ମାନଙ୍କର ଅସମର୍ଥତାରୁ ଲୋକଙ୍କର ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ସୌଭାଗ୍ୟ ସହଜରେ ମିଳି ପାରିବ ନାହିଁ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଏହାପରେ ୧୮୭୨-୭୩ ସାଲରେ ବଙ୍ଗଳା ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ବିଭାଗର-ସ୍କୁଲ ଇନ୍ସପେକ୍ଟର ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କରେ ଅନୁରୂପ ମତାମତ ସୂଚକ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

"It is to be regretted that no new educational operations can be carried out, for Orissa is at a great disadvantage compared with other districts" etc.

ଅତଃପର ପରେ ଏହି ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଏକ ନୂତନ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର କରିବା ବୃଦ୍ଧି ପାଉଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ନ ଥିଲା ବୋଲି ତତ୍କାଳୀନ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ଧାରଣା କରିଥିବା ଯୋଗୁଁ ସେମାନେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶିକ୍ଷାପ୍ରସାର ପାଇଁ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ କରିବାକୁ ଉତ୍ସାହିତ ହେଉ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ "୧୮୭୦ ସାଲ ପରେ ଶାସକମାନଙ୍କ ଶାସନ ନୀତି ବଦଳି ଯିବାରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା" । ୧୮୭୦ ବେଳକୁ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ଏମ୍.ଏ ଶ୍ରେଣୀ, ଲ କ୍ଲାସ, ନର୍ମାଲ ସ୍କୁଲ, ୩ଟି ହାଇସ୍କୁଲ, ୧୭ଟି ମଧ୍ୟଇଂରାଜୀ ସ୍କୁଲ, ୧୬ଟି ଭର୍ଣ୍ଣାକୁଲାର ସ୍କୁଲ ଥିବା ବେଳେ ୧୮୯୪ ବେଳକୁ ଏହାର ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ଶିକ୍ଷା ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ଏକ ପ୍ରଧାନ ମାଧ୍ୟମ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଏ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ କିମ୍ବା ପ୍ରସାର ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିଲା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଭିତ୍ତିରେ ନିଜ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରିବାକୁ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୋଗ୍ୟ ଲୋକ ବାହାରି ନ ଥିଲେ । ଅନେକାଂଶରେ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପରମ୍ପରାକୁ ରକ୍ଷା କରି ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାକୁ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ

ଅନୁଭୂତ ହେଲା, ଏବଂ ନିଜର ଶକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ନିଜ ମୌଳିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁକୂଳ ନ ହେଲା ।

ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ରଚନା ଓ ବଙ୍ଗାଳୀ ଓଡ଼ିଆ ସଂଘର୍ଷ :—

ଇଂରେଜ ଶାସନର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବଙ୍ଗାଳୀ କର୍ମଚାରୀ ମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଶାସନ କରା ଯାଉଥିଲା । ଏହି ବଙ୍ଗାଳୀ କର୍ମଚାରୀ ମାନେ ଓଡ଼ିଶାରେ ସରକାରୀ କାଗଜପତ୍ରରେ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସ୍କୁଲ କଲେଜ ସବୁଠାରେ ଅଧିକାଂଶ ବଙ୍ଗାଳୀ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷକତା କରୁଥିଲେ । ଏପରିକି ୧୯୧୨ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକାଂଶ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ବଙ୍ଗାଳୀ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଗରିଷ୍ଠତା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ମାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଳା ମାଧ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଆ ଶିଖିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । କଚେରୀ ଭାଷା ବଙ୍ଗଳା କରିବା ପାଇଁ ସେତେବେଳର ବଙ୍ଗାଳୀକର୍ମଚାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷା ନୁହେଁ ବୋଲି ଆନ୍ଦୋଳନ କରିଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ଯେଉଁ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଚଳନ ହେଉଥିଲା, ସେ ଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଆଧୁନିକ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର କୌଣସି ସଂପର୍କ ନଥିଲା । ଏପରି କି ଗ୍ରନ୍ଥଶାଳୀ ମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ କେଶବ କୋଇଲି, ଗୋପୀଭାଷା, ମଥୁରା-ମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଭୃତି ପଢା ହେଉଥିଲା ତାହାକୁ ବର୍ଜନ କରାଗଲା । ତେଣୁ ଯେଉଁମାନେ ଏହି ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ଗୁଡ଼ିକରୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ବାହାରୁଥିଲେ ସେମାନେ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତି ଠାରୁ

ହିନ୍ଦୀର ବହି ଆସୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆରେ ଯାହା ପଢ଼ା ଯାଉଥିଲା ତାହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଅନୁବାଦ ସାହିତ୍ୟ ଥିଲା । ମିସନାରୀ ମାନେ ପ୍ରଥମେ ବଙ୍ଗଳା ଶିଖି ପରେ ଓଡ଼ିଆ ଶିଖିବାକୁ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସମ୍ୟକ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରି ନଥିବାରୁ, ପ୍ରଥମତଃ ବଙ୍ଗଳାରେ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରି ପରେ ବଙ୍ଗଳା ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରିବାଦ୍ୱାରା ତାହା ଏକ କୃତ୍ରିମ କାଠାମୋର ରୂପ ଧାରଣ କଲା, ଯାହାର ବିଶୁଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଆ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷା ନୁହେଁ ବୋଲି ଓଡ଼ିଶା ସ୍କୁଲମାନଙ୍କରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିଲୋପ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଆନ୍ଦୋଳନ ହୋଇଥିଲା ବଙ୍ଗଳା ଛୋଟଲାଟ ସାହେବ ୧୮୬୯ ସାଲରେ (ନଭେମ୍ବର ମାସ ତା ୮ରିଖ) ତାଙ୍କର ଏକ ଆଦେଶ ନାମାରେ ତାର ଏକ ସମାଧାନ କରି ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ୧୮୭୦ ସାଲ ଅନ୍ତ ଭାଗରେ ତତ୍କାଳୀନ ବାଲେଶ୍ୱର ହାଇସ୍କୁଲର ପଣ୍ଡିତ କାନ୍ତିଚନ୍ଦ୍ର ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହାର ପୁନଃପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିଲା । "ଓଡ଼ିଆ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷା ନହେ" ନାମକ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତିକା ସେ ପ୍ରକାଶ କରି ପ୍ରଚାରର ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଏହା ଅବଶ୍ୟ ବ୍ୟର୍ଥତାରେ ପରିଣତ ହେଲା ଏବଂ ତତ୍କାଳୀନ ଶାସକଗୋଷ୍ଠୀ ତଥା ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ପ୍ରଚଳନ ବଳବତ୍ତର ରହିଲା । ବାମଣଙ୍କର ୨ୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ସମୟରୁ ଅର୍ଥାତ ୧୮୬୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳୁଥିବାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଦେଖାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ କ୍ଷୀଣ ପ୍ରାୟ

ଗଙ୍ଗାଧର ବଳ୍ଲଭ, ଦୂଳି, ବିଷ୍ଣୁଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଗୌରୀଶଙ୍କର ରାୟ, ମଧୁସୂଦନ ରାଓ, ପ୍ୟାରୀମୋହନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର-ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ପ୍ରମୁଖଙ୍କ ଅନନ୍ୟ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାଫଳରେ ବଙ୍ଗାଳୀ ମାନଙ୍କ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦୂର ହେଲା ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅନେକଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ।

୧୮୭୦-୧୮୯୮ ମଧ୍ୟରେ ଆଧୁନିକ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିବାରେ ବହୁ ଓଡ଼ିଆ ଲେଖକ ପ୍ରୟାସୀ ହେଲେ । ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶା ଗୋଟିଏ ଶାସନାଧୀନରେ ନ ଥିବାରୁ ଏକ ପ୍ରକାର ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଚଳନ ହୋଇ ପାରୁନଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁର ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶରେ ରହିଥିବାରୁ ସେଠାରେ ହିନ୍ଦୀ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଚଳନ ହେଉଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ସେଠାରେ ଯେତେଗୁଡ଼ି ମିଶନ-ପେଲୁର ବିଷ୍ଣୁଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଯେଉଁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକ ରଚନା କରିଥିଲେ ସେଗୁଡ଼ିକ ମୂଳତଃ ବଙ୍ଗଳା ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକର ଅନୁବାଦ ଥିଲା ଏବଂ ସେହି ପୁସ୍ତକ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ଚଳୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକ ଅନୁବାଦ ନ ହୋଇ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମୌଳିକ ରଚନା ଥିଲା ନଚେତ୍ ଇଂରାଜୀ ବା ବଙ୍ଗଳା ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଆଦର୍ଶରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ରଚନାର ଏ ସ୍ତରରେ (୧୮୭୦-୯୮) ଲେଖକମାନଙ୍କରେ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ବିକାଶଲାଭ କରିଥିଲା । ମଧ୍ୟ ଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଭକ୍ତିଆଦର୍ଶ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲା କିନ୍ତୁ

ଏତଦ୍ଦେଶରେ ଇଂରେଜଶାସନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତଥା ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷାର ବିସ୍ତାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉତ୍କଳୀୟ ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଆଦର୍ଶକୁ ସ୍ୱାଗତ କରିଥିଲେ । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସାହିତ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟି ଆଦର୍ଶକୁ ସେମାନେ ମନେନେବାକୁ ଆଉ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ତଥା ସେ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟ ଏମାନଙ୍କର ଚେତନାର ଅନୁକୂଳ ହେଲା, ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା ଆଦର୍ଶ, ଯୌକ୍ତିକ ବିଚାର, ଅର୍ଥନୈତିକ ଏବଂ ଅସ୍ମିତା ବୋଧ ସମ୍ପଦ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଠାରୁ ପୃଥକ୍ ହେଲା । ଏହି ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ୧୮୬୬-୬୭ ମଧ୍ୟରେ ଘଟିଥିଲା ଏବଂ ଏହାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ରଷ୍ଟା ରୂପେ ରାଧାନାଥ ହିଁ ଉତ୍ଥାନର ଦ୍ୟୋତକ । ଏହି ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଚାର ଦିଗରେ ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ (୧୮୭୩-୭୪) ଉତ୍କଳ ମଧୁପ (୧୮୭୮-୮୦) ଉତ୍କଳ ପତ୍ରିକା (ବାଲେଶ୍ୱର)ଉତ୍କଳ ପୁତ୍ର (ଧର୍ମଦେବୋଦ୍ଧାର) ସମ୍ବାଦ ବାହିକା (୧୮୬୮) ଓ ଓଡ଼ିଆ ନବ ସମ୍ବାଦ ମାସିକ ତଥା ସମ୍ପ୍ରତି ପତ୍ରିକା ଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ରାଧାନାଥଙ୍କର ମେଘଦୂତ ଅନୁବାଦ (୧୮୭୮)ରୋଲୀଯିୁ ଦିଆଗଲା, ଫକୀରମୋହନ ଓ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ କେତୋଟି କ୍ଷୁଦ୍ରକବିତା ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ଉତ୍କଳଦର୍ପଣ ପ୍ରକାଶ କରି ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ମୂଳଭିତ୍ତି ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲା ।

ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରେମଲତା ଓ ସୌଦାମିନୀ, (ବୋଲାଙ୍ଗି ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗିନୀ ପୁସ୍ତକର ଅଭିଲେଖରେ) ମଧୁବାବୁଙ୍କର ଜୀବନଚିନ୍ତା ଗ୍ରନ୍ଥ କବିତା ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟର

ସମାଲୋଚନା ଓଡ଼ିଆ ସମ୍ପ୍ରତିର ପ୍ରକାଶ ପାଇ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିକୁ ଏକ ସୁସ୍ଥିର ମୂଳଭିତ୍ତିଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲା । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଆଧୁନିକ କବିତା ସମ୍ବଳିତ "କବିତାବଳୀ" ୧୮୭୬ ରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୮୦ ରୁ ୧୮୯୦ ମଧ୍ୟରେ ଔପନ୍ୟାସିକ ଓ ନାଟ୍ୟକାର ରାମଶଙ୍କର ଔପନ୍ୟାସିକ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର, ନାଟ୍ୟକାର ଜଗନ୍‌ମୋହନ, ଗୀତିକାର ମଧୁସୂଦନ, ଧାତ୍ରୁତକଣୀ ଗୁପ୍ତ, ରେବାରାୟ, ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ, ମହାରଣା, ଚତୁର୍ଭୁଜ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ବ୍ୟାସକବି ଫକୀର ମୋହନ ପ୍ରଭୃତି ସାହିତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ (ନାଟକ, ଉପନ୍ୟାସ, କବିତା କାବ୍ୟ, ସମାଲୋଚନା ସାହିତ୍ୟ ଓ ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟ) ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଭଦ୍ରସ୍ନ—ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ବିବାଦ:

ଭାଷା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ବଙ୍ଗାଳୀ ମାନଙ୍କ ସହିତ ସଂଘର୍ଷରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୋଇ ଯେଉଁ [illegible] ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାବନ୍ତ ମାତୃଭୂମିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସଚେଷ୍ଟ ଥିଲେ, ପ୍ରାଚୀନ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ଆଦର୍ଶ ସମ୍ପର୍କରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତଭେଦ ଦେଖାଦେଇ ଥିଲା । ୧୮୭୧ ମସିହା ଭୂଦେବମୂର୍ତ୍ତି ଓ ଭାଷଣ ଦାର ସାର ଜର୍ଜ କାମ୍ବେଲ୍ ବଙ୍ଗଳା ଓ ଓଡ଼ିଶାରେ ଲେଫ୍ଟନାଣ୍ଟ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଥିଲେ- ସେତେବେଳେ ରାଜନୈତିକ କାରଣରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଲୋପ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ଆନ୍ଦୋଳନ ଘୋଷଣା କରି କହିଥିଲେ "ବଙ୍ଗଳାକୁ ଭାଷା ବାଦ ଦେଇ (ଓଡ଼ିଆ ... ନିଶ୍ଚିହ୍ନ କରିବାକୁ")

ପାତ୍ରରେ ଯେଉଁ ସ୍ୱାଦ ଲୋକେ ଚୁମ୍ବି ପାରନ୍ତି ବାଣ୍ଟନ୍ତି
ଉତ୍କଳ ଶୁଭଙ୍କରୀ ଓ ସମ୍ବଲପୁରରେ ଲକ୍ଷିତ ସାହିତ୍ୟ ଏକା
ନୂଆ ସାହିତ୍ୟ" । ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା ୧୮୭୯ ଫେବ୍ରୁ ତା ୨୦ ରିଖ
ଡିସେମ୍ବର ସଂଖ୍ୟାରେ କାଳେଜବାଳଙ୍କ ଏହି ଅଭିମତର ତୀବ୍ର
ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲା । ନବକୁବେର ପଣ୍ଡିତ, ଆଧୁନିକ
ଶିକ୍ଷାଲୋକରେ ଉଦ୍ଭାସିତ, ନୂତନ ଦର୍ଶନର ଅନୁପ୍ରାଣିତ ଓ
ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟଦର୍ଶନରେ ଦୀକ୍ଷିତ ଏକଶ୍ରେଣୀ ଉତ୍କଳୀୟ
ସାହିତ୍ୟ ସ୍ରଷ୍ଟା ଥିବାରୁ ପ୍ରେରଣାଦାୟୀ ହେଲା । ତା ପରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ
ସାହିତ୍ୟ ଅନୁଶୀଳନରେ ସେ ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ।
ତେଣୁ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରୁ ସାହିତ୍ୟର ରସ ଓ
ପ୍ରକାଶଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇଥିଲା । ଯାହାଫଳରେ ୧୮୭୩-
୭୭ ମଧ୍ୟରେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟିଥିଲା ।

ସେତେବେଳେ ପ୍ରାଚୀନପନ୍ଥୀମାନେ ରାଧାନାଥୀୟ
ସାହିତ୍ୟକୁ ବିଜାତୀୟ ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇ ତାର ବିରୁଦ୍ଧରେ
ଯୁଦ୍ଧ ଚଳାଇଲେ, ନୂତନଭାବ ପ୍ରକାଶ ଏବଂ ରାଧାନାଥଙ୍କ,
ନବ୍ୟଗଣ ପ୍ରାଚୀନପନ୍ଥୀ ମାନଙ୍କୁ ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ
ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହେଲେ ନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ଦେଖାଯାଏ
୧୮୮୦ ସାଲରୁ ପ୍ରେରଣାସ୍ରୋତ ରାଧାନାଥଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ
ତୀବ୍ରତର ସମାଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିବା ବେଳେ ଉତ୍କଳ-
ଭୂମିରେ ୧୮୮୭ ପରେ ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି
ସମାଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ରାଧାନାଥଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ
ଯେଉଁ କେବଳ ଏ ପ୍ରକାର ସମାଲୋଚନା ହୋଇଥିଲା ତାହାକୁ ଓ
୧୮୭୯ ସାଲ ଠାରୁ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଅଶ୍ଳୀଳ, ନଗ୍ନ,

ରଙ୍ଗସ୍ଥଳେବାଳି ଦେହରୁ ଦେହରୁ ମନଃ ପୋଷଣ କରି ତାଙ୍କୁ କୀର୍ତ୍ତି କରୁଥିଲେ ।

ଏଇ ଯୁଗ ସମ୍ବାଦ ଅଙ୍କ ପତ୍ରିକାର ଦେହରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ (୧୮୯୧) ର ପ୍ରକାଶ ଘଟେ । ୧୮୯୧ ରେ "ଭାଷା ପ୍ରବୋଧ ରଞ୍ଜୁ" ଶିରୋନାମାରେ ନନ୍ଦରାମନାରାୟଣ ଦେଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରଚନା ଗଲେ ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଧାରିଳ ସାହୁ ଧନୁ-ବିଦ୍ୟା (୧୮୯୩-୯୫) ର ସଙ୍ଗ ଚେଷ୍ଟାଫଳରେ ଲେଖାମାନ ରୂପ ପ୍ରକାଶ ହେଲା । ପ୍ରାଚୀନ ଓ ନବୀନ ଲେଖକମାନ ମଧ୍ୟରେ ଗଢିଉଠିଥିବା ଦୁଇଟି ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକା ବିଜୁଳି ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ପରସ୍ପରକୁ ସୁସ୍ଥ ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ବିବାଦ ଫଳିତାର୍ଥ ବାସ୍ତବରେ ସୃଷ୍ଟିମୁଖୀ ନ ହୋଇ ଅଧୁନାତନ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ରୁଚି ସଙ୍ଘର୍ଷର ପ୍ରତୀକ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ବାଦାନୁବାଦ ଲୁପ୍ତ ହେବାପରେ ମଧ୍ୟ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ବାତାବରଣ ବିଷାକ୍ତ ତଥା ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା ।

ଏହି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ଦେବଜ୍ଞ ନୂତନ ତେଜ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା, ଯେପରି ତାହା ପ୍ରାଚୀନ କିମ୍ବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ରୂପରେ ନ ହୋଇ ଏକ ସମନ୍ୱୟ ସାହିତ୍ୟରୂପରେ ଦେଖାଦେଇଥିଲା । 'ଚିଲିକା'ର ଲେଖକ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଦାସ ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟର ଗାଁ ବିବାଦାଦ କରିଥିଲେ, ଯେଉଁ ଏବଂ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରିକ ରାଜଯୋଗକୁ କାବ୍ୟରୂପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରୂପେ ଗଢିଥିଲେ ସେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ବୈଦିକ ଗୌରବ ଆଧୁନିକତାର ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି । ପ୍ରଣୟବଲ୍ଲରୀ, ତପସ୍ୱିନୀ, ଜନ୍ମନୀ, ସୀତାବନବାସ, ଶର୍ମିଷ୍ଠା, ମେଘଦୂତ, କୃଷ୍ଣକୁମାରୀ

ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ନାଚ ଓ ଭଜନ ଲୀଳା ଉପନୀତ ଅସମ୍ଭବ ଅଧିକ ହୋଇଛି ନେତାଙ୍କ ଏଗୁଡ଼ିକ ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଚାର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା" । ଯାହା ବଳବାନ୍, ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠ ବଙ୍ଗାଳୀ ଓ ଉଡ଼ିଆ ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତିର ପରମ୍ପରାରେ ଏମାନଙ୍କରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲେ ପୁଣି ସାମାନ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତିଭାର ଦ୍ୱାରା ଏହି ଜାତି ମାନଙ୍କର ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳରେ କାରୁଣ୍ୟ ପ୍ରତିଭାରେ ସଂସ୍କୃତ ହୋଇଥିଲା ।

ଠିକ୍ ସେହିପରି ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଓ ପ୍ରେମ, କାମଶୃଙ୍ଖଳା ବିରୋଧୀ ଚରିତ୍ରଙ୍କର ପ୍ରୀତି ପ୍ରତିବାଦ କରିଛନ୍ତି ।

ଇଂରେଜ ଶାସନ ପଦ୍ଧତି ଓ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଅସୁବିଧା

ଇଂରେଜମାନେ ୧୮୦୩ ସାଲରୁ ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଅଞ୍ଚଳ ଅଧିକାର କରି ସାରିଥିଲେ ବି ୧୯୩୬ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ଓ ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଏକ ଶାସନାଧୀନରେ ରଖାଯାଇ ନଥିଲା । ଇଂରେଜଙ୍କ ପ୍ରାଦେଶିକ ସରକାରମାନେ ସୁଶାସନ ପାଇଁ ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମାନ କଲେ ସେ ସବୁ ପ୍ରଦେଶର ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠ ଲୋକଙ୍କ ସୁବିଧା ଦେଖି କଲେ । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ବିସ୍ତାର, ରାସ୍ତାଘାଟର ସୁବିଧା, ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାଆଦି ଦିଗରେ ଓଡ଼ିଶା ଅଞ୍ଚଳ ମାନ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରୁ ପଛରେ ପଡ଼ିଗଲା ।

ଶାସନ ସେବାରେ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ସହଯୋଗ ଇଂରେଜ

ମାତ୍ର ସେତେବେଳେ ଅନୁନ୍ନତ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଅଭିଯୋଗ ଇଂରେଜ ମାନଙ୍କର ଦରବାରେ ପହଞ୍ଚିଲା ନାହିଁ । କାରଣ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଖଣ୍ଡିତ ହୋଇ ତିନୋଟି ପ୍ରଦେଶ ସହିତ ରହିଥିବାରୁ ବଙ୍ଗାଳୀ, ତେଲୁଗୁ, ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଲୋକଙ୍କ ସାଙ୍ଗ ସଂଗରେ ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଶକ୍ତି ହରାଇ ବସିଥିଲେ, ଫଳରେ ଇଂରେଜ ଶାସନ କାଳରେ ଓଡ଼ିଶା ସ୍ୱାର୍ଥର ବହୁତ ବ୍ୟାଘାତ ଘଟିଲା ।

ଭାରତୀୟ ରାଜନୈତିକ ଆନ୍ଦୋଳନ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଅବଦାନ

୧୮୫୭ର ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହ ଦ୍ୱାରା ଇଂରେଜ ମାନଙ୍କୁ ବହିଷ୍କାର କରି ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିବାରେ ସେତେବେଳେ ଭାରତର ଜନତା ବିଫଳ ହେଲେ, ଜନସ୍ରୋତ କରି ଇଂରେଜ ମାନଙ୍କୁ ଏ ଦେଶରୁ ତଡ଼ାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଜାତିର ଦୂରଦର୍ଶୀ ରାଜା ରାମ ମୋହନ ରାୟ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲେ, ଇଂରେଜ ସଭ୍ୟତା ସମାଲୋଚନା କରି ସମାଜ ସଂସ୍କାର ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ସେମାନେ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ଏହି ସଂସ୍କାରକମାନେ ଦେଶରେ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ବିସ୍ତାରର ମୂଳ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ । ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ବିସ୍ତାର ସହିତ ସହିତ ଇଂଲଣ୍ଡର ରାଜନୀତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ କରିବାରେ ଏ ଦେଶର ଲୋକ ମନ ଜାଗିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷିତ ଭାରତୀୟ ମାନଙ୍କ ଠାରେ ଜାତୀୟତା ଭାବର ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ସାଧାରଣତଃ ଭାରତବାସୀଙ୍କର ଶାସନାଧିକାର ପାଇଁ ବୈଧାନିକ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲିଥିଲା । ୧୮୮୫ରେ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ମହାସଭା ବା ଇଣ୍ଡିଆନ ନେସନାଲ କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେଲା । ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରଥମ ଜମିଦାର ବାବୁ ଭଗବାନଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ, କୃପାସିନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତ ଓ ରାଜା ନୀଳଗିରି ଶ୍ୟାମଚନ୍ଦ୍ର

ସୋନାରେଟ୍" ଓ ଉତ୍କଳର ମଧୁସୂଦନ ସ୍ୱର୍ଗତ ଛମୁକ ରାମ ମୋହନ ରାୟଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମ ଗ୍ରହଣକାରୀ ସମାଜ ସଂସ୍କାରକଙ୍କ ଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଏପରିକି ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ମହାପ୍ରୟାଣସମୟରୁ ସଂଜ୍ଞ ଉପଦେଶକଙ୍କ କାମନାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରସଂସ୍ଥା ନ ଥିବାରୁ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ସେକେଟାରୀ ସୋସାଇଟି ଗଢ଼ାଯାଇଥିଲା । ଏଥିରେ ଦେବୀକୃଷ୍ଣନାଥ ଦତ୍ତ, ଦେବୀପ୍ରସାଦ ଦାସ, ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ପ୍ରମୁଖ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ।

କଟକରେ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ, ଗୌରୀଶଙ୍କର ରାୟ, ବାଣେଶ୍ୱର ରାୟ, ଡଃ ବିଶ୍ୱମୋହନ ଅଗ୍ରଣୀ, ଗଞ୍ଜାମର ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜା ହରିହର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ, ହରିହର ପଣ୍ଡା, ବଳରାମ ମହାରଣା, ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ରାଜଗୁରୁ, ନରସିଂହ ଦାସ, ବିଶ୍ୱନାଥ ମିଶ୍ର ଏବଂ ନ.ଗାନେଡି ବାଦଶାହ ଓ ସମ୍ବଲପୁରରେ ପ୍ରଧାନ ଦେଶପ୍ରେମୀ ଭଗ ମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ, ମଦନ ମୋହନ ମିଶ୍ର, ବଳଭଦ୍ର ସୁଆର, କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ଦାସ ମହାନ୍ତି, ଓ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀପତି ମିଶ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ଓଡ଼ିଶାରେ ଶିକ୍ଷା ବିସ୍ତାର, ଅଣଓଡ଼ିଆ ବଙ୍ଗାଳୀ ମାନଙ୍କଠାରୁ ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷା ଓ ଇଂରେଜ ଶାସନ ନିକଟରେ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଅଭିଯୋଗ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ବ୍ରତୀ ହୋଇଥିଲେ ।

ଯିବା ସମୟରେ ଦେଶ ମିଶ୍ରଣନୀତି ୧୯୦୨ରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ୧୯୦୩ରେ ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱକୀୟ 'ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ'ରେ କେନ୍ଦ୍ରୀଭୂତ ହୋଇ ରହିଲା । ଏହି ବର୍ଷ ପ୍ରାନ୍ତିକ ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରପ୍ରେମୀମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଞ୍ଜାମର ବ୍ରହ୍ମପୁରଠାରେ ଏକ ସଂସ୍ଥା

ସମ୍ମିଳନୀ କରିଥିଲେ । ୧୯୦୩ରେ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ କଟକଠାରେ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ ସ୍ଥାପନ କରିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଥମ ଅଧିବେଶନରେ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ମହାରାଜା ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସଭାପତିତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ପ୍ରତିବେଶୀମାନଙ୍କ ଗ୍ରାସରୁ ଓଡ଼ିଶାକୁ ରକ୍ଷା କରିବା । ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଦେଶର ଶିକ୍ଷିତ ପୁନରୁଦ୍ଧାର ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବମାନ ମଧ୍ୟ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ ନିଜେ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଭାଷଣରେ ସ୍ୱଜାତିର ଜନ୍ମ ଭୂମି ଯୋଗୁଁ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି କାରଣରୁ ଆନ୍ଦୋଳନର ମୂଳପୀଠରେ ୧୯୨୦ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଲି ଚାଲିଥିବାରୁ, ଅସହଯୋଗନରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେଲା । କଂଗ୍ରେସର ସ୍ୱରାଜ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା ଏବଂ ଧୀରେ ଧୀରେ ଭାରତୀୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ଏକ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଓଡ଼ିଶା ସାମିଲ ହୋଇଗଲା ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ସୁରକ୍ଷା ଲାଗି ପ୍ରଚେଷ୍ଟା :—

ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାର ବିସ୍ତାର ପରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ତଥା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରତି ଯୁବକ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ୧୮୭୦ ମସିହା ବେଳକୁ ବଙ୍ଗାଳୀ ମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆନ୍ଦୋଳନ କେତେକାଂଶରେ ସଫଳୀକୃତ ହୋଇ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ମିଳନୀ ବାହାରେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ ମାନେ ଏତେ ପ୍ରବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ଯେ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ଅନୁରକ୍ତି ନଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କିମ୍ବା ଆଲୋଚନା କରିବା ଏକ ଗର୍ହିତ କାମ ବୋଲି ସେମାନେ ମନେ କରୁଥିଲେ

ଏ ପ୍ରକାର ସ୍ଵବଧାର ୧୯୩୩ ବେଳକୁ ଦୈନନ୍ଦିନ ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଚାର ଏବଂ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦିଗରେ ଉଦ୍ଦୀପନା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଉତ୍କଳ ସ୍ତୋଧାରଣା ସଭାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଏକ ବକ୍ତୃତାରେ ଶ୍ରୀଲାଳ ଭଞ୍ଜସାମନ୍ତ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟ ୧୯ । ୬ । ୧୯୨୨ ତାରିଖରେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଯଥାପ୍ରକାରେ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ଗବେଷଣା, ଗୁପ୍ତାନାମ, ଅଭିଧାନ ଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଚାର ଲାଗି ତତ୍କାଳୀନ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ , କଟକ ଅଧିବେଶନ ସମ୍ମୁଖରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଧିବେଶନରେ ପ୍ରସ୍ତାବ ପାସ ହୋଇଥିଲେ । ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରକାଶର ଚେଷ୍ଟା କରିବା ବଜାୟ ରହିଲା ରାଜାମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଗୋଟିଏ କମିଟୀ ଗଠନରେ ଅନୁମାନ କରନ୍ତୁ ।

"ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପୋଥି ସମୂହରେ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଆବଶ୍ୟକତା କରିବାର ଜରିଆ ଅନୁମୋଦନ ହୋଇଛି ଶତାଂଶ କହିବାକୁ । ଅନ୍ତତଃ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୁଁ ଯୋଗଦାନ କରିବା ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରୂପେ ଉପଲବ୍ଧ କରିଅଛୁ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଚୁର ବୋଲି ସ୍ଵୀକୃତ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥିର ହେଉଛି ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି" । ଏହା ୧୯୩୧ ସାଲ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ତାହା-ପରେ ଅଭିରାମ ରାଜ୍ୟ ତତ୍କାଳୀନ କିଛି ପୁସ୍ତକ ମାନଙ୍କ ଲାଗି କଲେଜରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ୧୯୩୨ ସାଲ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ୭୨ ଭାଗ ଫାଲ୍ଗୁନ ସଂଖ୍ୟାରେ ଏକ ବିଜ୍ଞପ୍ତି ପ୍ରକାଶ

କହିଥିଲେ । "ଅତୀତ, ବିଶେଷ ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ରଚିତ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋଚନା ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଠକ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ, ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ବିଷୟରେ ଅନଭିଜ୍ଞ" ଥିବାରୁ ସେମାନେ ଏହି ପ୍ରକାରରେ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଉଥିଲା । ପୁନଶ୍ଚ ତତ୍କାଳୀନ ଅନେକ ଯୁବକ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ସିଦ୍ଧର କଟକ ଭଳି ନବଆଶ୍ରୟ ହେଲେ ଏଣୁ ନାହିଁ ଜାଣିଥିବାରୁ ସେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରି ଦେଇଥିଲେ ଯେ "ଏମନ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ସେମାନଙ୍କ ବନ୍ଧୁତା କିପରି ରକ୍ଷା ହେବ" ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନ୍ୟତମ କୃତୀ ସନ୍ତାନ ବ୍ୟାରିଷ୍ଟର ଏକାର ଗୋପାଳ କଟକ ଆଲୋଚନୀ ସଭାର ୪ର୍ଥ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଇ କହିଥିଲେ ଯେ "ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନେ ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଦେଖାଉ ନାହାନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ଯେପରି ଅଗ୍ରଗାମୀ ହୋଇପାରୁଛି 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସେପରି ହୋଇ ପାରୁନାହିଁ'" । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ବକ୍ତୃତାରେ ସେ କହିଥିଲେ "ଯେଉଁ ଜାତିର ଭାଷା ଅବନତ ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଜାତି ଜାଗ୍ରତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ! ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନ ଶୀଳତା ଅଭାବ ବୃଦ୍ଧି ସେ ଜାତି ଅଗ୍ରସର କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ନୁହନ୍ତି ।

\+ \+ \+ \+

ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନା ଭାଷା ଜାତୀୟ ଲୋକ କରିନାହିଁ ପ୍ରକୃତ ସାହିତ୍ୟ ରସାସ୍ୱାଦନରୁ ବଞ୍ଚିତ" ।

ସେତେବେଳେ ଯେ କେବଳ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ଅଭାବ ଥିଲା ତା' ନୁହେଁ । ପରନ୍ତୁ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ପାଠକ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ପାରିନଥିଲେ । ସେତେବେଳର ସମ୍ପାଦକ ଓ ମାଣିକ

ପତ୍ରିକା (ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା, ଉତ୍କଳପ୍ରଭା, ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ) ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିଲା ତାହାର ଗ୍ରାହକ ସଂଖ୍ୟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଊଣା ଥିଲା । ଫଳରେ ନୂତନ ଲେଖକ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ କିଣିବାର ଦୂରର କଥା "ଲେଖା କାଗଜରେ ନାଁ ଅଛି ଦଶ ଟଙ୍କା ଦେଇ କିଣିବୁ" ବୋଲି ତତ୍କାଳୀନ ଲୋକେ ସାହିତ୍ୟ କିଣିବା ବନ୍ଦ କରିଥିଲେ । ଏହିପ୍ରକାର ମନୋଭାବର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଫକୀର ମୋହନ, ରାଧାନାଥ ରାୟ ଓ ବିଶ୍ୱନାଥ କର ପ୍ରମୁଖ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଉପାୟ ପଥ ଅବଲମ୍ବନ କରି ନାନାଭାବରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳାଉଥିଲେ ।

ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାଣସ୍ପନ୍ଦନରେ ଗଙ୍ଗାଧର:—

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଜନ୍ମ ସମୟକୁ ଏ ଦେଶରେ ଇଂରେଜି ଶିକ୍ଷାର ଅନେକ ବହୁଳତା ପ୍ରଚାର ଏବଂ ପ୍ରସାର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲାଣି । "ଏ ପ୍ରକାର ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷାନୁରାଗ ହେଉଛନ୍ତି ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ରଷ୍ଟା ଲେଖକ । ଏହି ଶିକ୍ଷାଲୋକରେ ଶିକ୍ଷିତ, ନୂତନ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ଦୀକ୍ଷିତ ଓ ବିଦେଶୀ ସାହିତ୍ୟାଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ଏହି ଶିକ୍ଷିତ ନାଗରିକ ଶ୍ରେଣୀହିଁ ସମସ୍ତ ଦେଶର ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲା" । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାଧର ଏ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ସାତବର୍ଷରୁ ୨୦ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଯେଉଁ ବିଦ୍ୟାର୍ଜ୍ଜନ କରିଥିଲେ ତାହାର ପରିସର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୀମିତ ଥିଲା । ତେରବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରାମ ଚାଟଶାଳୀରେ ସେ ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ସେଥିମଧ୍ୟରେ ନାମରତ୍ନଗୀତା, ଭାଗବତ ଓ ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ

ଉଦ୍‌ବୋଧିତ ପ୍ରଚାର ଥିଲା । ସ୍ୱାଧୀନ ଲିଖ ଚିନ୍ତାଶକ୍ତିରୁ ହିଁ ଏ ଶିକ୍ଷା ସ୍ୱାଭା-ବିକ ଭାବରେ ଏବଂ ସରଳଭାବେ ସ୍କୁଲରୁ ପ୍ରଚାରାର୍ଥେ ପାଠ୍ୟ-ପୁସ୍ତକ ରଚନା ଥିବାରୁ ୧୮୭୫ ମସିହାରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଅନେକ ସ୍କୁଲରେ ପ୍ରଚଳନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୮୮୬ ମସିହା ପୌଷ ଏହି ସ୍କୁଲରେ ଆୟୋଜିତ ଶାଳ ଉତ୍ସବ ଉତ୍କଳୀ ପୌରହିତ ବିଶାରଦ କରିଥିଲେ । ସମ୍ବଲପୁର ସଂଗ୍ରହାଳୟର ଅନୁଗାମି ଦ୍ୱାରା ସେ-ଠାରେ ଯେଉଁ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡିକ ଚଳୁଥିଲା ତାହା ମୁଖ୍ୟତଃ ବଙ୍ଗଳା ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକର ଅନୁବାଦ ମାତ୍ର ଥିଲା । ସେହିସବୁ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ କବିତା ପୁସ୍ତକ ନ ଥିଲା । ୨ । କର୍ଣ୍ଣ ଧରି ସେସବୁର ଯେଉଁ ଆଧୁନିକ ପୁସ୍ତକ ଆଂଶିକ କରି ଥିଲେ ତାହା ଉପଯୋଗିତା ନଥିଲା, ନୂତନ ଆଦର୍ଶ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଯୁଗୋପଯୋଗୀ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ଯେଉଁ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକରୁ ଅନୁସୃତ ଦରକାରୀ ଜାଣିବାର ଇଚ୍ଛା ହୋଇଥିଲା, ସେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷାରେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ବିକାଶ ହୋଇପାରୁ ନ ଥିଲା । ତାହା ଜାଣିଲେ ୨୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଗଙ୍ଗାଧର ୫ମ ଶ୍ରେଣୀରୁ ବିଦାୟ ନେଇ କୌଣସି ଉଚ୍ଚଦର୍ଶନ ନ ପାଇଥିବାବେଳେ ସେତିକିସମୟରେ ରାଧାନାଥ [୧୮୮୦] ଓ ମଧୁସୂଦନ [୧୮୫୩] ବଙ୍ଗଳା କବିତା-ବଳୀ [୧୮୭୩] ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ତା ଛଡ଼ା ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ ମାସିକପତ୍ର କାଳରେ ଏହି ଦୁଇଜଣଙ୍କର ଜାତୀୟତାବୋଧକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ କବିତା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଏ ପ୍ରକାର ପରିସ୍ଥିତି ପାଇଁ ହିଁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରତିଭାକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ପରିସ୍ଥିତି ଏତେ ଶୋଚନୀୟ ଥିଲାରେ ୧୮୭୫ ରୁ ୧୮୮୭

ନୀତିର ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଆନ୍ଦୋଳନର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ତାହାରି । ଫଳରେ ୨ ମୃ-ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଏମାନେ ଦେଶୀ ଶିକ୍ଷା ପୁସ୍ତକର ଲେଖାଏଁ ଲେଖାଏଁ ଗଦ୍ୟ ଦିଗରୁ ଉନ୍ନତ ଭାଷାର ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର ଶାସକ ପ୍ରଦେଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମିଶନାରିମାନେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରସାରକ କରି, ଏହି ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ଆଧୁନିକ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ଅଭାବରେ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରି ଇଂରାଜୀର ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ଯେପରି ଲାଗିଲେ ସୁତରାଂ ବାଙ୍ଗାଳି ପଦ୍ଧତିରେ ତାହା ଭାବରେ ବିକୃତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ପାରମ୍ପରିକ ସାହିତ୍ୟାଦର୍ଶରେ ଗଙ୍ଗାଧର:—

ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ଅନୁଯାୟୀ ସାହିତ୍ୟସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ବହୁ-ପରମ୍ପରାର ଗୌରବ ଯୋଗାଇ ଦେବାରୁ ଯେଉଁମାନେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାରୁ ବଞ୍ଚିତହୋଇ ଦେଶୀ ଜନଗଣରେ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇଥିଲେ ସେମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ଜାତିଦେଶର କୀର୍ତ୍ତି ପରମ୍ପରା ସ୍ୱଦେଶର ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟାଦର୍ଶ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାଧର ଆଧୁନିକ ସ୍କୁଲର ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବା ପରେ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଅନୁକରଣର ନିଜର ରଚନାରେ ଚରିତାର୍ଥ କରିଥିଲେ । ଏହାବ୍ୟତୀତ ଆଧୁନିକ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟ, ବଙ୍ଗଳା ଏବଂ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୂଦିତ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ, ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧର ସାହିତ୍ୟ ରଚନାର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ରୂପେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଗଙ୍ଗାଧର ବିଶେଷଭାବେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ

ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ସାହିତ୍ୟର ଅଧ୍ୟୟନରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ଧାରଣା . ସ୍ୱଦେଶ ସାହିତ୍ୟକୁ ମୂଳଭିତ୍ତି କରି ମଧୁସୂଦନ ରାଓଙ୍କ ଗଠନମୂଳକ ଆଧୁନିକ ରୂପ ଦେଇ କରି ଗଙ୍ଗାଧର ନିଜର କାବ୍ୟ ଗୁଚ୍ଛ ରଚନା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଆଧୁନିକ କବିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ ତାଙ୍କ ଅନୁଶୀଳନରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । କବି ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଲାବଣ୍ୟବତୀ, ସୁଭଦ୍ରା ପରିଣୟ, ରସିକହାରାବଳୀ ଓ ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସର ଉଦ୍ଧୃତାଂଶ ସାଧାରଣ ଭାବେ ବୋଲୁଥିଲେ । ସେହିପରି ରସକଲ୍ଲୋଳ ମଧ୍ୟ ବୋଲିଥିଲେ । ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଛୋଟ ଛୋଟ କେତେକ କବିତା ପଦ୍ୟାବଳୀରେ ଲେଖିଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ 'ରସରତ୍ନାକର' ଭଳି ।"

ଏହି ରସରତ୍ନାକର ହିଁ ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓ ଆଧୁନିକ କାବ୍ୟ ପରମ୍ପରାର ସମ୍ବାଦ, । ବାଣାସୁରର କନ୍ୟା ଉଷା ଓ କୃଷ୍ଣ ପୌତ୍ର ଅନିରୁଦ୍ଧର ପରିଣୟ ବ୍ୟାପାର ରସରତ୍ନାକରର ଉପଜୀବ୍ୟ ବିଷୟ । ପୁରାଣବୃତ୍ତର ଉଷା 'ଅନିରୁଦ୍ଧ' ଉପାଖ୍ୟାନ' କାବ୍ୟରେ ଯେଉଁ ରୂପ ନେଇ ଅଙ୍କିତ ରାଧାନାଥ ରଶ୍ମିର ଉଷା, ଅନିରୁଦ୍ଧ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ରୂପ ନେଇ ଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ କଥା । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାଧର ଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିମାନସ ଉପାଖ୍ୟାନଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହେଲେହେଁ ପ୍ରାଚୀନ ଢଙ୍ଗରେ ହିଁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିବେ ସନ୍ଦେହନାହିଁ । ତାଙ୍କର କଳା-

ଚୌତିଶା, ଦୀନକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରସକଲ୍ଲୋଳ ଧରି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ରସରତ୍ନାକର 'ଅଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ' ଇକାର ବାସୁଦେବ ରଚିତ ; ଅନ୍ତର ସଂଯୋଜନା, କୃଷ୍ଣ ଓ ଦୂତବାଣୀ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ, ଚରିତ୍ରାନୁଚିତ୍ରଣ ଲୁପ୍ତବର୍ଣ୍ଣନା ଦ୍ୱାରା ରସରତ୍ନାକର ଅଂଶିକି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ।

ଅହଲ୍ୟା ସ୍ତବ ରାମାୟଣର ଏକ ଉପାଖ୍ୟାନ । ଦେବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ର ଗୌତମଙ୍କ ଛଳନାରେ ଗୌତମଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କୁ ଉପଭୋଗ କରିବାରୁ ଗୌତମ ଦେବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ର ତଥା ଅହଲ୍ୟାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଅଭିଶାପରେ ଅହଲ୍ୟା ପ୍ରସ୍ତର ମୂର୍ତ୍ତି ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେବରାଜଙ୍କର ଶରୀରରେ ସହସ୍ର ଯୋନି ହୋଇଥିଲା । ସେହିଁ ଋଷିମାନଙ୍କ ସହିତ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମିଥିଳା ଯାତ୍ରା କରୁଥିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କର ପାଦସ୍ପର୍ଶରେ ଅହଲ୍ୟା ତାଙ୍କର ନିଜରୂପ ଫେରି ପାଇଥିଲେ । ଅହଲ୍ୟା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଅବତାର ଜାଣିପାରି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ । ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ରଚନାଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ବିକ୍ରୀଡ଼ିତ ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରଥମେ ଲେଖାଯାଇଥିଲା । ଉପାଧ୍ୟାୟ ବଳଭଦ୍ର ନୂଆଗଡ଼ଙ୍କ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ସ୍ୱାମୀକୁମାର ମିଶ୍ର ଏହା ପାଠ କରି ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ରାଧାନାଥଙ୍କ ନିକଟକୁ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତକ ପଠାଇବାକୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ଏହାହିଁ ହୋଇଥିଲା । ଯାହାଫଳରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ-ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ବିକ୍ରୀଡ଼ିତ ଛନ୍ଦ ପରିବର୍ତ୍ତେ ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ ବୃତ୍ତରେ ଭକ୍ତିମୂଳକ ରଚନା କରିବାକୁ ରାଧାନାଥ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାହିଁ ହେଲା । ଅହଲ୍ୟାସ୍ତବ ରଚନା ପରେ ଗଙ୍ଗାଧର ରାଧାନାଥଙ୍କର ଜଣେ ପ୍ରିୟଶିଷ୍ୟ ହୋଇଯାଇଥିଲେ

୧୮୯୨ରୁ ୧୯୦୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଧାନାଥ ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ସ୍ୱୀୟବଳରେ ନିଜେ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନେକ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ସମୟର ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଇନ୍ଦୁମତୀ, ଉତ୍କଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ କୀଚକ ବଧ । ଇନ୍ଦୁମତୀର କଥାବସ୍ତୁ ରଘୁବଂଶରୁ ସଂଗୃହୀତ, କିନ୍ତୁ ଏହାର ରୂପ ଆଙ୍ଗିକ ସ୍ତରରେ ପରିବେଷଣ କାଳିଦାସ ରଘୁବଂଶଠାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆଧୁନିକ ହୋଇଅଛି । ଏହି କାବ୍ୟ ରଚନାରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଯେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଶୈଳୀ, ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା ରୀତି ଅନୁରୂପ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ପ୍ରକୃତିର ସୁନ୍ଦର ବର୍ଣ୍ଣନା ମାଧ୍ୟମରେ ଉତ୍କଳଲକ୍ଷ୍ମୀର ବନ୍ଦନା ତଥା ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର କବିତ୍ୱ ଦେଶାତ୍ମବୋଧର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ ।

ଇନ୍ଦ୍ରପୁରୀ ଉତ୍କଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଏକାନ୍ତ
ସ୍ନେହ ଦୃଷ୍ଟି ବଳୁଥାରେ
ପ୍ରକୃତି ଦେବୀ ରାଣୀ ରହିଛନ୍ତି
ଶୋଭା ଧନରେ ଏକାଧାରେ । ପ୍ରସଙ୍ଗରୁ

ଗଙ୍ଗାଧର କିପରି ଜାତୀୟବାଦୀ ଥିଲେ ତାହାର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ଉତ୍କଳଲକ୍ଷ୍ମୀ ରଚନାରେ ଗଙ୍ଗାଧର ବଙ୍କି-ମଙ୍କର ଜାତୀୟବାଦ ଭାବ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ତଥାପି ତତ୍କାଳୀନ ପରିବେଶ ତାଙ୍କ ମନରେ ଯେ ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ଜାଗ୍ରତ କରିଥିବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଅନନ୍ୟପୁର ମୁଦ୍ରଣ [illegible] ୧୮୯୨ ମସିହା ବେଳକୁ ଗତି

ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧିତ। ବିଦ୍ରୋହ ଅନେକାଂଶ ଭାରତର ଜାତୀୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ୱତୋ ଧର ସ୍ୱପକ୍ଷ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବ, ତାହାରୁ ୧୮୫୭ରୁ ଲାଗିରହି ଥିବା ଇଂରାଜମାନଙ୍କର ଦେଶପ୍ରୀତି ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ବଙ୍ଗାଳୀ ବିବାଦ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ମାନସ ସନ୍ତାନ ଉତ୍କଳଲକ୍ଷ୍ମୀର ଅନ୍ୟ ଏକ ପୃଷ୍ଠ-ଭୂମି।

“କୀଚକ ବଧ” ମହାଭାରତର ପରିଚିତ ଚରିତ୍ରଭାବନ୍ଧ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦ ଆଖ୍ୟାନ। ଏହି ପ୍ରାଚୀନ କାହାଣୀକୁ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ରସମୟୀ ଲେଖନୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ++ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଅଛି”। ଗଙ୍ଗାଧର ଏଭଳି ଏକ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଚୟନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ସଂସ୍କୃତ ଅନୁଦିତ ମହାଭାରତ ପାଠ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାରଳାମହାଭାରତ ନିଶ୍ଚୟ ପାଠ କରିଥିବେ, ମହାଭାରତରୁ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ ହେଁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା କାବ୍ୟରୁ, ପ୍ରଭାବରୁ ସେ ବର୍ଜିତ ନୁହନ୍ତି। ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ରୋମାଣ୍ଟିକ କାବ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ କରି ସ୍ପର୍ଶ କଲେ ରାଧାନାଥଙ୍କ, ଏହି ଭାବଧାରା ଦ୍ୱାରା ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରମୁଖ ସେ ଯୁଗର ଅନେକ କବି ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛନ୍ତି। ପଦ୍ମିନୀ ରଚନାର ମୂଳରେ ଏହି ଭାବଧାରାହିଁ ନିହିତ। ନିଜ ଦେଶର ଇତିହାସ କିମ୍ବା ପୁରାଣରୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ କରି ତତ୍‌କାଳୀନ ବୀରପୁରୁଷ ବା ନାରୀମାନଙ୍କର ଗୌରବ ଗାନ କରିବା ହେଲା Romantic କବିମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଲକ୍ଷଣ। ରାଧାନାଥଙ୍କ ଅଧିକାଂଶ କାବ୍ୟ ହିଁ ପ୍ରମାଣ ଦେଉଛି ଏହି ଭାବଧାରା, ଯାହାକୁ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଗଙ୍ଗାଧର ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହୋଇନାହାନ୍ତି।

'ପ୍ରଣୟ ବଲ୍ଲରୀ' ରଚନାରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ସ୍ମୃତି ଆଦର୍ଶ କାଳିଦାସଙ୍କ 'ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳମ୍' ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଶୈଳୀ ତାହା ଅଧିକ ପରିଶୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ଓ ଅନେକ ସହନଶୀଳତାରେ ଭରା । ପ୍ରଣୟବଲ୍ଲରୀ ଶିଳ୍ପକଳା ବିଷୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ହେଉ ପଛେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ମୌଳିକତା ରାଧାନାଥଙ୍କ ମୌଳିକତା ଓ ଜୀବନ ପ୍ରତିଭାର ଭଙ୍ଗୀ ପ୍ରଭାବମାନ ଦେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ Tragic ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରତିଭା ବଳିଷ୍ଠତର ଦେଖାଦେଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ଭାବ ଭଳି ଉପମାଣ, ସ୍ୱଭାବଗତ ଏବଂ ସ୍ୱଚ୍ଛ ସାମାଜିକ ତଥା ଶୃଙ୍ଗାରାଦୃଷ୍ଟି (କଲାରାଗ ଦାସ) କୁ ଦୃଷ୍ଟି ସମକ୍ଷରେ ରଖି 'ତପସ୍ୱିନୀ' ରଚନା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟା-ଦର୍ଶ ଦ୍ୱାରା ସେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

'ଭାରତ ଭାବନା ରେ' ତାଙ୍କର ଭାବନା ଦେଶ ବିଭିନ୍ନ ଭାବଟିକୁ ଅନୁଭବ କରିଅଛି । ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତୀୟ ରାଜ-ନୈତିକ ଅବସ୍ଥାରେ "ଭାରତ ଭାବନା" ଭଳି ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ମୂଳକ ରଚନା ଲେଖିବାକୁ ଯିବାକୁ ମାନସିକ ଯୋଗାଣ ଦେଇ ପାରି ଅଛି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଅନେକ ସବୁ କବିତା ଏବଂ ବିବିଧ ରଚନା ମଧ୍ୟ ଅଧିକାଂଶ ଭାବରେ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ପରିସ୍ଥିତିର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଉପରେ ଗଢି ଉଠିଛି ।

ଉପସଂହାରଃ—

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ସମୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଇତିହାସରେ ଏକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧ୍ୟାୟ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ତଥା ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାରଣରେ ଏହିଠାରୁ ଏକ ନୂତନ ଧାରା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ

ଆଦରରେ ଜଣାଇବାଟିକୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଥିବ, କିନ୍ତୁ ଏପରିକି ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟର ଦୈନ୍ୟ ଦୁର୍ବଳ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ବିଚଳିତ କରିପାରି ନାହିଁ କାରଣ ଅଧିକାର ତଥା ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାରୁ ଗଙ୍ଗାଧର ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ଥିଲେ । ଏହାପାଇଁ ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ ଧାତ୍ରୀ, ଯଥା ଆନ୍ତରିକ ଶୃଙ୍ଖଳତା, ଶୁଦ୍ଧ ଭାଷା, ଉଦାରତା, ନୀତିଜ୍ଞ, ସମାଲୋଚନା ଓ ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରଭୃତିର ସେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କାବ୍ୟପରମ୍ପରାର ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଜୀବନର ପ୍ରତିକୂଳ ବାତାବରଣ ସତ୍ତ୍ୱେ ସର୍ବେ ଜଣେ ନିଜର ସ୍ୱଭାବ ସୁଲଭ ଶକ୍ତି ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ଯେ ଯେଉଁ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ କରିଗଲେ ଚିରଦିନ ଏ ଜାତିର ସେ ନମସ୍ୟ ହୋଇ ରହିବେ ।

ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ରଚନାରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକରୁ ସାହାଯ୍ୟ ନିଆ ଯାଇଛି ।

୧ । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ—ଡକ୍ଟର ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ ।

୨ । ଯୁଗ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ସ୍ରଷ୍ଟା ରାଧାନାଥ—ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ନଟବର ସାମନ୍ତରାୟ ।

୩ । ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି—ଅଧ୍ୟାପକ ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତି ।

୪ । ଗଙ୍ଗାଧର ସାହିତ୍ୟ ସମୀକ୍ଷା—ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ନଟବର ସାମନ୍ତରାୟ ।

'ପ୍ରଣୟ ବଲ୍ଲରୀ' ରଚନାରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ଆଦର୍ଶ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ 'ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳମ୍' ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଶୈଳୀ ତଥା ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି କୌଶଳଠାରୁ ଏହା ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଭିନ୍ନ । ଏହା ପୂର୍ବ ସକଳ ରଚନା ପରେ ପରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ରାଧାନାଥଙ୍କଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଭା ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥ ପ୍ରଭାବର Tragic ସ୍ୱର ପ୍ରଣୟ ବଲ୍ଲରୀରେ ଦେଖାଦେଇଥାଏ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ତପସ୍ୱିନୀର ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟ, ଉତ୍ତରରାମଚରିତ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତ ରାମାୟଣ ତଥା ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ (ବଳରାମ ଦାସ) କୁ ଦୃଷ୍ଟି ସମକ୍ଷରେ ରଖି 'ତପସ୍ୱିନୀ' ରଚନା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟାଦର୍ଶ ଦ୍ୱାରା ସେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

'ଭାରତ ଭାବନା ପରେ' କବିଙ୍କର ଭାବନା ବୋଧ ଜାତୀୟତାକୁ ଭାରତକୁ ଆଦୃତ କରିଅଛି । ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତର ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ହିଁ "ଭାରତ ଭାବନା" ଭଳି ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ଜନକ ରଚନା କରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ମାନସିକ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥାଇ ଅଛି । ତାଙ୍କ ଅନ୍ୟ ସବୁ କବିତା ଏବଂ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା ଗୁଡ଼ିକ ଅନେକାଂଶ ଭାବରେ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ପରିସ୍ଥିତିର ଭିତ୍ତିଭୂମି ଉପରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଛି ।

ଉପସଂହାର:—

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଇତିହାସରେ ଏକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧ୍ୟାୟ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ତଥା ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାରରେ ଆସିଥିବା ଏକ ନୂତନ ଧାରା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ

ଅନୁବାଦ କରିବାରେ ସକଳ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଏପ୍ରକାର ବାଂଲାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରଭାବ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରି ନାହିଁ କାରଣ ଆଧୁନିକ ତଥା ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷାରୁ ଗଙ୍ଗାଧର ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ଓ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ ଦୃଷ୍ଟି, ଯାହା ଆଧୁନିକ ଗୀତିକବିତା, କ୍ଷୁଦ୍ର ଗଳ୍ପ, ଉପନ୍ୟାସ, ନାଟକ, ସମାଲୋଚନା ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ବହୁଳ ପ୍ରସାର ପୂର୍ବରୁ ସେ ସମ୍ଭାବନାଥିଲେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କାବ୍ୟପରମ୍ପରାର ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଜୀବନର ପ୍ରତିକୂଳ ବାତାବରଣ ସହିତ ସଂଘର୍ଷ କରି ନିଜର ସୃଷ୍ଟି ମୂଳରୁ କବି ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ସେ ଯେଉଁ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ କରିଗଲେ ତାହାହିଁ ଏ ଜାତିର ସେ ଅନନ୍ୟ ହୋଇ ରହିବ ।

ଉକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନାରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆ ଯାଇଛି ।

୧ । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ—ଡକ୍ଟର ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ ।

୨ । ଯୁଗ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ସ୍ରଷ୍ଟା ଗଙ୍ଗାଧର—ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ନଟବର ସାମନ୍ତରାୟ ।

୩ । ଅଗ୍ନିସ୍ନାନ—ଅଧ୍ୟାପକ ବୈଷ୍ଣବ ମହାନ୍ତି ।

୪ । ଗଙ୍ଗାଧର ସାହିତ୍ୟ ସମୀକ୍ଷା—ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ନଟବର ସାମନ୍ତରାୟ ।

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପରିବେଶରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧର

ନରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ପ୍ରଧାନ

ଅତୀତର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଉପରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ସ୍ଥିତି । ବର୍ତ୍ତମାନର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଅତୀତର ବହୁ ସାଧକ-ସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ ଅମର ଅବଦାନରେ ପରିପୁଷ୍ଟ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାର ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବହୁ କବିଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ପଦ ବହୁ ଭାବରେ ଦାୟୀ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେ କାବ୍ୟର ଉଭୟ ଆଙ୍ଗିକ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତରିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରଭାବିତ । ତାହାବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କର ଦୂରଦର୍ଶୀ ଦୃଷ୍ଟି କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପରିସୀମିତ ନଥିଲା । ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ ବିଭବ ସମ୍ପଦଶ୍ରୀ ସ୍ୱାଭାବିକମ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଗଭୀର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିବାର ଅନୁମାନ । ସେ ଅବଶ୍ୟ ଇଂରେଜୀ ପ୍ରମୁଖ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଭାଷା-ମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ ପ୍ରବେଶର ସୁଯୋଗରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଚାଟଶାଳୀରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସମଗ୍ର ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ସେ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ପଠନରୁ ଅବ୍ୟାହତି ପାଇ ନଥିଲେ । ଏହି ହେତୁରୁ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ନାମା ଆଧୁନିକ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କବିବର ରାଧାନାଥ ଓ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଉଭୟ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଇଂରେଜୀ ପ୍ରମୁଖ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଓ ଶୈଳୀର ଆହରଣ କରି କାବ୍ୟ କବିତା ରଚନା କରୁଥିବା ବେଳେ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ସଂସ୍କୃତ ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ବିକ୍ରୀଡ଼ିତ ଛନ୍ଦରେ 'ଅହଲ୍ୟା ସ୍ତବ' ରଚନା କରୁଥିଲେ ।

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ସେହି ଛନ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗକୁ ଉତ୍କଳର ମାୟାଧର ମାନସିଂହ ଖୁବ୍ ପସନ୍ଦ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ

ସମୟରେ ଆଧୁନିକତା ପ୍ରତି ଅତ୍ୟଧିକ ମୋହ ହେତୁ ବୋଧହୁଏ ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟିକ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁମାର ମିଶ୍ର ସାଧନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ ବୃତ୍ତରେ କାବ୍ୟ କବିତା ରଚନା କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ (ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ-ଗବେଷଣା ଅଧ୍ୟାୟ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ।

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର କାଳିଦାସ ଓ ଭବଭୂତି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଆକୃଷ୍ଟ କରି ଅଛି ଓ ସେ ସବୁକୁ ଅନୁକରଣ କରି ଗଙ୍ଗାଧର କାବ୍ୟମାନ ପ୍ରଣୟନ କରିଅଛନ୍ତି । ତାହା ବ୍ୟତୀତ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ, ରାମାୟଣର କାହାଣୀ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଉପମା ଓ ରୂପକ ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାର ମାନ ବହୁଳ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ସେଗୁଡ଼ିକ ସାହାଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟସମ୍ଭାରକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରି ପାରିଛନ୍ତି ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଥିଲେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ଓ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟର ନିଷ୍ଠାପର ଉପାସକ କାରଣରୁ ବୋଧ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍‌ବୋଧିତ ହୋଇ ସେ ଭାରତୀୟ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କୁ ନେଇ ନୂତନ କାବ୍ୟସମ୍ଭାର ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହି କାବ୍ୟ ସମ୍ଭାର ମଧ୍ୟରେ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର କେବଳ ଉପାଦାନ କ ଆକାରରେ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଛି ତାହାହିଁ ଏଠାରେ ବେଶି ଦେଖିବାର କଥା ।

ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଦଣ୍ଡୀ, ବାମନ, ମମ୍ମଟ; ବିଶ୍ୱନାଥ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରଭୃତି ସେହିଁସବୁ ସାହିତ୍ୟରଥୀମାନେ ଅଳଙ୍କାରଶାସ୍ତ୍ର ମାନ ରଚନା କରି ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ କବିତାର ରୂପରେଖ ସଂଗଠନରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି ତାହା ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଅଛି । ତେଣୁ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭରେ ମଙ୍ଗଳା ଚରଣ,

ଇଷ୍ଟ ଦେବତା ଓ ସାଧୁପୁରୁଷଙ୍କ ସ୍ତୁତି ତଥା ଖଳ ନିନ୍ଦାଦି କରିବା ଏବଂ ସବୁଠି କାବ୍ୟର ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମ ଲୋକରଞ୍ଜକତା ପ୍ରତି ସଚେତନ ରହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି । ଦଣ୍ଡୀଙ୍କର କାବ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ;

"ଇତିହାସ କଥୋଦ୍ଭୂତମିତରଦ୍ୱା ସଦାଶ୍ରୟଂ
ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଫଳୋପେତଂ ଚତୁରୋଦାତ୍ତ ନାୟକଂ," ଅନୁସାରେ

ଗଙ୍ଗାଧର 'ଇନ୍ଦୁମତୀ' ଓ 'ତପସ୍ୱିନୀ'ର ବିଷୟ ବସ୍ତୁକୁ ରାମାୟଣ, 'କୀଚକ ବଧ' ଓ 'ପ୍ରଣୟ ବଲ୍ଲରୀ'କୁ ମହାଭାରତର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଆଖ୍ୟାୟିକା ଭିତ୍ତିରେ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ସେହିପରି ମଧ୍ୟ 'ପଦ୍ମିନୀ' ଓ 'ଉତ୍କଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀ'ର ବିଷୟ ବସ୍ତୁକୁ କବି ମେହେର ଭାରତ ବର୍ଷର ଇତିହାସରୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଅଛନ୍ତି !

ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟାଦର୍ଶରେ ନିଷ୍ଠାପର ଅନୁରକ୍ତ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କର ସକଳ କାବ୍ୟର ପରିସମାପ୍ତିକୁ ମିଳନାତ୍ମକ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ଏହି ଆଦର୍ଶଧର୍ମୀ ପରିକଳ୍ପନା ବହୁସ୍ଥଳରେ କଳାତ୍ମକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରୁଥିଲେ ହେଁ ମେହେର ଯେ ସ୍ୱୀୟ ଜାତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରତି ଯଥାର୍ଥ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । 'ଇନ୍ଦୁମତୀ' କାବ୍ୟକୁ ଗଙ୍ଗାଧର ରଘୁବଂଶର 'ଅଜବିଳାପ' ଅନୁସରଣରେ ରଚନା କରି ମଧ୍ୟ ମୌଳିକ କବିତ୍ୱର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଦେଖିବାର କଥା ଯେ ମେହେର ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ଭିତ୍ତିରେ ଏହା ରଚନା କରି ମଧ୍ୟ ନିଜର କାବ୍ୟିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖି ପାରିଅଛନ୍ତି । କାଳିଦାସଙ୍କର କେତେକ ଉପାଦେୟାଂଶକୁ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ମେହେର ଉପଯୋଗ କରି

କାବ୍ୟର ଅନୁକରଣ ଶିରରେ ଧାରଣ କରାଯାଇଥିବା ଏକ ମତ ନୁହେଁ। ତେଣୁ ସମସ୍ତ ଶ୍ଳୋକର ଭାବ ଗ୍ରହଣ ଗଙ୍ଗାଧର 'ଇନ୍ଦୁମତୀ'ରେ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି। ମେହେରଙ୍କର ଏହି କାବ୍ୟ କବି ଜୀବନର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଲେଖା ହୋଇ ଥିବାରୁ ସମ୍ଭବତଃ କାଳିଦାସ ଙ୍କର ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଶ୍ଳେଷଣର ନୈପୁଣ୍ୟ ମେହେରଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇ ନଥାଏ। ତଥାପି ସମଗ୍ର କାବ୍ୟଟି ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ସଂଯୋଜନା ହୋଇ ଯେ ଏକ ମନୋଜ୍ଞ କାବ୍ୟରୂପେ ଠିଆ କରାଇବାରେ ମେହେରଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଛି ଏକଥା ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ।

ଅଜ ଓ ଇନ୍ଦୁମତୀଙ୍କର ବିବାହକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କାଳିଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ତୌ ସ୍ନାତକୈର୍ବନ୍ଧୁମତା ଚ ରାଜ୍ଞା ପୁରନ୍ଧ୍ରିଭିଶ୍ଚ କ୍ରମଶଃ ପ୍ରଯୁକ୍ତମ୍। କନ୍ୟାକୁମାରୌ କନକାସନସ୍ଥାବାର୍ଦ୍ରାକ୍ଷତାରୋପଣମନ୍ୱଭୂତାମ୍। ର.ବଂ. ୭।୨୮ ମେହେର ଲେଖିଛନ୍ତି—

ସ୍ନାତକ ମଣ୍ଡଳ ଭୋଜରାଜନୃପ ସୀମନ୍ତିନୀ ବନ୍ଧୁଗଣ।
ବରବଧୂଶିରେ ଦୂର୍ବାକ୍ଷତ ଓଦା ଲଜାରେ ବର୍ଷଣ।
ତାହାରେ ଉଲ୍ଲସି ବରଷଣ କଲେ ରମଣୀ ମଣ୍ଡଳ ଆସି।

ସମର ବର୍ଣ୍ଣନା କାଳରେ କାଳିଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ପତ୍ତିଃ ପଦାତିଂ ରଥିନଂ ରଥେଶ ସ୍ତୁରଙ୍ଗସାଦୀ ତୁରଗାଧିରୂଢମ୍।
ଯନ୍ତା ଗଜସ୍ୟାଭ୍ୟପତଦ୍ ଗଜସ୍ଥଂ ତୁଲ୍ୟପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱି ବଭୂବ ଯୁଦ୍ଧମ୍॥ ୭।୩୭

ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଏହାର ଅନୁରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

"କାହୁଁ କାହୁଁ ସେନାଦଳେ ଲାଗିଲେ ଅତି ଭୟଙ୍କର ରଣ ।
ରଥୀ ସଙ୍ଗେ ରଥୀ ପଦାତି ପଦାତି ଆରୋହଣେ ଆରୋହଣ ।
ସାଦୀବର ସଙ୍ଗେ ସାଦୀ ଏ ଯୁଝିଲେ କରେ ଧରି ତରବାଳ ।
ଶମନ ନେତ୍ରକୁ ତିମିରେ ଆବୃତ ପକାଇଦେଲେ ଶରମାନ ॥"

ଦିବ୍ୟମାଳା ଯେତେବେଳେ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଖସି ଆସିଲା; ତା'ର ପତନରେ ଇନ୍ଦୁମତୀର ମୃତ୍ୟୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କାଳିଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"କ୍ଷଣଂ ମାତ୍ର ସଖୀଂ ସୁଜାତୟୋ ସ୍ତନୟୋ ସ୍ତାମବଲୋକ୍ୟ ବିହ୍ୱଳା ।
ନିମିମୀଲ ନରୋତ୍ତମ ପ୍ରିୟା ହୃତଚନ୍ଦ୍ରା ତମସେବ କୌମୁଦୀ ॥ ୮।୩୭"

ନେତେଜର ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ଯେ ଦିବ୍ୟ କୁସୁମ ହାରଦରଶନ ମାତ୍ରେ ଇନ୍ଦୁମତୀଙ୍କର
ପ୍ରାଣ ବିହଙ୍ଗମ ଉଡ଼ିଗଲା ତନୁ ପଡ଼ିଲା ଧରା ଉପର ॥"

ଇନ୍ଦୁମତୀଙ୍କର ବିୟୋଗରେ ପ୍ରଣୟୀ ଅଜ ଯେଉଁ କରୁଣ ସ୍ୱରରେ ମର୍ମଭେଦୀ ବିଳାପ କରିଥିଲେ ତାହା କାଳିଦାସଙ୍କର କାବ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି ।

"କୃତବତ୍ୟସି ନାବଧୀରଣାମପରାଦ୍ଧେଽପି ଯଦା ଚିରଂ ମୟି ।
କଥମେକ-ପଦେ ନିରାଗସଂ ଜନମାଭାଷ୍ୟମିମଂ ନ ମନ୍ୟସେ ॥ ୮।୪୮"

"ଅଥବା ମୃଦୁବସ୍ତୁ ହିଂସିତୁଂ ମୃଦୁନୈବା ରଭତେ ପ୍ରଜାନ୍ତକଃ ।
ହିମସେକ ବିପତ୍ତିରତ୍ର ମେ ନଳିନୀ ପୂର୍ବ ନିଦର୍ଶନଂ ମତା ॥ ୮।୪୫

ଚମେଭର ଲେଖିଛନ୍ତି—

"କେତେ ଅପରାଧ କଲୁ ସତୀ ଧନ ଦେଖିନାହିଁ ତୋର ମାନ
କହେ ତୋ ମୁଖରୁ କର୍କଶ ବଚନ ଶୁଣିନାହିଁ ମୋର କାନ ।
କଲ ନାହିଁ ଯାହା ରସ ଶଙ୍କର ବଚନ ନକଲୁ ଛଦ୍ମ ।
ଗଲୁ କିମ୍ପାଇଁ ଦେଇ ଶୋକମୟ ଦୁଃଖର ଘୋର ଆଘାତେ ।"

\+ \+ \+ \+

"ଦଳକୁ ଜନନୀ ପଦ୍ମିନୀ ମୃଦୁତମ ଅଟଇ ଚଣ୍ଡାଏ ବାତ ।
ହିମସ୍ପୁରେ ପ୍ରାଣୀ ସେହ୍ନ ଜଳ କଣା ଯଦୁନାଥ କରେ ଘାତ ॥"

ଅନ୍ୟତ୍ର କାଳିଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"କ୍ରଥ କୈଶିକ ବଂଶ ସମ୍ଭବ ତବ ଭୂତ୍ୱା ମହିଷୀ ଚିରାୟ ସା
ଉପଲବ୍ଧବତୀ ଦିବଶ୍ଚ୍ୟୁତମ୍ ବିବଶା ଶାପ ନିବୃତ୍ତି କାରଣମ୍
ର.ବଂ.୮।୮୨ ।

ଜନମିଲୁ କ୍ରଥ କଇଶିକ ବଂଶ ସତିରୁ ବାଳା କୁମୁଦିନୀ
ଭୁବନ ଚନ୍ଦ୍ରମା ହେବୁ 'ହୋଇଥିଲୁ 'ଭୂମେ ଶାପ-ବିମୋଚନୀ ।

ମଗଧ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ସଂବନ୍ଧରେ କାଳିଦାସ ଲେଖିଥିଲେ—

ହିତ୍ୱା ପ୍ରଭବାଦସ୍ୟ ମଧୁସ୍ତୁଣାଂ ମନସ୍ ମାଦୃଶଃ ସମ୍ପ୍ରସେନ୍ତୁ ।
ଶଙ୍କାଂଶୁଭିଂ ଶଶ୍ୱ ନୈଶୋଳ ଲମ୍ବନ ମଧୁରା ସୂନ୍ୟା
ନକ୍ଷତ୍ରାଶୁକାର ॥"

ମେହେରଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ—

"ଶୁଣାରେ ଦୂତ ! ପୁରତେ ମଗଧ ପତି କଳାଦେବ ଇନ୍ଦୁ !
ମନ୍ତ୍ର ମଣ୍ଡଳୀର କଳଙ୍କ ମଣ୍ଡିତ ସୁରମ୍ୟ ସିନ୍ଧୁର ବନ୍ଧୁ ।
ଧରଣୀତଳରେ ନବବସନ୍ତ ସମ୍ପନ୍ନ ଅତି ଅଦ୍ଭୁତ ।
ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପୀ ଯଶବନ୍ତ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥପର ନୃପ ନାମ ॥"

ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ କାଳିଦାସଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥଟି ନିଜେ ଯେପରି ଅତୁଳ, ସେହିପରି ଅନୁଦିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାବରେ 'ଇନ୍ଦୁମତୀ'ରେ ମୂଳ ଗ୍ରନ୍ଥର ସାମଗ୍ରିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ପାରି ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ 'ଇନ୍ଦୁମତୀ'ର ଏକ କରୁଣ ରସାଶ୍ରିତ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜକ କାବ୍ୟ ରୂପରେ ଅନବଦ୍ୟ କୃତି ଭାବେ ଦେଖା ଦେଇଛି ।

କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର 'ପ୍ରଣୟ ବଲ୍ଲରୀ' ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ଅନବଦ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି । 'ପ୍ରଣୟ ବଲ୍ଲରୀ'ରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ପଂକ୍ତି ପାଠକର ଚିତ୍ତ ଆକର୍ଷଣ କରେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କଣ୍ୱ ମୁନିଙ୍କ ଆଶ୍ରମ, ପୁଷ୍ପୋଦ୍ୟାନରେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କର ବସନ୍ତ ବିହାର, ନୀଳାଚଳର ସାଗର ଉପତ୍ୟକା, ସୁମେରୁ ପର୍ବତ ପ୍ରଭୃତିର ବିବରଣୀ ମେହେରଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ନିଜସ୍ୱ । ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ ମେହେରଙ୍କର କାବ୍ୟର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଅବଧାରଣା କରିହୁଏ ନାୟକ ନାୟିକା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରମୁଖ ଚରିତ୍ର ମାନଙ୍କର ମନୋଗତ ଭାବର ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ।

ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ପ୍ରଣୟ କାହାଣୀ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ମହାଭାରତରେ । ଏଥିରେ ବ୍ୟାସଦେବ କେବଳ ଗୋଟିଏ ସରଳ ପୌରାଣିକ ଭାବରେ ଗଳ୍ପଟିର ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ

ମହାକବି କାଳିଦାସ ଏହି କଥାବସ୍ତୁକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଯେଉଁ ବିଶ୍ୱ-ବିଖ୍ୟାତ "ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳଂ" ରଚନା କରିଗଲେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ନିହିତ ଅଛି କାଳିଦାସଙ୍କର ଯଥାର୍ଥ ବ୍ୟାସ-ବାଲ୍ମୀକିର ଗୌରବ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଉକ୍ତ ନାଟକକୁ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖି 'ପ୍ରଣୟ ବଲ୍ଲରୀ' ରଚନା କରିବାରେ କେତେଦୂର ସଫଳ ହୋଇ ପାରି ଅଛନ୍ତି ତାହା ବିଚାର କରି ଦେଖିବାର କଥା । ବ୍ୟାସ-ଦେବଙ୍କ ମହାଭାରତରେ କେବଳ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ, ଶକୁନ୍ତଳା ଓ ପୁତ୍ର ଭରତଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରଧାନ ଚରିତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ି ନଥାନ୍ତି କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସ ଏହି ଗଳ୍ପରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଏବଂ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ସମାବେଶ କରି ନାଟକୀୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ଦୁର୍ବାସା ଚରିତ୍ରର ସୃଷ୍ଟି କଲେ ଓ ସେହି ହେତୁରୁ ତାଙ୍କୁ ଧୀବର, ଶାର୍ଙ୍ଗରବ, ଗୌତମୀ, କଣ୍ୱାଶ୍ରମ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ରଙ୍ଗଭୂମିକୁ ଆନୟନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଅଛି । ଗଙ୍ଗାଧର ଶକୁନ୍ତଳା ନାଟକର ସମସ୍ତ ଚରିତ୍ରଙ୍କୁ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖି ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଘଟଣା ଏବଂ କେତେଗୋଟି ଗୌଣ ଚରିତ୍ରଙ୍କୁ କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଏହି ଘଟଣାଟି ହେଉଛି ଦେବକନ୍ୟା ଓ ଋଷିକନ୍ୟାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଏବଂ ସେହି ହେତୁରୁ କାବ୍ୟ ଭିତରେ ନୀଳାଚଳ ଧାମର ଉଲ୍ଲେଖ । 'ପ୍ରଣୟ ବଲ୍ଲରୀକୁ' ଶକୁନ୍ତଳା ନାଟକର ଏକ ଆକ୍ଷରିକ ଅନୁବାଦ ବୋଲି କେହି କେହି ଧାରଣା କରିଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ନାଟକର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଗଙ୍ଗାଧର କିପରି କାବ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ସୁସଜ୍ଜିତ କରି ପାରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଏଠାରେ କେତେକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସ୍ତବକରେ ଅନୁମିତ ହୋଇ ପାରିବ ।

ଶକୁନ୍ତଳା ନାଟକର ୧ମ ଅଙ୍କର ୧ମ ଦୃଶ୍ୟରେ ରାଜା ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଶରସନ୍ଧାନ କରିବା ପାଇଁ ମୃଗର ଅନୁଧାବନ କରନ୍ତେ ନେପଥ୍ୟରୁ ଶୁଣାଗଲା—

"ହେ ହେ ରାଜନ୍ ! ଆଶ୍ରମମୃଗୋଽୟଂ ନ ହନ୍ତବ୍ୟୋ, ନ ହନ୍ତବ୍ୟଃ ।" ରାଜା ଅଶ୍ୱ ଓ ରଥ ଅଟକାଇଲେ ତାପସ ଶିଷ୍ୟ ପ୍ରବେଶ କରି କହିଲେ;

"ରାଜନ୍, ଆଶ୍ରମମୃଗୋଽୟଂ ନହନ୍ତବ୍ୟୋ ନହନ୍ତବ୍ୟଃ
ନ ଖଳୁ ନ ଖଳୁ ବାଣଃ ସନ୍ନିପାତ୍ୟୋଽୟମସ୍ମିନ୍ ।
ମୃଦୁନି ମୃଗଶରୀରେ ତୂଳରାଶାବିବାଗ୍ନିଃ
କ୍ୱବତ ହରିଣକାନାଂ ଜୀବିତଞ୍ଚାତିଲୋଳଂ
କ୍ୱ ଚ ନିଶିତନିପାତା ବଜ୍ରସାରାଃ ଶରାସ୍ତେ ।
ତତ୍ ସାଧୁ କୃତସନ୍ଧାନଂ ପ୍ରତିସଂହର ସାୟକଂ
ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣାୟ ବଃ ଶସ୍ତ୍ରଂ ନ ପ୍ରହର୍ତ୍ତୁମନାଗସି ।

ସେହିପରି ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ନାଟକର କଥାବସ୍ତୁକୁ ଅତି ଚମତ୍କାର-ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନାଟକର ଏହି ପଂକ୍ତିର ଅନୁସରଣରେ ଚଲିଥିଛନ୍ତି; ଯେତେବେଳେ

ସମକ୍ଷରେ ମୃଗ ଦେଖି ବସାଇଲେ
ଧନୁର୍ଗୁଣେ ରାଜା ଶର,
"ମାରନା, ମାରନା, ଆଶ୍ରମ ମୃଗଏ"
ଏକାଳେ ହେଲା ଏ ଶବ୍ଦ,
ଶବ୍ଦ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ତପସ୍ୱୀ ଯୁଗଳ
ଦେଖି ରାଜା ହେଲେ ସ୍ତବ୍ଧ ।

ଏହାପରେ ତପସ୍ୱୀ ଯୁଗଳ ଆଶୀର୍ବାଦ ଜଣାଇ,

ବୋଇଲେ, ହେ ନୃପ, ଆଶ୍ରମ ମୃଗଏ
ବଧ ନୁହେଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କର,

ତୂଳାକୂଟେ ବହ୍ନି ପ୍ରାୟେ ମୃଦୁ-ମୃଗ
ଶରୀରେ ନ ଛୁଆଁ ଶର !

କାହିଁ ବଜ୍ରସାର ଶର ତୁମ୍ଭ କାହିଁ କୃଷ୍ଣସାର କ୍ଷୀଣ ପ୍ରାଣ,
ମୁହେଁ ତୁମ୍ଭ ଶର ଦୁର୍ବଳ ମାରଣେ କରନ୍ତୁ ଆରତ ତ୍ରାଣ !
ବଚନରେ ନମିଲେ ମୁନିଙ୍କ ନୃପତି ସାୟକ ପ୍ରତିସଂହରି,
ସହର୍ଷେ ଯତିଏ ପ୍ରଶଂସିଲେ ସାଧୁ ସାଧୁ ହେ ନୃପକେଶରୀ !
ସାଧୁ ପୁରୁବଂଶ ଅବତଂସ ଭଲ କୁଳ ଅନୁରୂପ କାମ
ଲଭ ପୁତ୍ରରତ୍ନ ଶୁଭ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ନଗିଣ ସଦ୍‌ଗୁଣଧାମ ।

ଏହିକଥା କାଳିଦାସଙ୍କର ନାଟକରେ ଅଛି,

ସଦୃଶମେତତ୍ ପୁରୁବଂଶପ୍ରଦୀପସ୍ୟ ଭବତଃ
ଜନ୍ମଯସ୍ୟ ପୁରୋର୍ବଂଶେ ଯୁକ୍ତରୂପମିଦଂ ତବ ।
ପୁତ୍ରମେବଂ ଗୁଣୋପେତଂ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତିନମାପ୍ନୁହି ॥

ଏହାପରେ ତାପସ ରାଜାଙ୍କୁ ଆତିଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରି ଅଭିନନ୍ଦନ କଲେ ଆଶ୍ରମକୁ ଏବଂ କହିଲେ ସେ କଣ୍ୱମୁନି ତାଙ୍କର ଦୁହିତାଙ୍କୁ ଏଠାରେ ଅତିଥିସତ୍କାର ନିମିତ୍ତ ଦାୟିତ୍ୱ ଦେଇ ଉପଶାନ୍ତି ପାଇଁ ତୀର୍ଥଗମନ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେ (ଶକୁନ୍ତଳା) ତୁମ୍ଭର ଆତିଥ୍ୟ କରିବ ।

କିନ୍ତୁ ମହାଭାରତରେ ଏହି ନାଟକୀୟ ଭଙ୍ଗୀ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଉପାଖ୍ୟାନଟି ଅତି ସିଧାସଳଖ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଅଛି । ରାଜା ମୃଗୟା ନିମିତ୍ତ ଶତ ଶତ ହସ୍ତୀ-ନାଗ-ସେନାପରିବୃତ ହୋଇ ଗହନ ବନାଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଆଶ୍ରମ ଦେଖିଥିଲେ । ସେହି

"ଭୋ ଭୋ ରାଜନ୍ ! ଆଶ୍ରମମୃଗୋଽୟଂ ନ ହନ୍ତବ୍ୟୋ, ନ ହନ୍ତବ୍ୟଃ ।" ରାଜା ଅଶ୍ୱ ଓ ରଥ ଅଟକାଇଲେ। ତାପସ ଶିଷ୍ୟ ପ୍ରବେଶ କରି କହିଲେ;

"ରାଜନ୍, ଆଶ୍ରମମୃଗୋଽୟଂ ନ ହନ୍ତବ୍ୟୋ ନ ହନ୍ତବ୍ୟଃ
ନ ଖଲୁ ନ ଖଲୁ ବାଣଃ ସନ୍ନିପାତ୍ୟୋଽୟମସ୍ମିନ୍ ।
ମୃଦୁନି ମୃଗଶରୀରେ ତୂଲରାଶାବିବାଗ୍ନିଃ
କ୍ୱ ବତ ହରିଣକାନାଂ ଜୀବିତଞ୍ଚାତିଲୋଲଂ
କ୍ୱ ଚ ନିଶିତନିପାତା ବଜ୍ରସାରାଃ ଶରାସ୍ତେ ।
ତତ୍ ସାଧୁକୃତସନ୍ଧାନଂ ପ୍ରତିସଂହର ସାୟକଂ
ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣାୟ ବଃ ଶସ୍ତ୍ରଂ ନ ପ୍ରହର୍ତ୍ତୁମନାଗସି ।

ମେଦେଡର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ନାଟକର କଥାବସ୍ତୁକୁ ଅତି ଚମତ୍କାର-ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନାଟକର ଏହି ପଂକ୍ତିର ଅନୁସରଣରେ ଲେଖିଛନ୍ତି; ଯେତେବେଳେ

ସମ୍ମୁଖରେ ମୃଗ ଦେଖି ବସାଇଲେ
ଧନୁର୍ଗୁଣେ ରାଜା ଶର,
"ମାରନା, ମାରନା, ଆଶ୍ରମ ମୃଗଏ"
ଏକାଳେ ହେଲା ଏ ଶବ୍ଦ,
ଶବ୍ଦ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ତପସ୍ୱୀ ଯୁଗଳ
ଦେଖି ରାଜା ହେଲେ ମୁଗ୍ଧ ।

ଏହାପରେ ତପସ୍ୱୀ ଯୁଗଳ ଆଶୀର୍ବାଦ ଜଣାଇ,

ବୋଇଲେ, ହେ ନୃପ, ଆଶ୍ରମ ମୃଗଏ
ବଧ ନୁହେଁ ସମୁଚିତ,

ଚୂଳାକୁଟେ ବାନ୍ଧି ପ୍ରବିଷ୍ଟ ମୃଦୁ-ମୃଗ
ଶରୀରେ ନ ହାଣ ଶର ।

କାହିଁ କଳ୍ପପ୍ରାଣ ଶର ତୁମ୍ଭ କାହିଁ କୃଷ୍ଣସାର କ୍ଷୀଣ ପ୍ରାଣ,
ତୁଳେ ତୁମ୍ଭ ଶର ଦୁର୍ବଳ ମାରଣେ କରନ୍ତୁ ଆହତ ଶାଣ ।
ବନସ୍ଥେ ବସିଲେ ମୁନିଙ୍କି ନୃପେନ୍ତି ଶାପ୍ତକ ହୃଷ୍ଟପୂର୍ବ,
ସଦର୍ପେ ଭଣିଏ ପ୍ରଶଂସିଲେ ସାଧୁ ସାଧୁ ହେ ନୃପକେଶରୀ !
ସାଧୁ ପୁରୁବଂଶ ଅବତଂସ କଲ କୁଳ ଅନୁରୂପ କାମ
ଲଭ ପୁତ୍ରରତ୍ନ ଶୂର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ନିଖିଳ ସଦ୍‌ଗୁଣଧାମ ।

ଏହିକଥା କାଳିଦାସଙ୍କର ନାଟକରେ ଅଛି,

ସଦୃଶମେତତ୍ ପୁରୁବଂଶପ୍ରଦୀପସ୍ୟ ଭବତଃ
ଜନ୍ମ ଯସ୍ୟ ପୁରୋର୍ବଂଶେ ଯୁକ୍ତରୂପମିଦଂ ତବ
ପୁତ୍ରମେବଂ ଗୁଣୋପେତଂ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତିନମାପ୍ନୁହି ॥

ଏହାପରେ ତାପସ ରାଜାଙ୍କୁ ଆଶୀଷ ପ୍ରଦାନ କରି ଅନୁନୟନ କଲେ ଆଶ୍ରମକୁ ଏବଂ କହିଲେ ଯେ କଣ୍ୱମୁନି ତାଙ୍କର ଦୁହିତାଙ୍କୁ ଏଠାରେ ଅତିଥିସତ୍କାର ନିମିତ୍ତ ରଖିଯାଇ ଦୈବ ଉପଶମନ ପାଇଁ ତୀର୍ଥଗମନ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେ (ଶକୁନ୍ତଳା) ତୁମ୍ଭର ଆତିଥ୍ୟ କରିବ ।

କିନ୍ତୁ ମହାଭାରତରେ ଏହି ନାଟକର ଭଙ୍ଗୀ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଉପାଖ୍ୟାନଟି ଅତି ସିଧାସଳଖ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଅଛି । ରାଜା ମୃଗୟା-ନିମିତ୍ତ ଶତ ଶତ ହସ୍ତୀ-ନାଗ-ସେନାପରିବୃତ ହୋଇ ଗହନ ବନାନୀ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଆଶ୍ରମ ଦେଖିଥିଲେ । ସେହି

ଗନ୍ଦନ ବନର ମନୋଜ୍ଞ ବର୍ଣ୍ଣନା କେବଳ ମହାଭାରତ ଭଳି ମହାକାବ୍ୟରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ । ଆଶ୍ରମର ମନୋରମ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ବ୍ୟାସଦେବ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ଆଶ୍ରମପ୍ରବରଂ ରମ୍ୟଂ ଦଦର୍ଶ ଚ ମନୋରମଂ
ନାନାଦ୍ରୁମସମାକୀର୍ଣ୍ଣଂ ସମ୍ପ୍ରଜ୍ୱଳିତପାବକମ୍ ।
ଯତିଭିର୍ବାଳଖିଲ୍ୟୈଶ୍ଚ ବୃତଂ ମୁନିଗଣାନ୍ୱିତଂ;
ଶକୁନ୍ତଗଣାବାସାଂ ବାନର୍ଷିଜନସେବିତାମ୍ ।
ତସ୍ୟାସ୍ତୀରେ ଭଗବତଃ କାଶ୍ୟପସ୍ୟ ମହାତ୍ମନଃ;
ଦୃଷ୍ଟ୍ୱାଶ୍ରମପଦଂ ସୃଷ୍ଟ୍ୟଂ ମହର୍ଷିଭିର୍ନିଷେବିତମ୍ ।
ଚକାରାଭିପ୍ରବେଶାୟ ମତିଂ ସ ନୃପତିସ୍ତଦା ।"

ତାହାପରେ ରାଜା ରଥକୋଷାଦିଙ୍କୁ ସେନାପତିଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱରେ ଦେଇ ଆଶ୍ରମ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଏହି ଆଶ୍ରମ —

ଅଲଂକୃତଂ ଦ୍ୱୀପବତ୍ୟା ମାଳିନ୍ୟା ରମ୍ୟତୀରୟା
ନରନାରାୟଣସ୍ଥାନଂ ଗଙ୍ଗୟେବୋପଶୋଭିତମ୍ ।
ତଦ୍‌ବନଂ ନନ୍ଦନପ୍ରଖ୍ୟଂ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ମନୁଜେଶ୍ୱରଃ
କ୍ଷୁତ୍ ପିପାସେ ଜହୌ ସନ୍ଦେଶ୍ୟା ହର୍ଷଂ ଲେଭାଚ ପୁଷ୍କଳମ୍ ।

ରାଜା ଏହି ଆଶ୍ରମକୁ ମୁନିଶୂନ୍ୟ ଦେଖି, 'ଏଠାରେ କିଏ ଅଛି' ବୋଲି ଅତି ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ ଡାକ ଦେଲେ ଓ ସେହି ଡାକ ଶୁଣି ଆଶ୍ରମ ଭିତରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀସଦୃଶା ଅଥଚ ତାପସୀବେଷଧାରିଣୀ ଏକ କନ୍ୟା ବାହାରି ଆସିଲା ଏବଂ ସେହି ଅସିତେକ୍ଷଣା ରାଜାଙ୍କୁ 'ସ୍ୱାଗତମ୍' ବୋଲି ସମ୍ଭାଷଣ କରି ପାଦ୍ୟାର୍ଘ୍ୟାଦି ଦାନରେ ସତ୍କାର କରିଥିଲା ।

ତାହାପରେ ସେହି ମଧୁରଭାଷିଣୀ ଅନବଦ୍ୟାଙ୍ଗୀ କନ୍ୟା ରାଜାଙ୍କର କୁଶଳ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହିଠାରୁ ରାଜାଙ୍କର ଓ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ସକଳ କଥୋପକଥନ ଏକାନ୍ତରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଅଛି । ଏକ ପକ୍ଷରେ ଶୌର୍ଯ୍ୟଶାଳୀ କ୍ଷତ୍ରିୟ ତରୁଣ ରାଜା ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ କଣ୍ୱପ୍ରତିପାଳିତା ମେନକାବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ଅନନ୍ୟସୁନ୍ଦରୀ ଦୁହିତା ତରୁଣୀ ଶକୁନ୍ତଳା ଓ ସର୍ବୋପରି କାମୋଦ୍ଦୀପକ ଆଶ୍ରମପ୍ରକୃତିର ନିଭୃତ ସନ୍ନିବେଶରେ ପରସ୍ପରର ଆଳାପ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗାନ୍ଧର୍ବବିବାହର ଲାଳସା ସଞ୍ଜାତ କରିବା ପାଇଁ ଏକାନ୍ତ ଅନୁକୂଳ । ତେଣୁ ମହାକବି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି ରାଜାଙ୍କ ମୁଖରେ କୁହାଇ ଛନ୍ତି—

ସୁବ୍ୟକ୍ତଂ ରାଜପୁତ୍ରି ! ତ୍ୱଂ ଯଥା କଲ୍ୟାଣି ! ଭାଷସେ,
ଭାର୍ଯ୍ୟା ମେ ଭବ ସୁଶ୍ରୋଣି ! ବ୍ରୂହି କିଂ କରବାଣି ତେ ।

ଶକୁନ୍ତଳାଗତ ପ୍ରାଣ ମହାରାଜା ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ପ୍ରଣୟିନୀ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହୋଇ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମାଳା, ଚାଟବସ୍ତ୍ର, କୁଣ୍ଡଳାଦି ମଣିରତ୍ନନିର୍ମିତ ଆଭରଣ ଓ ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଭୂଷଣ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରି ଅଛନ୍ତି ଓ ଏହିକଥାରେ ଶକୁନ୍ତଳା ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ପ୍ରଣୟାସକ୍ତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ହଠାତ୍ ରାଜାଙ୍କ କଥାରେ ସମ୍ମତି ନ ଜଣାଇ ପିତା କଣ୍ୱଙ୍କ ଆଗମନକୁ ଅପେକ୍ଷା ରଖି କହୁଛନ୍ତି;

"ଫଳାହାର ଗତୋ ରାଜନ୍ ପିତା ମେ ଇତ ଆଶ୍ରମାତ୍,
ମୁହୂର୍ତ୍ତଂ ସମ୍ପ୍ରତୀକ୍ଷସ୍ୱ ସ ମାଂ ତୁଭ୍ୟଂ ପ୍ରଦାସ୍ୟତି" ।

ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରଲୋଭନରେ ପଡ଼ି ଶକୁନ୍ତଳା ଏକାବେଳକେ ସମ୍ମତି ଜଣାଇ ଦେଇଥାନ୍ତା ତେବେ ସେ ହୋଇଥାନ୍ତା ଲମ୍ପଟା, କାମାସକ୍ତା ଓ

ଏକାନ୍ତ ଦୁର୍ବଳା, କିନ୍ତୁ ପିତାଙ୍କ ଆଗମନକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ସେ ଯେଉଁ କାଳକ୍ଷେପଣ କରନ୍ତି ତାହାର ଦ୍ୱାରା ତାର ଚରିତ୍ର ମୂର୍ତ୍ତିମା ସମ୍ପାଦନ ଦିଗକୁ ହିଁ ଗତି କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ରଜା ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ବ୍ୟକ୍ତି-ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଖାଇ କହୁଛନ୍ତି ଯେ—

ଆତ୍ମନୋ ବନ୍ଧୁରାତ୍ମୈବ ଗତିରାତ୍ମୈବ ଚାତ୍ମନଃ
ଆତ୍ମନୈବାତ୍ମନୋ ଦାନଂ କର୍ତୁମର୍ହସି ଧର୍ମତଃ ।
ଗାନ୍ଧର୍ବେଣ ବିବାହେନ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଭବିତୁମର୍ହସି ।

ରଜାଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିରେ ଶକୁନ୍ତଳା ଆଉ କଣ୍ୱଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂଯମ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ଏବଂ ସେ କେବଳ ଧର୍ମର ନାମମାତ୍ର ଶୁଣି କେବଳ ଭବିଷ୍ୟତ ପୁତ୍ରର ଯୌବରାଜ୍ୟ ଦାବୀକରି ରଜାଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରଣୟସୂତ୍ରରେ ବନ୍ଧାଇଅଛନ୍ତି । କଥାବସ୍ତୁର ଏହି ଅଂଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାଳିଦାସ ଯେଉଁ କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରି ନାଟକର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଏବଂ ସେହି ନାଟକକୁ ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି ଛନ୍ଦୋବଦ୍ଧରୂପେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଗତି କରି ଯାଇଅଛି । ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ମହାଭାରତର 'ଏହି ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଶକୁନ୍ତଳା ଉପାଖ୍ୟାନ ମୁଖ୍ୟ କଥାବସ୍ତୁ ନୁହନ୍ତି, ଏକ ଆଖ୍ୟାୟିକା ମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସ ଯେତେବେଳେ ଏହି କଥାବସ୍ତୁକୁ ନାଟକର ଗୌରବ ଦେବାକୁ ଗଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ପରିବେଶ ଓ ଚରିତ୍ରକୁ ଅଭିନବ ଗତିଦାନ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କେବଳ ଦେଖିବାର କଥା ଶକୁନ୍ତଳାକୁ, କାଳିଦାସଙ୍କର ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ମୃଗବଧରୁ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇ ଆଶ୍ରମର ଶୋଭା ଦେଖି ଦେଖି ଚାଲିବାବେଳେ, ତପସ୍ୟାସ୍ଥଳୀର ସାର୍ଥକତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି । ରଜା ଆଶ୍ରମର ଉପକଣ୍ଠରେ ତାହାଙ୍କୁ ନ ଦେଖି ସାରଥିଙ୍କୁ କହିଲେ—

"କିଂନ ପଶ୍ୟତି ଭବାନ୍ ? ଇହହି
ନୀବାରାଃ ଶୁକଗର୍ଭକୋଟରମୁଖଭ୍ରଷ୍ଟାସ୍ତରୂଣାମଧଃ,
ପ୍ରସ୍ନିଗ୍ଧାଃ କ୍ୱଚିଦିଙ୍ଗୁଦୀଫଳଭିଦଃ ସୂଚ୍ୟନ୍ତ ଏବୋପଳାଃ
ବିଶ୍ୱାସୋପଗମାଦଭିନ୍ନଗତୟଃ ଶବ୍ଦଂ ସହନ୍ତେ ମୃଗାସ୍,
ତୋୟାଧାରପଥାଶ୍ଚ ବଲ୍କଳଶିଖାନିଷ୍ୟନ୍ଦରେଖାଙ୍କିତାଃ

ଏହାପରେ ରଥରେ ଯାଇ ଆଶ୍ରମର ନିକଟ ଭାଗରେ ଅବଲୋକନ କଲାବେଳେ ରାଜାଙ୍କର ବାହୁସ୍ଫୁରଣ ହେଲା ଓ ସେ କହିଲେ—

"ଶାନ୍ତମିଦଂ ଆଶ୍ରମପଦଂ ସ୍ଫୁରତି ଚ ବାହୁଃ କୁତଃ
ଫଲମିହାସ୍ୟ,
ଅଥବା ଭବିତବ୍ୟାନାଂ ଦ୍ୱାରାଣି ଭବନ୍ତି ସର୍ବତ୍ର ।"

ଏହି ପଂକ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ଅନୁସରଣରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଲେଖିଛନ୍ତି—

ତପୋବନ ମଧ୍ୟେ ଉପଗତ ହୋଇ ଦେଖିଲେ ପଟକୀ ଭୂତଳେ,
ଶୁକ ମୁଖ ଭ୍ରଷ୍ଟ ତୃଣଧାନ୍ୟ ମାନ୍ୟ ପଡ଼ିଛି ପାଦପତଳେ ।
ବୋଧ ହେଲା ବ୍ୟାଧ ଭୟ ମୃଗଗଣ ମୁକ୍ତ ଦୂରବିସ୍ମରଣେ,
ଶୁଣେ ରଥ ଘନ ଘୋଷକୁ ବସନ୍ତି ମନ୍ଥର ଆସନେ ।
ଜଳ ନେଲେଁ ଠାବେ ଇଙ୍ଗୁଦ ନିର୍ଯ୍ୟାସ ସ୍ନିଗ୍ଧଶିଳାଖଣ୍ଡ ତହୁଁ,
ଦେଖୁଛନ୍ତି ଭୂମି ବସ୍ତ୍ରରେ ଇଙ୍ଗୁଦ ଉଦାହରଣ ପଣ୍ଡିତନ୍ତୁ ।
ଇତ୍ୟାଦି ।

ରାଜାଙ୍କର ବାହୁସ୍ଫୁରଣ କଥାକୁ ଗଙ୍ଗାଧର କାବ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ନ ଦେଇ ରାଜାଙ୍କର ମନୋଗତ ସ୍ୱଭାବ ଭାବକୁ ଅତି ଚମତ୍କାର ଢାଞ୍ଚରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହାପରେ ରାଜା ଆଶ୍ରମପଥରେ

ଧୀରେ ଧୀରେ ଗୁଲ୍ ଗୁଲ୍ ତାଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେଲା ରମଣୀ-ରମଣୀୟ କଣ୍ଠଧ୍ୱନି । ତାପରେ ଜଳଦାନନିରତା ମୁନିକନ୍ୟାଙ୍କୁ ଦେଖି ରାଜା କହିଲେ—

ଅହୋ ! ମଧୁରମାସାଂ ଦର୍ଶନମ୍;
ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭମିଦଂ ବପୁରାଶ୍ରମବାସିନୋ ଯଦି ଜନସ୍ୟ ।
ଦୂରୀକୃତାଃ ଖଳୁ ଗୁଣୈରୁଦ୍ୟାନଲତା ବନଲତାଭିଃ ।
ଯାବଦିମାଂ ଛାୟାମାଶ୍ରିତ୍ୟ ପ୍ରତିପାଳୟାମି ।

ସହକାରତରୁ ସହିତ ବନଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ନାମରେ ଶକୁନ୍ତଳା ଅଭିହିତ କରିଥିବା ନବମାଳିକାର ବିବାହ କରାଇବା ପାଇଁ ଅନସୂୟା ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେବାରୁ ଶକୁନ୍ତଳା କହିଲା—

"ହଲା, ରମଣୀଏ କ୍ଖୁ କାଲେ ଇମସ୍ସ ଲଦାପାଅବ ମିହୁଣସ୍ସ ବଇଅରେ ସବୁତ୍ତୋ, ଣବ କୁସୁମ ଜୋବଣା ବଣ ଜୋସିଣୀ, ସିଣିଦ୍ଧ ପଲ୍ଲବଦାଏ ଉବଭୋଅ କ୍ଖମୋ ସହଆରେ, [ହଲା ! ରମଣୀୟେ ଖଲୁକାଳେ ଅସ୍ୟ ଲତାପାଦପ ମିଥୁନସ୍ୟ ବ୍ୟତିକରଃ ସଂବୃତ୍ତଃ । ନବକୁସୁମଯୌବନା ବନଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ସ୍ନିଗ୍ଧପଲ୍ଲବତୟା ଉପଭୋଗକ୍ଷମଃ ସହକାରଃ] ।

ଏଥିଭିତରେ ଛଦ୍ମବେଶ ଓ ସଖୀମାନଙ୍କର ମଧୁର ଆଳାପକୁ ନାଟକ ଅପେକ୍ଷା ଆହୁରି ମଧୁର ଓ ସରସ କରିପାରି ମେହେର ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରିୟମ୍ବଦା ଭଣି   ବୋଇଲା, ସଙ୍ଗାତ,
ହୋଇଛି ଶୁଭସମୟ,
ସହକାର ସଙ୍ଗେ   ବନତୋଷିଣୀର
କରିଦିଅ ପରିଣୟ ।"

ତାପସୀ କନ୍ୟା ଓ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ମଧୁର ଆଳାପ ଶୁଣି ରାଜାଙ୍କର ମନରେ ଯେଉଁ କୌତୂହଳ ଆସିଥିଲା ତାହା ନିସ୍ତବ୍ଧତାର ସେହିପରି ପ୍ରକାଶ କରିପାରିଛନ୍ତି ତାଙ୍କର କାବ୍ୟରେ । ନାଟକରେ ଯେତେବେଳେ ଦୁଷ୍ଟ ମଧୁକର ଭ୍ରମରୁ ରକ୍ଷାକରିବା ପାଇଁ ଶକୁନ୍ତଳା ସଖୀମାନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ ନିବେଦନକଲେ ସେତେବେଳେ ସଖୀଦ୍ୱୟ କହିଲେ ।

"କାବଅ ପରିତ୍ତାଉଂ, ଦୁସ୍ସନ୍ତଂ ଅକ୍କନ୍ଦ, ରାଅ ରକ୍ଖିଦବ୍ୱାଂ ତବୋବଣାଇଂ ଣାମ ।"

ମେନକାରଙ୍କର ଲେଖାରେ;

"ଜାଣି ନ ଜାଣିଲା ପରି ହିମ୍ମତ୍ୟା କହିଲା
କଣ୍ଠ ବଂଶଜନା,
ପୁରୁବଂଶ୍ୟ ଶୁଣି ତପୋବନ ମଧ୍ୟେ
ମଧୁବ୍ରତର ଗଞ୍ଜନା ।
ହରିଣାକ୍ଷି ଆସ ସଖୀ ମଣିହ
ଆଳୀଏ ଆଉଁ ଗର୍ଜନେ,
କେବଳ ଦୁର୍ଜନ ସେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ-ପ୍ରତାପ
ଜାଣି ନାହିଁ କି ତା କର୍ଣ୍ଣେ ?"

ନାଟକରେ ରାଜା ପ୍ରକାଶରେ କହିଛନ୍ତି, "ରାଜାପ୍ରିୟ ଭୁକ୍ତିରୀତା ଭବେନ୍ତୁ, ଭବନ୍ତୁ ଏବଂ ତାବତ୍ସନ୍ଧାୟେ ।"

ପ୍ରଥମ ବାଲ୍ୟରେ ରାଜା କହିଥିଲେ ତାପସୀ କନ୍ୟାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସୁନ୍ଦର ସହିତା ଶୋଭାମୟୀ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ରୂପମାଧୁରୀ ରାଜାଙ୍କର ହୃଦୟରାଜ୍ୟକୁ ଅଧିକାର କରନ୍ତି, ରାଜପ୍ରାସାଦ ପୁରର ସକଳ ରୂପସୀଙ୍କ ରୂପଗରିମା ସ୍ମୃତିରେ ମ୍ଳାନହେଲା ଓ

ତ୍ୟଜି ଦେଲୁ ବନ   ବକ୍ଷସ୍ଥ ଭୂଷଣ
ଲତିକାର ଅଙ୍ଗମାନ,
ଶୋଭାପଦ କଣିକ   ବନବାସୀ ବୋଲି
ତାପସୀ କି ତା ସମାନ ?

ରାଜାଙ୍କର ମନଭିତରେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଓ ବିସ୍ମୟ ଉଦ୍ରେକ ହୋଇଥିଲା ତାହାକୁ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ସ୍ୱକୀୟ କଳ୍ପନା ବଳରେ ପ୍ରକାଶକରି ଲେଖିଛନ୍ତି;

"ସୁନ୍ଦର ବଦନ   ଶୁଭ୍ର ଉରସର
ଘ୍ରାଣ ଉତ୍ପଳେ ମନ,
ଆନନ୍ଦ ବିସ୍ମୟ   ସୁଖ ସ୍ଫୁଟ ହେତୁ
କଲେମେଲ ଆଲିଙ୍ଗନ ।"

କାଳିଦାସଙ୍କ ନାଟକରେ, ରାଜା ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କ ବଳ୍କଳ ବେଶଭୂଷା ଓ ତନମଧ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି କହିଅଛନ୍ତି;

"କାମମନୁରୂପମସ୍ୟା ବୟସୋ ବଳ୍କଳଂ,
ନ ପୁନରଳଂକାରଶ୍ରିୟଂ ନ ପୁଷ୍ୟତି,
ସରସିଜମନୁବିଦ୍ଧଂ ଶୈବଳେନାପି ରମ୍ୟଂ
ମଳିନମପି ହିମାଂଶୋର୍ଲକ୍ଷ୍ମ ଲକ୍ଷ୍ମୀଂ ତନୋତି,
ଇୟମଧିକ ମନୋଜ୍ଞା ବଳ୍କଳେନାପି ତନ୍ୱୀ
କିମିବହି ମଧୁରାଣାଂ ମଣ୍ଡନଂନା କୃତୀନାମ୍ ।"

ସେହିପରି ଲେଖିଛନ୍ତି; ମୁଗ୍ଧମନୋହର କଳେବର ବଳ୍କଳାଚ୍ଛାଦିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ,

“ଶୃଙ୍ଗାରର ହୋଇ ପଞ୍ଚୁଛି ରଥାଦି
ଲଳନା ଲାବଣ୍ୟ ପ୍ରଭ ।
ଯଥା ଶିବଜଟ ଚନ୍ଦ୍ରକା, ଶୈବାଳ-
ବେଷ୍ଟିତ-ପଦ୍ମ ଅବା,”
ମଳିନିଁ ଥାଇ କଳାଧର-କୋଳେ
କରଇ ନେତ୍ର ରଞ୍ଜନ ।
ସ୍ୱଭାବ ସୁନ୍ଦର ଅଙ୍ଗକୁ ଜଗତେ
ନହୁଏ କସ ଦୂଷଣ ?”

ଏହାପରେ ଗଙ୍ଗାଧର କେବଳ ରାଜାଙ୍କର ମନୋଗତ ଭାବନାରାଶିକୁ ଚିତ୍ରଣ କରିଯାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ଓ କୁଶଳୀ ଶିଳ୍ପୀର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଦେଇ । କାଳିଦାସଙ୍କର ନାଟକରେ କିନ୍ତୁ ଏହାପରେ ଶକୁନ୍ତଳା କହୁଛନ୍ତି । “ହଳା ଉବେଧ ମଂ ଅଣୁସରଧ; (କଥମିତୋଃ ପିମାନକ୍ଷୁଷରନ୍ତ)”

ଏହି ଦୁଇପଂକ୍ତିକୁ କବି ମେଘଦୂତର କାବ୍ୟଗତରୁ ସ୍ୱନତ୍ତ୍ୱ ଦୂରକରି ସୁନ୍ଦର କରିବାନିମନ୍ତେ ପରିତ୍ୟାଗକଲେ ଓ ତାହାପରେ ରାଜା କହିଛନ୍ତି;

କଃ ପୌରବେ ବସୁମତୀଂ ଶାସତି ଶାସିତାରି ଦୁର୍ବିନୀତାନାମ୍ ।
ଅୟମାଚରତ୍ୟବିନୟଂ ମୁଗ୍ଧାସୁ ତପସ୍ୱୀ କନ୍ୟାସୁ ॥

ଉଣିପୁ ବଲ୍ଲିସରିରେ—

“ପାଇ ଅବସର ନୃପତି ସତ୍ୱର
ଯାଇ ଶକୁନ୍ତଳା ପାଶ,

ଭୃଙ୍ଗି ହେଲୁ ବନ ବଲ୍ଲରୀ ଉଦ୍ୟାନ
ଲତିକାର ଅଭିମାନ,
ଶୋଭାରେ କଣ୍ଟକ ବନବାସୀ ହେଲ
ବାସନ୍ତ କି ତା ସମାନ ?

ରାଜାଙ୍କର ନନ୍ଦନରେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଓ ବସନ୍ତ ଉତ୍ସବ ହୋଇଥିଲା ତାହାକୁ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ସୁନ୍ଦର କଳ୍ପନା ବଳରେ ପ୍ରକାଶକରି ଲେଖିଛନ୍ତି;

"ନନ୍ଦିରା ଦର୍ଶନ ଶୁଭ ଅବସର
ଶୀଘ୍ର ଅବଲମ୍ବେ ମନ,
ଆନନ୍ଦ ବସନ୍ତ ପୁର ପୁର ରତ
କରିଦେଲ ଆଳାପନ ।"

କାଳିଦାସଙ୍କ ନାଟକରେ, ରାଜା ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କ ବଲ୍କଳ ବେଶଭୂଷା ଓ କମନୀୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଦେଖି କହିଅଛନ୍ତି;

"କାମମନୁରୂପମସ୍ୟା ବୟସୋ ବଲ୍କଳଂ,
ନ ପୁନରଲଂକାର ଶ୍ରିୟଂ ନ ପୁଷ୍ୟତି,
ସରସିଜମନୁବିଦ୍ଧଂ ଶୈବଲେନାପି ରମ୍ୟଂ
ମଳିନମପି ହିମାଂଶୋର୍ଲକ୍ଷ୍ମ ଲକ୍ଷ୍ମୀଂ ତନୋତି,
ଇୟମଧିକ ମନୋଜ୍ଞା ବଲ୍କଳେନାପି ତନ୍ୱୀ
କିମିବହି ମଧୁରାଣାଂ ମଣ୍ଡନଂନାକୃତୀନାମ୍ ।"

ସେହିପର ଲେଖିଛନ୍ତି; ସୁନ୍ଦରମନୋହର କଳେବର ବଲ୍କଳା ଚ୍ଛାଦିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ,

"ବସ୍ତ୍ରାଭିଭ ଦେହାର ଶତ୍ରୁ ଛି ତଥାପି
କଳନା ଲାବଣ୍ୟ ଛବି ।
ଯଥା ଶିବଳାଶ ଚନ୍ଦ୍ରମା, ଶୈବାଳ-
ବେଷ୍ଟିତ-ପଦ୍ମ ଶୋଭା,
ଭଲକିଛି ଥାଇ ଚକାଚାର-ରୋଚଳେ
ଭରଇ ନେତ୍ର ରଞ୍ଜନ ।
ସ୍ୱଭାବ ସୁନ୍ଦର ଅଙ୍ଗକୁ ଜଗତେ
ନାହିଁ କିସ ମଣ୍ଡନ ?"

ଏହାପରେ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ରାଜାଙ୍କର ମନୋଗତ ଭାବନାରାଜିକୁ ଚିତ୍ରଣ କରିଯାଇଛନ୍ତି ଦକ୍ଷ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ଓ କୁଶଳୀ ଶିଳ୍ପୀର ସାମର୍ଥ୍ୟ ନେଇ । କାଳିଦାସଙ୍କର ନାଟକରେ କିନ୍ତୁ ଏହାପରେ ଶକୁନ୍ତଳା କହୁଛନ୍ତି । "ବଡ଼ଂ ଉବେଧେଣ ମେଂ ଅଣୁସରହ; (କଥମିତୋଽପିମାମନୁସରତ)"

ଏହି ଦୁଇପଂକ୍ତିକୁ କବି ମେହେର କାବ୍ୟରୁ ପୁନରୁକ୍ତି ଦୂରକରି ସୁନ୍ଦର କରିବାନିମିତ୍ତ ପରିତ୍ୟାଗକଲେ ଓ ତାହାପରେ ରାଜା କହୁଛନ୍ତି;

କଃ ପୌରବେ ବସୁମତୀଂ ଶାସତି ଶାସିତାରି ଦୁର୍ବିନୀତାନାମ୍ ।
ଅୟମାଚରତ୍ୟବିନୟଂ ମୁଗ୍ଧାସୁ ତପସ୍ୱୀ କନ୍ୟାସୁ ॥

ପୁଣଶ୍ଚ ବଲ୍ଲିଯାରେ—

"ଶାଭ ଅବସର ନୃପତି ସମ୍ଭବ
ଯାଇ ଶକୁନ୍ତଳା ପାଶ,

ବୋଲାଇଲେ କି ହେଲା   କି ହେଲା ଶୁଣିବି
ଦେଖିଁ ଖଳବାଏ ଯାସ ?
ଲଜ୍ଜ ନାହିଁ ଭୟ ନାହିଁ   ସୁବୁଦ୍ଧିଶୀଳେ
ପୌରବ ଭୂପତି ଥିଲେ,
ଅବଳା ଅରକ୍ଷ   ଜାତରୁ ଦେଖି
କାହିଁକି ପଶିବ ଛଳେ ?”

ଏହି ସମୟରେ ଅନସୂୟା ବାହାରିଆସି କହିଲେ;

“ଅଜ୍ଜଣ ଖୁ କିଂ ପି ଅଚାହିଦଂ ! ଇଅଂ ଣୋ ପିଅସହି ମହୁଅରେଣ ଅହିହୂଅମାଣା କାଦରୀଭୂଦା, (ଆର୍ଯ୍ୟ ନଖଳୁ କମପି ଅତ୍ୟାହିତମ୍, ଅୟମାବୟୋଃ ପ୍ରିୟସଖୀ ମଧୁକରେଣ ଅଭିଭୂୟମାନା କାତରୀ ଭୂତା)” ଏବଂ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ଦେଖାଇଦେଲେ, ଏହି ସମୟକୁ ନେତ୍ରହରଙ୍କର ଶକୁନ୍ତଳା ଲଜ୍ଜା ଜର୍ଜରିତା ଅଥଚ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କର ତାରୁଣ୍ୟ ମୁଗ୍ଧାହୋଇ ଶରୀରର ବ୍ୟସ୍ତ ବଲ୍କଳକୁ ସଜାଡ଼ି ଅଧୋବଦନାହୋଇ ରହିଲେଣି ଏବଂ ସଖୀଦ୍ୱୟ—

“ସତେ କି ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ?   ବୋଲି ଭାବି ମନେ
ମନେ ହେଲେ ଅଚମ୍ବିତ,
ମଧୁରେ ବୋଇଲେ   ତପୋବନେ ଆମ୍ଭ
ନାହିଁ ଅନ୍ୟକାଳ ଡର,
କରୁଥିଲା ଆମ୍ଭ   ପ୍ରିୟ ସଖୀପ୍ରତି
ଉପଦ୍ରବ ମଧୁକର ।”

ରାଜାଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଭାବଭଙ୍ଗୀ ନିରିଖି ଶକୁନ୍ତଳା ଇଙ୍ଗିତ ଦେଉଛନ୍ତି, ରାଜା କହିଲେ, “ଭବତୀନାଂ ସୁନୃତୟୈବ ଗିରାକୃତ ମାତିଥ୍ୟମ୍ । ନେତ୍ରହରଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ,

"ଜାଣିବା ନୂତନ ବୋଇଲେ, ଅତିଥି
ହୋଇଅଛି ସୁପେଶଳ ।
ମଧୁମୟ ସ୍ନିଗ୍ଧ ବ୍ୟବହାର ଗୁଣ
କରୁଅଛି ଆପ୍ୟାୟିତ ।

ଏହାପରେ ରାଜାଙ୍କ କୁଶଳ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ ମୁନିକନ୍ୟା ଓ ରାଜା ପଚାରିବାରୁ ସେମାନେ କହିଲେ ଯେ କୌଶିକଙ୍କ ଉଗ୍ର ତପସ୍ୟା କାଳରେ ମେନକା ଅପ୍ସରା ତପୋଭଙ୍ଗ କରାଇ ସମ୍ଭୋଗ କରିଥିବାରୁ ଶକୁନ୍ତଳା ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ରାଜା କହିଲେ; "ଏବଂ ଅପ୍ସର ସମ୍ଭବୈଷା" ପୁଣି ଅନସୂୟାଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ ରାଜା କହିଛନ୍ତି ।

"ମାନୁଷୀଷୁ କଥଂ ବା ସ୍ୟାଦସ୍ୟ ରୂପସ୍ୟ ସମ୍ଭବଃ
ନ ପ୍ରଭା ତରଳଂ ଜ୍ୟୋତିରୁଦେତି ବସୁଧାତଳାତ୍ ।"

ଗୁଣେଶ୍ୱ ବାଲ୍ଲୀପରେ;

"ଶେଫାଳୀ-ବଗନେ ନୂଅଶୋକନ୍ତୁ
ହୋଇଗଲ କୁସୁମିତ,
ଘନଲେ ଉନ୍ମେଷେ ହେଉଥିଲା ଯାହା
ଅନଳ ଖଣ୍ଡ ତ୍ରସିତ ।
ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଲତାର ନବକୁସୁମ ଏ
ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁଷମାନ୍ୱିତ,
ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୌରଭ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମାର୍ଦ୍ଦବ
ଅନାଘ୍ରାତ ଅଚୁମ୍ବିତ ।"

କଥା ବସ୍ତୁର ଏହି କାବ୍ୟକ ଗଭ ଭିତରେ କବିଙ୍କର କଳ୍ପନା ବିଳାସ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବେଶୀ ଉପଭୋଗ୍ୟ ।

ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଏବଂ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ରଚନାର ସୁଯୋଗ ଦେବା ନିମିତ୍ତ ଅନସୂୟା ଓ ପ୍ରିୟମ୍ବଦା ସଖୀ ଓ ମୃଗଶିଶୁଙ୍କର ସଙ୍ଗ ନେବାର ଛଳନା କରି ଚାଲି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ନାଟକରେ ଉଭୟ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଓ ଶକୁନ୍ତଳା ଅବାଧ କୌତୁକ ବିନୋଦରେ ପ୍ରଣୟ ରଚନାର ସୁଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି । ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କର ଶକୁନ୍ତଳା ଯେତେବେଳେ ରାଜାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବା ପୂର୍ବରୁ କଣ୍ୱଙ୍କର ଅପେକ୍ଷା ରଖିଛି, ସେତେବେଳେ କାଳିଦାସଙ୍କର ଶକୁନ୍ତଳା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ମୁନିକନ୍ୟା ମାନଙ୍କୁ ଚାଲିଯିବାର ଦେଖି ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଛି । ମେହେରଙ୍କର ଶକୁନ୍ତଳା କାଳିଦାସଙ୍କର ଶକୁନ୍ତଳାର ଅନୁସରଣ କରିଥିବାରୁ କେବଳ କହିଛି "ମୁଁ ହେଲି ଯେ ଏକାକିନୀ" । ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ଶକୁନ୍ତଳା ନିର୍ଭୀକ ସ୍ୱରରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ବାଦିନୀ-ସରଳା-ଅବଳା ରୂପେ ରାଜାଙ୍କୁ ଦୃଢ଼ ଉତ୍ତର ମାନ ଦେଇ ମଧ୍ୟ ଧର୍ମ ଓ ସତ୍ୟର ବଶବର୍ତ୍ତିନୀ ହେତୁ ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ କରି ଦେଇଅଛି । ଏଠାରେ ମେହେରଙ୍କର ଶକୁନ୍ତଳା ଚରିତ୍ରର ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ଦେଖି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥାନ୍ତି ।

କନ୍ୟା ବୟସ୍କ ହେଉଥିବାର କଥା ଯେ ମହାଭାରତୀ ଜନକ ଜନନୀ ସବୁବେଳେ କନ୍ୟାର ଭବିଷ୍ୟତ ମଙ୍ଗଳ ଦେଖି ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ ସ୍ଥିର କରିଥାନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ରାଜକୁମାରୀମାନଙ୍କରେ ଜଣେ ରାଜାର ବହୁପତ୍ନୀ ଥିବା ହେତୁ ଓ କେବଳ ପ୍ରଥମ ବିବାହିତା ପତ୍ନୀର ସନ୍ତାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତରାଧିକାରିତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିବା ହେତୁ ଅନ୍ୟ ମହିଷୀମାନେ ରାଜମାତା ସମ୍ମାନରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ରାଜମାତାର ଗୌରବ ପାଇବା ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଗୌରବ ଏବଂ ସତ୍ୟସ୍ମରଣ କରି ସେତେବେଳେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ମହାଭାରତରେ ସ୍ୱୀୟ ସନ୍ତାନର ଯୌବରାଜ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି

ପ୍ରଦାନ କରି ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଉଥିବେଳେ ପିତା କଣ୍ୱ ଅଧିକ କ'ଣ ସୁଖ ଆଶା କରିଥାନ୍ତେ ? ଏଣୁ ଶକୁନ୍ତଳା ରଜାଙ୍କ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ କେତେଦୂର କରି ଅଛନ୍ତି । ପିତା କଣ୍ୱଙ୍କର ଅଜ୍ଞାତରେ ଶକୁନ୍ତଳା ତେଣୁ ନିଜର ଗାନ୍ଧର୍ବ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରିତା ବଶତଃ ରଜାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ତାହାର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ପରେ ରାଜାଙ୍କର ଅସ୍ୱୀକାରନା ତାଙ୍କୁ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡିଅଛି । ଆଦର୍ଶମୂଳକ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବିରହର ସୁର ଯେତେ କରୁଣ ହୁଏ ମିଳନରେ ଆନନ୍ଦର ସ୍ପନ୍ଦନ ତତୋଧିକ ହୁଏ ଓ ସେହି ପରିମାଣରେ ମଧ୍ୟ କାବ୍ୟଟି ସର୍ବସ୍ତରଗ୍ରାହ୍ୟ ହୋଇ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇ ଥାଏ । ତେଣୁ 'ମହାଭାରତ', ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳାମ୍', ଏବଂ 'ପଦ୍ମପୁରାଣ' ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ଶକୁନ୍ତଳାର ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରିତା ଓ ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, ସେହି ପରିମାଣରେ ସେଗୁଡିକରେ ଶକୁନ୍ତଳାର ବିରହ ଓ ଦୁଃଖ କରୁଣ ହୋଇ ଉଠିଛି ଏବଂ ଠିକ୍ ସେହି ପରିମାଣରେ ହିଁ ସେଗୁଡିକର ଉପାଦେୟତା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଅଛି । ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରୀ ଆଚରଣ ହେତୁ ହିଁ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ଭାଗ୍ୟରେ ଆସିଛି ଦାରୁଣ ନିପୀଡ଼ନ ଓ ସେ ପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟଭିଚାରିଣୀ ମିଥ୍ୟା ବାଦିନୀ ରୂପେ ଅଭିଯୁକ୍ତା ହୋଇ ତିରସ୍କୃତା ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । କାଳିଦାସଙ୍କର ନାଟକରେ ସେହି ଦୁରବସ୍ଥାର କାରଣ ସ୍ୱରୂପ ଆସିଛନ୍ତି ଶାପଦାତା ଦୁର୍ବାସା । ଯେତେବେଳେ ଶକୁନ୍ତଳା ମହାଭାରତରେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କର ରାଜପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସ୍ୱୀୟ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ସେତେବେଳେ ପ୍ରଥମ—ବିସ୍ମୃତ ରାଜା ତାଙ୍କର ସକଳ ଅନୁନୟ ବିନୟକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲାବେଳେ ରାଜା କହିଥିଲେ—

"ଧର୍ମାର୍ଥ କାମ ସମ୍ବନ୍ଧଂ ନ ସ୍ମରାମି ତ୍ୱୟା ସହ,

ଟଙ୍କ ବା ଶିଷ୍ଟ ବା କାମଂ ଯଦ୍‌ଭାଗୀନପି ତତ୍‌କ୍ଷୁରୁ ।”
(ମ° ଭାରତ)

ସତ୍ୟଭ୍ରଷ୍ଟ ରାଜାଙ୍କର ଏହି ହତାଶବାଣୀ ଶୁଣିବା ମାତ୍ରକେ, ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କ ଅପମାନିତା ଅବସ୍ଥା ବ୍ୟାସଦେବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି;—

“ସୈବ ମୁକ୍ତା ଶରସ୍ୱେଷ୍ଠା ବ୍ରୀଡ଼ ଚେତ ତପସ୍ୱିନୀ
ନିଶ ସଜ୍ଞେବ ଦୁଃଖେନ ତସ୍ଥୌ ସ୍ଥୁଣେବ ନିଶ୍ଚଳା ।”
ସଂରମ୍ଭା ମର୍ଷତା ମ୍ରାଣୀ ସ୍ଫୁରି ମାଣେୌଷ୍ଠ ସଂପୁଟା ।”
ଇତ୍ୟାଦି ।

ତାହାପରେ ପୁଣି ଶକୁନ୍ତଳା! ରାଜାଙ୍କର ସତ୍ୟଭ୍ରଷ୍ଟତାରେ ଅତିଶୟ ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ କହୁଛନ୍ତି;

“ଜାନନ୍ନପି ମହାରାଜ ! କସ୍ମାଦେବ ପ୍ରଭାଷସେ
ନ ଜାନାମୀତି ନିଃଶଙ୍କ ଯଥାନ୍ୟଃ ପ୍ରାକୃତୋ ଜନଃ ।”

ହେ ମହାରାଜ ! ତୁମେ ସବୁ ବିଷୟ ଜାଣି ମଧ୍ୟ ଇତର ଲୋକଭଳି ମୁଁ ଜାଣିନାହିଁ ବୋଲି ଶଙ୍କାଶୂନ୍ୟ ଭାବରେ କାହିଁକି କହୁଅଛ ?

ଏଠାରେ ତୁମ୍ଭର ସତ୍ୟ ହୃଦୟ ଭଳି ଅସତ୍ୟ ହୃଦୟ ଜଣା ହେଉଅଛି । ଏବେ ଆତ୍ମ ଅବମାନନା ନକରି ସଜ୍ଜନକଥା କୁହ,

“ଯୋଽନ୍ୟଥା ସନ୍ତମାତ୍ମାନମନ୍ୟଥା ପ୍ରତିପଦ୍ୟତେ,
କିଂ ତେନ ନ କୃତଂ ପାପଂ ଚୌରେଣାତ୍ମାପହାରିଣା

ଏକୋଽହମସ୍ମୀତି ଚ ମନ୍ୟସେ ତ୍ୱଂ ନହୃଚ୍ଛୟଂ ବେତ୍ସି ମୁନିଂ ପୁରାଣମ୍,
ଯୋ ବେଦିତା କର୍ମଣଃ ପାପକସ୍ୟ ତସ୍ୟାନ୍ତିକେ ତ୍ୱଂ ବୃଜିନଂ କରୋଷି ।

ଯଦି ମେ ଯାଚମାନାୟା ବଚନଂ ନକରିଷ୍ୟସି,
ଦୁଷ୍ୟନ୍ତ ! ଶତଧା ମୂର୍ଦ୍ଧା ତତସ୍ତେଽଦ୍ୟ ସ୍ଫୁଟିଷ୍ୟତି ।”

ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କୁ ଏହିପରି ଧିକ୍କାର କରି ସାରିବା ପରେ ଶକୁନ୍ତଳା ମୁଖରେ ବ୍ୟାସ ଦେବ ସେହିସବୁ ଗଭୀର ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବଳିତ ଉପଦେଶାତ୍ମକ ଉକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କୁ ସଚେତନ କରାଇଛନ୍ତି, ତାହା ସ୍ୱଳ୍ପପରିସରରେ ଶକୁନ୍ତଳା ଭଳି ସେନତରୁଣୀ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାନ୍ତା ନା କାବ୍ୟିକ ମହାକାବ୍ୟ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ତରୁଣୀ ମୁଖରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ବକ୍ତବ୍ୟକୁ ଉଦ୍ଘାଟନ କରାଇବାର ଚରମ ମୂଢ଼ତାରକୁ ଯଥାପଥ ଭାବେ ନିରୂପିତ କରିବାରେ ମହାଭାରତ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମରେ କାନ୍ତା ଓ ପୁତ୍ରଙ୍କର ମହନୀୟ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଇବା ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟାସ ଦେବ ଏହି ସବୁ ଆଲୋଚନାଟି ଶକୁନ୍ତଳା ମୁହଁରେ ଫୁଟାଇ ପାରିଛନ୍ତି । ମହାପୁରାଣ ହେତୁ ଏହି ଆଲୋଚନାର ପରିବେଶର ଔଚିତ୍ୟ ଓ ଗମନଃପୂତାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ବିଚାର କରିବାର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କାଳିଦାସ ଓ ସେସବୁର କାରଣ ଓ କେତେଦୂର ବାସ୍ତବତା ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଫୁଟାଇଛନ୍ତି, ତାହା ବିଚାର-କରି ଦେଖିବାର କଥା ।

ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କର ସାଧ୍ୱୀ ସ୍ତ୍ରୀକଳ୍ପନା ଅକପଟ ସରଳା ଶକୁନ୍ତଳାକୁ କବି କାଳିଦାସ ଅପୂର୍ବ ନାଟକୀୟ ପରିବେଶ ଭିତରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ତେଣୁ ପ୍ରଣୟର ଅମୂଲ୍ୟ ସ୍ମାରକକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ଅସମର୍ଥତା ପ୍ରକାଶ କରି ଉପସ୍ଥିତ ଆଶ୍ରମରୁ ନିଜକୁ

ବଶାଇ ନେବାପାଇଁ ଅଶାନ୍ତର ଗୋଟିଏ ସୁଯୋଗ ଶକୁନ୍ତଳା ରାଜାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ଆକର୍ଷଣ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେହିଁଠି କାନ୍ତକାନ୍ତାଙ୍କର ମଧୁର ପ୍ରଣୟ ଓ ସମ୍ଭୋଗର ସୁଖ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖି ରାଜା ସ୍ୱପ୍ନର ତୋଳି ପାରିଥାନ୍ତେ, ସେତେବେଳେ ଅତି ଅପ୍ରଧାନ ଏକ ଘଟଣା ଅବା ରାଜା କାହିଁ ମନେ ରଖନ୍ତେ ! ତେଣୁ ଶକୁନ୍ତଳାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ହୋଇଛି ବ୍ୟର୍ଥ ଏବଂ ରାଜା କହିଛନ୍ତି;

ଏବମାଦିଭିରାତ୍ମ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବର୍ତ୍ତିନୀନାଂ ମଧୁରାଭିରନୃତ ବାଗ୍‌ଭିରାକୃଷ୍ୟନ୍ତେ ବିଷୟିଣଃ [ଗର୍ବିତମନସ୍ୱିତାମାନେ ଏହିଭଳି ମିଥ୍ୟା ମଧୁର କଥା ଦ୍ୱାରା ବିଷୟୀମାନଙ୍କର ମନ ଆକର୍ଷଣ କରିଥାନ୍ତି]"

ଏହିପରି କହିବା ଦ୍ୱାରା ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ସତୀତ୍ୱ ପ୍ରତି ଅମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରକାଶ ପାଇବାର ଦେଖି ଆଶ୍ରମବାସୀ ବୃଦ୍ଧା ଗୌତମୀ ରାଜାଙ୍କୁ ପ୍ରତିବାଦ କଲେ । କିନ୍ତୁ ରାଜା ନିତାନ୍ତ ନିର୍ମମ ବାଣୀରେ କହୁଛନ୍ତି—

ସ୍ତ୍ରୀଣାମଶିକ୍ଷିତପଟୁତ୍ୱମମାନୁଷୀଷୁ ସନ୍ଦୃଶ୍ୟତେ କିମୁତ ଯାଃ ପ୍ରତିବୋଧବତ୍ୟଃ । ପ୍ରାଗନ୍ତରିକ୍ଷଗମନାତ୍ ସ୍ୱମପତ୍ୟଜାତମ୍, ଅନ୍ୟୈର୍ଦ୍ୱିଜୈଃ ପରଭୃତାଃ କିଲ ପୋଷୟନ୍ତି ।

୫

ଏହି ତାପସ ବୃତ୍ତେ ତାଲିମ ନପାଇ ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ସ୍ତ୍ରୀଜାତିରେ ପ୍ରବଣତା ଅଧିକ ଦେଖା ଯାଇଥାଏ । ଏହି କଥା କ'ଣ କହିବା ? ସ୍ତ୍ରୀ କୋକିଳ ତା'ର ଶାବକକୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବଢ଼ାଇ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ପାଳିଥାଏ ।"

ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଏଭଳି ଆଶାତୀତ ବାଣୀକୁ ସହ୍ୟକରି ନପାରି ଶକୁନ୍ତଳା କ୍ରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଦେଇ କହିଛି; "ଅନାର୍ଯ୍ୟ,

ଅତ୍ତଣୋହିଅଅ ଆଣ ମାଣେଣ ପେକ୍ଖସି, କୋ ଦାଣିଂ ଅଣ୍ଣୋ ଧମ୍ମକଞ୍ଚୁ ଅପ୍ପବେସିଣ, ତିଣଚ୍ଛଣ୍ଣ କୂବୋବମସ୍ସ ଭବଦୋ ଅଣୁକିଦିଂ ପଡ଼ିବଜ୍ଜିସଦି ।” ହେ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱୀୟ ହୃଦୟର ମାନରେ ସବୁରି ତୁମ୍ଭେ ବିଚାରକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଅଛ ? ସେ କେହି ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ତୃଣାଚ୍ଛାଦିତ-କୂପ ସଦୃଶ ଧର୍ମ କଞ୍ଚୁକ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବାର ଦେଖି ଅନୁସରଣ କରିବ ।”

ଶକୁନ୍ତଳାର ଏହି ଅଭିମାନ ଭରା ନିଷ୍ଠୁର ବାଣୀରେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଚିତ୍ତରେ ଅପାର ସଙ୍କଟରେ ବହୁ ଚିନ୍ତାକରି ମଧ୍ୟ ପୁଣି କହୁଛନ୍ତି;—

ଅନାର୍ଯ୍ୟେ ! ପ୍ରଥିତଂ ଦୁଷ୍ମନ୍ତସ୍ୟ ଚରିତଂ ।
ପ୍ରଜାସ୍ୱପିଦଂ ନ ଦୃଶ୍ୟତେ ।”

କିନ୍ତୁ ପ୍ରିୟ ପ୍ରଣୟୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସତୀ ଶକୁନ୍ତଳା ସ୍ୱୈରଚାରିଣୀ ବୋଲି ଅଭିହିତା ହୋଇ ଅନ୍ତିମ ଆଶା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଅତୀବ ଖେଦ କହୁଛନ୍ତି—

“ସୁଟ୍ଠୁ ଦାବ ଅତ୍ତ ସଚ୍ଛନ୍ଦଚାରିଣୀ କିଦମ୍ହି ଜା ଅହଂ ଇମସ୍ସ ପୁରୁବଂଶ ପଚ୍ଚଏଣ ମୁହ ମହୁଣୋ ହିଅ ଅବିସସ୍ସ ହତ୍ଥବ୍ଭସଂ ଉବଗଦା, (ଆଜ୍ଞ ତାହାହେଲେ ମୁଁ ଏତେ ସ୍ୱୈରଚାରିଣୀ ! ପୁରୁବଂଶରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ମୁଁ ଏହି ମଧୁ-ମୁଖ-ବିଷକୁମ୍ଭ ପୁରୁଷର ପିଶାଚକବଳରେ ପଡ଼ିଅଛି ।”

ଏହିପରି କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତା ହୋଇ ଅନଳ ଉଦ୍ଗୀରଣ କରିବା ପରେ ଶକୁନ୍ତଳାର ଆଉ ଧୈର୍ଯ୍ୟନାହିଁ ଓ ବଳ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ସେ ବିଳାପ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି ।

କାଳିଦାସଙ୍କର ନାଟକର ଏହି ଅଂଶକୁ ଗଙ୍ଗାଧର କାବ୍ୟରୂପ ଦେବାକୁ ଯାଇ କହୁଛନ୍ତି; ସେ ଯେତେବେଳେ ଶକୁନ୍ତଳା ପତିପ୍ରେମର, ସୁଖ ସ୍ୱପ୍ନରେ ବିଭୋର ହୋଇ ଥିଲେ ସେହି ଦଣ୍ଡରେ ପ୍ରଣୟର ଅମୂଲ୍ୟ ସ୍ମୃତି ମୁଦ୍ରିକାର ଅଭାବରେ ରାଜୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରିୟ ପ୍ରଣୟୀଙ୍କ ମିଳନ ସୌଭାଗ୍ୟରୁ ବଞ୍ଚିତା ହେଲେ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ—

"ଅନ୍ଧକାରେ ମଗ୍ନ   ଦିଶିଲା ଜଗତ
ଦୂରେ ନଡାକିଲ ଖଗ,
ଦେଶୁ ପଳାଇଲ   ହୋଇ ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ
ହିମାଳୟ ତୁଲ୍ୟ ଆଶା।"
ଜାଣି ନ ପାରିଲେ   ଅଚେତନ ତାଙ୍କ
ଅଛି କିନା ଆଉ ପ୍ରାଣ,
କାହିଁ ଗଲେ ଅବା   କେମନ୍ତେ ରହିବେ
ତହିଁକି ନ ହେଲା ଜ୍ଞାନ।
ଧନ ଯଉବନ   ଗଜଗାମୀ ଧରି
ବସିଗଲେ ଭୂମିତଳେ,
ମରଣ ଅଛି କି   ନାହିଁ ବୋଲି ମୁଖ
ଲୁଚିଲେ ଅଞ୍ଚଳତଳେ।"

ଶକୁନ୍ତଳା ଅଚେତା ହୋଇ ଯିବା ପରେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାହାକିଛି ତର୍କ ବିତର୍କ, କେବଳ ଶାର୍ଙ୍ଗରବଙ୍କ କରିଛନ୍ତି ଓ ଶକୁନ୍ତଳାକୁ ସେହି ରାଜ ଦରବାରରେ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଶାର୍ଙ୍ଗରବ ଗୌତମୀ ଓ ଶାରଦ୍ୱତ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିଛନ୍ତି।

କାଳିଦାସ ଏହିସ୍ଥଳରେ କହିଛନ୍ତି; ଯେ ତାପସକୁମାର ଓ ଗୌତମୀଙ୍କ ପ୍ରସ୍ଥାନ କାଳରେ ଶକୁନ୍ତଳାକୁ ଶାର୍ଙ୍ଗରବ କହିଛି—

"ଯଦି ଯଥା ବଦତି କ୍ଷିତିପସ୍ତଥା
ତ୍ୱମସି କିଂ ପିତୁରୁତ୍ କୁଳୟା ତ୍ୱୟା
ଅଥତୁ ବେତ୍ସି ଶୁଚିବ୍ରତମାତ୍ମନଃ
ପତିକୁଳେ ତବ ଦାସ୍ୟମପି କ୍ଷମମ୍ ।"

ଶକୁନ୍ତଳେ ! ଯଦି ପୃଥ୍ୱୀପତି ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଏପରି କହୁଛନ୍ତି ତେବେ କୁଳ ପରିବାର ବନ୍ଧନ ଛିନ୍ନ କରିଛୁ, ତୋ'ର ପିତା ତୋ ପ୍ରତି ଆଉ କ'ଣ କରି ପାରନ୍ତି ? ଯଦି ତୁ ଜାଣୁ ତୋ'ର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ନିର୍ମଳ ତେବେ ପତିଗୃହରେ ବରଂ ଦାସୀ ହୋଇ ରହିବା ଶ୍ରେୟ, ତୁ ଏଠି ରହ ଏବଂ ଆମେ ଯାଉଛୁ । ଶାର୍ଙ୍ଗରବଙ୍କର ଏହି କଥାରେ ପିତୃ ଅନୁମତି ବର୍ଜିତ ଶକୁନ୍ତଳାର ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ସହିତ ପ୍ରଣୟାସକ୍ତ ହେବା ଜନିତ ଅପରାଧ ସ୍ପଷ୍ଟ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ହୋଇ ଉଠୁଅଛି ।

କିନ୍ତୁ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ନଷ୍ଟଚେତା ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ଶାର୍ଙ୍ଗରବ କଣ୍ଟା ଧା'ରେ ଚୂନ ଲେପିବା ଭଳି ନିର୍ମମ ବାକ୍ୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କେବଳ କହିଛନ୍ତି—

"ରହ ଶକୁନ୍ତଳା, ଧର୍ମ ଅନୁସରି
କର୍ମଫଳ କର ଭୋଗ,
ବୃଥା ଆମେ ଆଉ କରି ନ ପାରୁଁ
ଅପଧର୍ମ ଅନୁଯୋଗ ।"

ଉକ୍ତସ୍ଥଳରେ ଏହି ଦାରୁଣ ଅଭିନୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବ୍ୟାସଦେବ କାଳିଦାସ ଓ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ତୁଳନା କରି 'ବହୁଳ' ସମାଲୋଚକ ବିବିଧମତ ପୋଷଣ କରିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏଭଳି ତୁଳନାତ୍ମକ ସ୍ୱରୂପରେ ଆଦୌ ସାର୍ଥକତା ଥିବାଭଳି ମନେହୁଏ

ନାହିଁ । ତିନିଜଣ ଲେଖକଙ୍କ ଭିତରେ ସମୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବ୍ୟବଧାନ ଅଛି ଓ ସାଧାରଣତଃ କବିମାନେ ସମକାଳୀନ ମଣିଷର ଭାବଦୃଷ୍ଟି ସ୍ୱୀୟ ସୃଷ୍ଟି ଶୈଳୀ ଭିତରେ ଫୁଟାଇଥାନ୍ତି । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ଶକୁନ୍ତଳା ଆଦିବୈଦିକ ଯୁଗର ନାରୀ, ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟଙ୍କ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ରାଜ ବଧୂଶ୍ରୀ, ପୁଷ୍ପବାଣ ଓ ଅକପଟ ସରଳା ମହିଳା । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ମୁଖରେ ନାରୀର ଜନ୍ମର ଓ ସମାଜର ସୁସଙ୍ଗଠନରେ ସତ୍ତ୍ୱ, ସତୀ ଓ ପୁରୁଷର ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ ନିମିତ୍ତ ବହୁ ସମୁନ୍ନତ ଉପଦେଶ ଓ ତର୍କ ଶୋଭାପାଏ । ସେହିପରି କାଳିଦାସଙ୍କର ଜଗତ ଅଭିମାନିନୀ ପ୍ରଣୟିନୀ ମୁଖରେ ଅନ୍ୟାୟ ବିଷୟର ପ୍ରତିବାଦ କରି ଶକୁନ୍ତଳା କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ସ୍ୱରରେ ଅନଳ ବର୍ଷଣ କରିବା ଅସ୍ୱାଭାବିକ ନୁହେଁ । ପୁନଶ୍ଚ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଶକୁନ୍ତଳା ପ୍ରଥମରୁ ତାଙ୍କ ପତିଙ୍କର ଅଯାଚିତ ପ୍ରୀତି, ସମ୍ମାନ, ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଓ ସୁଖଯୋଗରେ ମଗ୍ନ ହୋଇ ଥାଉଥିବା ବେଳେ ପତିଙ୍କର ନିଷ୍ଠୁର ଆଚରଣରେ ଅପମାନିତା, ସତୀ ରୂପେ ଅସ୍ୱୀକୃତା ଓ କଳଙ୍କାଙ୍କିଣୀ ଅଥଚ ଭୂପେ ବଞ୍ଚିତା । ତେଣୁ ସେ ନିର୍ଭୀକ ମୁଖରେ ଆଉ ପ୍ରତିବାଦ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ନହରି ଧରିଥିଲା ଯୋଗ ଭ୍ରୂକୁଞ୍ଚିତା ହେବା ମଧ୍ୟ ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହି ତିନି କବିଙ୍କର ଶକୁନ୍ତଳା ଭିତରେ ତିନିଗୋଟି ଯୁଗର ଓ ତିନିଗୋଟି ଜାତିର ମହିଳା ସମାଜର ପ୍ରତିକୃତି ରହିଛି । ଗୋଟିଏ ବୈଦିକ ଯୁଗର ସରଳ ପୁଷ୍ପବାଣ ଜାତିର, ଗୋଟିଏ ଉନ୍ନତ ବିଭବ ସମୃଦ୍ଧି ଯୁଗର ଆତ୍ମାଭିମାନୀ ଜାତିର ଓ ଅନ୍ୟଟି ଦେଢ଼ଶହ ବର୍ଷବ୍ୟାପୀ ବୈଦେଶିକ ନିଷ୍ପୀଡ଼ନ ଓ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଯୁଗର ପରାଧୀନ ଦୁର୍ବଳ ଜାତିର । ଏଣୁ ଭାରତ ବର୍ଷରେ ଇତିହାସର ଉତ୍ଥାନ ପତନକୁ ଦେଖାଇ ଦେବା ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥତ୍ରୟର ସୃଷ୍ଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ଅବଶେଷ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ଉପରୋକ୍ତ ତିନିଗୋଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ

ଗୋଟିଏ ମହାପୁରୁଷ, ଗୋଟିଏ ନାଟକ ଓ ଅନ୍ୟଟି କାବ୍ୟ । ପ୍ରତ୍ୟେକର ସାମଗ୍ରିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକର ନିଜସ୍ୱ ଭିତରେ ହିଁ ସୀମିତ । ମୂଳ ଭିତରେ ସେମାନଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଥିଲା, 'ସେକ୍ସପିୟର ମଧ୍ୟ ଚରିତ ସୃଷ୍ଟିର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ଭବଭୂତିଙ୍କ କାବ୍ୟ ସମାଲୋଚକଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ କୃତି ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ଆସିଛି । ଏହି କାବ୍ୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କେବଳ ଭବଭୂତିଙ୍କ ସ୍ୱକୀୟ ପ୍ରତିଭା ଦ୍ୱାରା ହିଁ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇ ଅଛି, ତାହାକୁ ନୁହେଁ, ଏଥିଭିତରେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ ରଘୁବଂଶର ଅବଦାନ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଏଣୁ ଉକ୍ତ ଅବଦାନକୁ ଫେଡ଼ି ଅଲଗା କରି ଦେଲେ ମଧ୍ୟ, ଭବଭୂତିଙ୍କ ସ୍ୱକୀୟ ପ୍ରତିଭାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦୀପ୍ତି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିପାରି ଥାଏ । ସତୀ ସୀତାଙ୍କର ଉତ୍ତର ଜୀବନକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଏହି କାବ୍ୟର ପରିକଳ୍ପନା । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର ଉତ୍ତରକାଣ୍ଡରୁ ଏହି ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଗୃହୀତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଭବଭୂତିଙ୍କ ଲେଖନୀ ସ୍ପର୍ଶ ପାଇ ଏହା କିପରି ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ପ୍ରକୃତି-କାବ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇ ପାରିଅଛି ତାହା ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଏଠାରେ କେବଳ ସେହି ସ୍ପଷ୍ଟ ଅଂଶ ଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ଅଛି ।

ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର ଉତ୍ତରକାଣ୍ଡ ୪୯ ସର୍ଗରେ ବାଲ୍ମୀକି ସୀତାଙ୍କୁ କହିଅଛନ୍ତି;

ଆଶ୍ରମସ୍ୟାବିଦୂରେ ମେ ତାପସ୍ୟ ସ୍ତପସି ସ୍ଥିତାଃ
ତାସ୍ତ୍ୱାଂ ବତ୍ସେ ଯଥା ବତ୍ସଂ ପାଳୟିଷ୍ୟନ୍ତି ନିତ୍ୟଶଃ,
ଏହାର ଅନୁସରଣରେ ଗଙ୍ଗାଧର ବାଲ୍ମୀକି ମୁଖରେ,
“ମୋ ଆଶ୍ରମେ ତୋ’ର ନଥିବ କାହାରି ଭାବନା,
ଜନମିବ ସେଠାଁ ସନ୍ତାନ ତା’ର ପାଇଁ ଭାବନା ।”

କହୁଥିବା ଚର ମନେହୁଏ । ମୂଳ ରାମାୟଣର ଉତ୍ତରକାଣ୍ଡ ୬୬ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅଛି;

"ଦ୍ୟଶ୍ଗତା ରାତ୍ରିଂ ଗୃହିଃ ଶ୍ରାବଣୀ ଲଘୁ ବିକ୍ରମା ।"

ଏହାରି ଭିତ୍ତିରେ ମେଦେହର ଲେଖିଛନ୍ତି,

"ଶ୍ରାବଣୀ ରାତ୍ରିକା ଘେନା ବିକ୍ରମ
ଶେଷ ଦେବାଙ୍କରଙ୍କୁ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ପଣ ।"

ପୁଣି ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର ସେହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମରେ ଲବକୁଶ ଙ୍କର ଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଲେଖାଅଛି;

"କୁଶମୁଷ୍ଟି ମୁପାଦାୟ ଲବଂ ଚୈବତୁ ସଦ୍ୱିଜଃ
ବାଲ୍ମୀକି ପ୍ରଦଦୌ ତାଭ୍ୟାଂ ରକ୍ଷାଂ ଭୂତ ବିନାଶିନୀମ୍
ଯସ୍ତୟୋଃ ପୂର୍ବଜୋ ଜାତଃ ସ କୁଶୈର୍ମନ୍ତ୍ର ସତ୍କୃତୈଃ
ନିର୍ମାର୍ଜନୀୟସ୍ତୁ ଭବିତା କୁଶ ଇତ୍ୟସ୍ୟ ନାମତଃ
ଯଶ୍ଚାବରୋ ଭବେତ୍ତାଭ୍ୟାଂ ଲବେନ ସୁସମାହିତଃ

+ + + +

ଅକ୍ଷୁବଂଶ୍ଚ ତତୋ ରକ୍ଷାଂ ତଦ୍ୟୁର୍ବିଗତ କଳ୍ମଷା ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଲେଖିଛନ୍ତି;

"କୁଶମୁଷ୍ଟି ମନ୍ତ୍ରବର ମନ୍ତ୍ରେ ଦେଇ,
ମୂଳ ଅଗ୍ର ଅଧ କଲେ ଖଣ୍ଡ ଦେଇ,
ଅଗ୍ରକଣ୍ଠ କରେ କର ସମର୍ପଣ,
ବୋଇଲେ ଶିଶୁଙ୍କ କର ସମାର୍ଜନ ।

ଅଭ୍ରଭେଦ ଦ୍ରୁମସ୍କନ୍ଧ ଅଗ୍ରଭାଗ କର,
ଅଧୋଭାଗେ ତନୁମାନ ଅନୁକର ।”

ମୁଣିବାଲ୍ମିକିଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଅଛି—

“ଜଗାମତତ୍ର ଧୃଷ୍ଟାତ୍ମା ଦର୍ଶିତ କୁମାର ଜୌ ।
ଭ୍ରାତ୍ରୀ ଶୁକସଦ୍ମଭ୍ୟାଂ ରକ୍ଷାଂ ରକ୍ଷୋ ବନାଶିନମ୍ ।”

ରାମଚନ୍ଦ୍ରିକାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଅନୁରୂପ ଚିତ୍ରଣ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ, ଯଥା: —

“ଜଟେଲ ଅନୁଜନ୍ମା ଯୁନ ଅଙ୍କ ନତେ,
ଭୂତ ବନାଶିଷ ରକ୍ଷା ଦେଶ୍ରୀ ମତେ ।”

ଏହାବ୍ୟତୀତ କାଳିଦାସଙ୍କର ‘ରଘୁବଂଶ’ର ଷଷ୍ଠସର୍ଗର ଅନୁସରଣରେ ମେଘନାଦ ଦେଇଁପାରୁ ପଦରଚନା କରି ପାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା କେବଳ ମଧୁର ଓ ଲଳିତ ଭାଷାଗତରେ ଦୃଢ଼ସ୍ପୃହଣୀୟ ହୋଇ ପାରିଛି ଏଠାରେ କୁଳନାମକ ଶ୍ଳୋକ ପାଠକଲେ ସହଜରେ ଜଣାପଡ଼ିବ । ସୀତାଙ୍କର ନିର୍ବାସିତାଅବସ୍ଥାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କାଳିଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି;

“ନୃତ୍ୟଂ ମୟୂରାଃ କୁସୁମାନି ବୃକ୍ଷାଃ ଦର୍ଭାନୁପାତ୍ତାନ୍,
ବିଜହୁର୍ହରିଣ୍ୟଃ
ତସ୍ୟାଃ ପ୍ରପନ୍ନେ ସମଦୁଃଖ ଭାବମତ୍ୟନ୍ତ ମାସୀଦ୍ ରୁଦିତଂ
ବନେଽପି ।”

ମେଘନାଦ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ମୃଗଶିଶୁ ଜନନୀର ସ୍ତନ ମୁଖେ ଧରି
ନଶ୍ବରେ ଭକ୍ଷିଲେ କ୍ଷୀର ଶୋଷଣ ନ କରି

ମୁକ୍ତଦର୍ଭ ମୁଖାଧନ୍ତ ମୃଗ ମୃଗୀ ମାନେ
ଗ୍ରୀବା ଭଙ୍ଗି ରଥ୍ୟାପଥକୁ ଶୋକଧ୍ୱନି ଧାନେ ।
ମୟୂର ମୟୂରୀ ଗଣ ଶାବକ ସହିତ,
ନଚିତ ଚେଷ୍ଟେଣୁ ରହିଲେ ଶୁମନ୍ୟ ଭଣିତ ।”

“କଲ୍ୟାଣବୁଦ୍ଧେରଥବା ତବାୟଂ ନକାମଚାରୋ ମୟି ଶଙ୍କନୀୟଃ,
ମମୈବ ଜନ୍ମାନ୍ତରପାତକାନାଂ ବିପାକ ବିସ୍ଫୂର୍ଜଥୁରପ୍ରସହ୍ୟ । ୧୪ । ୬୨ ।
ଉପସ୍ଥିତାଂ ପୂର୍ବମପାସ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀଂ ବନଂ-ମୟା ସାର୍ଦ୍ଧମସି ପ୍ରପନ୍ନଃ,
ତଦାସ୍ପଦଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ତୟାତିରୋଷାତ୍ ସୋଢାସ୍ମି ନ
ତ୍ୱଦ୍‌ଭବନେ ବସନ୍ତୀ ୧୪।୬୩ ।”

ଭବଭୂତି ମତରେ—

“ସହସା ଶୁଣିଲି ମୋର ଅପବାଦ କଥା
+ + +
ମୋ ଅର୍ଜ୍ଜିତ ପାପ ମୋର ଦୁଃଖର କାରଣ
ସେହିପାପ ଏବେ ମୋର ଦେଉଅଛି ସ୍ମରଣ ।
+ + +
ଅଯୋଧ୍ୟାର ରାଜଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୀଡ଼ିତରେ ବଣ
ନଛାଡ଼ି ମୋ ସଙ୍ଗେ ଥିଲ ବହୁତ ଦିବସ ।
ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ରାଜଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲେଉଟିଥିଲା ଯାଇ
ବହୁଦିନ ସମ୍ମାନ ନପାଇଲ ତା ଆଇ ।
ତା ଦୁଃଖରେ ସଙ୍ଗୀଥିଲେ ଯେଉଁ ପୁରଜନେ
ତାଙ୍କୁ ଦେଖୁ କସରିଲ ମୋର ବସର୍ତ୍ତିନେ ।”

ସୀତାଙ୍କର ବନବାସ ପୁଣ ମଧ୍ୟରେ ସୀତା ନିଜକୁ ଧିକ୍କାର କରି ରଘୁକୁଳକୁ ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିବା ବିଷୟ କାଳିଦାସଙ୍କ କୃତିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି,

"ରାଜର୍ଷିବଂଶସ୍ୟ ରବି ପ୍ରସୂତେ ରୁପସ୍ଥିତଃ ପଶ୍ୟତ କୀଦୃଶୋୟମ୍ ।
ମତ୍ତଃ ସଦାଚାରଶୁଚେଃ କଳଙ୍କଃ ପୟୋଦବାତାଦିବ ଦର୍ପଣସ୍ୟ ॥

ଯତ୍ର ସାଚକ୍ଷେ ଦୌପିତଂ ଭୂମି ଚାଲୈଲିନ ସ୍ତେସ୍ତୈଃ
ସାଧୁ ଶୁଦ୍ଧଂ ଚରିତ୍ରମ୍ ।

ମତ୍ତମନ୍ତ୍ରାତ୍ କନ୍ୟକା ନମ୍ରତନ୍ତ୍ରୀଶ୍ୟାକେନଚିତ୍ ମନ୍ତ୍ରୀୟ
ମାମଧନ୍ୟମ୍ ॥

ମହାକବିଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରାର ଅନୁରୂପ ଶବ୍ଦାସ୍ତବ ଦ୍ୱିସ୍ମ ଦେବୀଙ୍କୁ ସମ୍ମିଳିତ କରି ଦେବଙ୍କର କବିନ୍ଦ୍ରୋକ୍ତ ଦେମାନ ରଚନା କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି—

"ସଂସାର ଜନକଜନ୍ମ ଏହି ସ୍ୱଭାଜନ;
ଭୁବନ ମଙ୍ଗଳଦାତେ ସଦା ମୁକ୍ତିକର
ଉଦ୍ଧାରିଣୀ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ଏହି ଭଗୀରଥୀ ।
ଲୁମ୍ବର ବଂଶର ତେଜ ବର୍ଦ୍ଧିତ ଗାରଣ ॥
କାହିଁ ଅନୁରୋଧେ ସୀତା ଜଳ ମୋତେ ତ୍ୟାଗ ।
ଏ କୁମ୍ଭର ଅଯୋଗ୍ୟ କର୍ମ ମହାଭାର ॥
ଏହିକଥି ପତାକାରେ ସାପିମାର ତଥ;
ରକ୍ଷିଦିବ ଏହା କଲୁ ବଚନ ବଚଣ ।
"ଧିକ ମୋ-ଜୀବନ, ନାଥ ! ଏକା ମୋହଲଗି,
ଅକଳଙ୍କ ଥାଇ ହେଲ ଅପଯଶ ଭାଗୀ ।"

ସୁକ୍ତିରଘୁବଂଶର ;—

“ତବୋରୁ କୀର୍ତ୍ତିଃ ଶ୍ୱଶୁରଃ ସଖା ମେ
ସତାଂ ଭବୋଚ୍ଛେଦକରଃ ପିତାତେ,
ଧୁରି ସ୍ଥିତା ତ୍ୱଂ ପତିଦେବତାନାଂ

କିଂ ତନ୍ନ ଯେନାସି ମମାନୁକମ୍ପ୍ୟା । ୧୪ । ୭୪ ଶ୍ଳୋକ
ତପସ୍ୱିନୀରେ—

“ଶ୍ୱଶୁରତୋ ମୋର ସୁହୃତ, ସେହ୍ନପର ଜନା ପିତା ,
ଅସଂକୋଚେ ରହ ଆଶ୍ରମେ ମଣି ସଂସାର ପିତା ।” ୬ଷ୍ଠ ସର୍ଗ

ରଘୁବଂଶରେ ଯାହା କୁହାଯାଇଛି ତାହାକୁ ଅବିକଳ ବର୍ଣ୍ଣନା-ନକରି କେବଳ ଭାବାଂଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରି କବି ମେଦେହର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ବାଲ୍ମୀକି ରଘୁବଂଶରେ ଏହି ଆଶ୍ୱାସନା ଦେବାବେଳେ କହିଛନ୍ତି,

ପୁଷ୍ପଂ ଫଳଂ ଚାର୍ତ୍ତବମାହରନ୍ତ୍ୟୋ ବୀଜଞ୍ଚ ବାଲେୟମକୃଷ୍ଟରୋହି,
ବିନୋଦୟିଷ୍ୟନ୍ତି ନବାଭିଷଙ୍ଗାମୁଦାର ବାଚୋ ମୁନିକନ୍ୟ
କାସ୍ତ୍ୱାମ୍ । ୧୪ । ୭୭

‘ତପସ୍ୱିନୀ’ ୬ଷ୍ଠ ସର୍ଗରେ ଯେତେବେଳେ ସୀତା ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ଶାନ୍ତସୁଖାସକ୍ତା ଓ ମୁନିକନ୍ୟା କର୍ତ୍ତୃକ ସାହାଯ୍ୟ ଏବଂ ଫଳମୂଳ ସହିତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟା ହୋଇଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ମେଦେହରଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନ ସୃଷ୍ଟ ଚରିତ୍ର ଅନୁକମ୍ପା ନାମ୍ନୀ ବୃଦ୍ଧା ଆସି,

“ମମତା-ପ୍ରଶାନ୍ତ- ସେନେହ ସୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜଳ ।
ଢାଳି ସଘାଙ୍କ ବର୍ଷଣ କରିଦେଲେ ଶୀତଳ ॥

ରଘୁବଂଶରେ ପୁଣି ବାଲ୍ମୀକି ସୀତାଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି—

ପୟୋଘଟୈରାଶ୍ରମ ବାଳ ବୃକ୍ଷାନ
ସଂବର୍ଦ୍ଧୟନ୍ତୀ ସ୍ୱବଳାନୁରୂପୈଃ
ଅସଂଶୟଂ ପ୍ରାକ୍ ତନୟୋପପତ୍ତେଃ
ସ୍ତନନ୍ଧୟ-ପ୍ରୀତି ମବାପ୍ସ୍ୟସି ତ୍ୱମ୍ । ୧୪ । ୭୮

ତପସ୍ୱିନୀର ୪ର୍ଥ ସର୍ଗରେ ସୀତା ତମସାରେ ଅବଗାହି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କଲେ, ସେତେବେଳେ ବାଲ୍ମୀକି କହିଛନ୍ତି ।

"ନନ୍ଦିନି ! ତୁ ଏ ଆଶ୍ରମ ପାଦପଙ୍କୁ ସ୍ନେହ-ଭ୍ରମ
ପ୍ରତ୍ୟୁଷେ ଜଳସେଚନ କର ଯତନ ।
ସେ ସ୍ନେହ ତୋ ଅନୁଭବ ପ୍ରସବେ ହେବ ସମ୍ଭବ
ଭବେ କେମନ୍ତ ବୁଝିବୁ ସୁତ-ରତନ ।"

ଭବଭୂତିଙ୍କର ଉତ୍ତର ରାମଚରିତ'ରେ ଅଷ୍ଟାବକ୍ର ଋଷିଙ୍କୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର କହିଥିବା ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ—

ସ୍ନେହଂ ଦୟାଂ ତଥା ସୌଖ୍ୟଂ ଯଦିବା ଜାନକୀମପି,
ଆରାଧନାୟ ଲୋକସ୍ୟ ମୁଞ୍ଚତୋ ନାସ୍ତି ମେ ବ୍ୟଥା ।"

ର ଅବଲମ୍ବନରେ ମେହେର ସୀତାଙ୍କ ମୁଖରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପୁଣି କହିଛନ୍ତି—

"ପ୍ରକୃତି ରଞ୍ଜନେ ଯେବେ ହୁଏ ପ୍ରୟୋଜନ
କରିପାରେ ପ୍ରାଣ ସମା ସୀତା ବିସର୍ଜନ ।
ଅଷ୍ଟାବକ୍ର ମୁନି ଆଗେ ଯାହା ଭାଷିଥିଲ
ସ୍ମରୁଥିବ ସେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ନକରି ଶିଥିଳ ।"

ଜଣିର ପ୍ରନ୍ଦରଣର ଏକ ନାଟକ ଓ ଉଟେସ୍ତ୍ରିୟା ଏକ କାବ୍ୟ । ନାଟକରେ ବିଷୟ ବସ୍ତୁକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ମେଦେହର ଗ୍ରହଣ କରିନାହାନ୍ତି, ପୁନଶ୍ଚ ସେଥିଁସବୁ ଚରିତ୍ର ଆହରଣ କରିଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଡ୍ରାକୁଟିକ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଧାନ କରୁ ନାଟକରୁ ଘଟଣାବଳୀକୁ କାବ୍ୟ ଭିତରେ ମେଦେହର ଆପଣା କଳ୍ପନାନୁକରଣ ପ୍ରକାଶ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

କାଳିଦାସଙ୍କ ସୀତା ଓ ମେଦେହରଙ୍କ ସୀତା ଚରିତ୍ରରୁ ତୁଳନା କରି କେହି କେହି କାଳିଦାସଙ୍କ ସୀତାଙ୍କୁ ଅଧିକ ଗୌରବ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିଥାନ୍ତି, କାରଣ ସୀତା କହିଛନ୍ତି—

“ବାଚ୍ୟସ୍ତ୍ୱୟା ମଦ୍‌ବଚନାତ୍ ସରାଜା ବହ୍ନୌ ବିଶୁଦ୍ଧାମପି
ଯତ୍ ସମକ୍ଷମ୍
ମାଂ ଲୋକବାଦ ଶ୍ରବଣାଦହାସୀଃ ଶ୍ରୁତସ୍ୟ କିଂ ତତ୍
ସଦୃଶଂ କୁଳସ୍ୟ ।”

କିନ୍ତୁ ମେଦେହରଙ୍କ ସୀତାଙ୍କ ମୁଖରେ ଏପରି ବାକ୍ୟ କଦାପି ଫୁଟିନାହିଁ । ଏଥି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେବଳ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଉଭୟସ୍ଥଳର ସୀତାଙ୍କ ଭିତରେ କାଳଗତ ସମ୍ଭାବର୍ଣ୍ଣି ଗୌରବ ରହିଛି, ତେଣୁ ମେଦେହରଙ୍କର ସୀତାଙ୍କର ବାଣୀ ଉମର୍ଶିତର ବାଣୀ ନୁହେଁ ବୋଧେ ।

ମେଦେହରଙ୍କ କବି ମାନସର ପୁରଣଭୂମିଥିଲା ଏଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ସେଥିହେତୁରୁ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବହୁ ଚରିତ୍ର ଭିତରେ ପୂର୍ବସୂରୀମାନଙ୍କ ସ୍ୱରର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ରହିଛି । ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାଷା ଛନ୍ଦସଂପଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତା ଚରିତାବଳୀ, ରସୋତ୍କୀର୍ଣ୍ଣତା ପାଇଁ ଯଥାର୍ଥ ପରିବେଶ ଓ ଅନୁକୂଳ ଦୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କ କାବ୍ୟର ପ୍ରତି ସ୍ତରରେ

ଉପଭୋଗ୍ୟ ଏସ୍ୱାପନ୍ନିତ ତାଙ୍କର ମନୋଜ୍ଞ କଳ୍ପନା ବିଳାସ କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଉଚ୍ଚତର କୋଟିକୁ ଉନ୍ନିତକରି କାବ୍ୟକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଅଛି । ତେଣୁ ମେଦେସ୍ୱରଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ନୂତନ କଳାବିଭବରେ ବିଭୂଷିତ ହୋଇ ପାଠକ ପ୍ରାଣରେ ପୁଲକ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

ରାଧାନାଥ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର

ଶ୍ରୀ ଚିନ୍ତାମଣି ବେହେରା

ରାଧାନାଥ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ନବଯୁଗର ସ୍ରଷ୍ଟା । ଆଧୁନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ଚେତନା ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟିମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥିବାର ଆମେ ଲକ୍ଷ କରୁଁ । ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିକଳ୍ପନାର ବାହ୍ୟରୂପ ବା ଫର୍ମ କାବ୍ୟାନୁସାରୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିର ଅନ୍ତଃରୂପ ବା ଆତ୍ମା ଆଧୁନିକତାର ସ୍ୱର ଓ ଚେତନା ବହନ କରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ସ୍ୱୟଂବଦ୍ଧ । ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟସୃଷ୍ଟିର ବାହ୍ୟରୂପକୁ ତାଙ୍କର ସମକାଳୀନ ବହୁ ସ୍ରଷ୍ଟା ଅନୁସରଣ ବା ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଥିଲେ । ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିର ଅନ୍ତଃରୂପକୁ ମଧ୍ୟ କେତେକ ସ୍ରଷ୍ଟା ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଥିବାର ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଁ । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥଙ୍କର ବଳିଷ୍ଠ କାବ୍ୟାଦର୍ଶ ମାନବ ଜୀବନପ୍ରତି କବିପ୍ରାଣର 'ଅପୂର୍ବ ସଂବେଦନଶୀଳତା ଓ ଯାଦୁକରୀ ସୃଜନକୌଶଳର ଅଧିକାରୀ ହେବାରେ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ବା ପରବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି କାବ୍ୟଶିଳ୍ପୀ ଯୋଗ୍ୟ ଶିଷ୍ୟର ସୌଭାଗ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିନାହାନ୍ତି । ରାଧାନାଥ ଯୁଗର କବି ଗଙ୍ଗାଧର, ନନ୍ଦକିଶୋର ଓ ଚିନ୍ତାମଣି ମହାନ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ବିଶିଷ୍ଟ ଶିଳ୍ପୀଗଣ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟସୃଷ୍ଟିର ଧାରା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ।

ଏପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପୁଣି ସ୍ମରଣୀୟ ଯେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଶିଳ୍ପାଦର୍ଶକୁ ଗଙ୍ଗାଧର ଓ ନନ୍ଦକିଶୋର ସମାଲୋଚନା କରି (ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'ଉତ୍କଳଲକ୍ଷ୍ମୀ' ଓ 'ଉତ୍କଳଭାରତୀଙ୍କ ଉକ୍ତି' ଏବଂ ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କର 'କବି ରାଧାନାଥ ଓ ତଦୀୟ କବିତା' ଶୀର୍ଷକ ଆଲୋଚନା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

ନିଜ ନିଜର କାବ୍ୟସୃଷ୍ଟିରେ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେହି ଆଦର୍ଶ ଏକପାକ୍ଷିକ । ଜୀବନର ଅନ୍ତଃକୋଷ୍ଠୀ ଏବଂ ସଂଲଗ୍ନ ବାସ୍ତବତାର ଭୂତଳ-ଜଠରରୁ ତାର ଜନ୍ମ ବା ବିକାଶ ନୁହେଁ । କିମ୍ବା କବି ଓ୍ୱାର୍ଡସ୍‌ଓ୍ୱାର୍ଥଙ୍କ 'True to the Kindred Points of Heaven and Home' ର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ସ୍ୱର୍ଗର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଆଦର୍ଶ ସହିତ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଜୀବନର ଆନନ୍ଦ-ବେଦନାର ସୁମଧୁର ସମନ୍ୱୟ ତାହା ନୁହେଁ । କବି ଗଙ୍ଗାଧର ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ଚେତନା, ଜୀବନଦୃଷ୍ଟି ଓ ଜିଜ୍ଞାସା ଦ୍ୱାରା କେତେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛନ୍ତି, ତାହାରି ଉପରେ କିଂଚିତ୍ ଆଲୋକପାତ କରିବାକୁ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧଟିର ଅବତାରଣା ।

ରାଧାନାଥ ଓ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଅନ୍ତରଙ୍ଗତା ଓ ଆତ୍ମୀୟତା ଥିଲା, ତାହା ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିନିମୟ ହୋଇଥିବା ପତ୍ରାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟିର ଆଦର୍ଶଭ୍ରଷ୍ଟ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ଗ୍ଲାନି ଉପୁଜିଥିଲା, ତାହା 'ଉତ୍କଳଲକ୍ଷ୍ମୀ'ରେ ସେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ତଥାପି ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ସେ କେତେ ସମ୍ମାନ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲେ, ତାହା ହେଉ 'ଉତ୍କଳଲକ୍ଷ୍ମୀ'ର—

କାବ୍ୟକୁଞ୍ଜେ ଗଲେଣି କାବ୍ୟ ରଚିବାକୁ ରାଧାନାଥ ନାମ ବନ୍ଧୁ,
ତାହାଙ୍କ ସ୍ମରଣେ ବଳେ ହେବ ଖ୍ୟାତ ଭାରତେ ଉତ୍କଳ ମନ୍ତ୍ର ।

ପଦ୍ମ ପୁଷ୍ପ

କବି ରାଧାନାଥ ନିଜର ସ୍ୱଭାବସୁଲଭ ନମ୍ରତା ଓ ସୌଜନ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଏବଂ ପଦଟିକୁ ପାଣ୍ଡୁଲିପିରୁ ବାଦ୍ ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧର ତାହା କରିନଥିଲେ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରତି କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତି କେତେ ନିବିଡ଼ ଓ ଉଚ୍ଚସ୍ତରର ଥିଲା, ଏହି ଘଟଣାରୁ ହିଁ ଆମେ ତାହା ଅନୁଭବ କରିପାରୁଁ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟଜୀବନର ପରିଧି ୧୮୮୬ ଖ୍ରୀ:ଅ:ରୁ ୧୮୯୫ ଖ୍ରୀ:ଅ: ଏବଂ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟଜୀବନର ପରିଧି ୧୮୯୨ ଖ୍ରୀ:ଅ:ରୁ ୧୯୨୨ ଖ୍ରୀ:ଅ: ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ଅବଶ୍ୟ ୧୮୯୨ ଖ୍ରୀ.ଅ. ପୂର୍ବରୁ ଗଙ୍ଗାଧର କବିତ୍ୱ ଓ ବନ୍ଧ ଚଉପଦୀ କେତୋଟି କବିତା ଲେଖିଥିଲେ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ 'ରସ ରତ୍ନାକର' ହିଁ ବନ୍ଧ ଓ ଜନମନର ପ୍ରଶଂସା ଲାଭ କରିଥିଲା । ତଥାପି ରାଧାନାଥଙ୍କର 'ଚିଲିକା' କାବ୍ୟର ଅନୁସରଣ ବା ଅନୁକରଣରେ ବହୁ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ କାବ୍ୟକବିତା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବାସୁଦେବ ସୁଦଳଦେବଙ୍କର 'ଶେଫାଳିକା' ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର 'ବେଦବ୍ୟାସ', ଚିନ୍ତାମଣି ମହାନ୍ତିଙ୍କର 'ଶାଳକଥ', 'ଦେବାୟନ', 'ମହେନ୍ଦ୍ର' 'ଉଦ୍ୟାନକାନ୍ତି', 'ସିଂହଗିରି' ଓ 'ମହୋଦଧି' ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟ, ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥଙ୍କର 'ନଗର', ସନ୍ତୋଷ ନନ୍ଦଙ୍କର 'ବୈତରଣୀ', ଗୋବିନ୍ଦ ମହାପାତ୍ରଙ୍କର 'ଖ୍ୟାମାଡଳ', କାମପାଳ ମିଶ୍ରଙ୍କର 'ଅଂଶୁପା', ବଳଭଦ୍ର ବିଦ୍ୟାଧରଙ୍କର 'ଶେଫାଳିକା', ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଦାସଙ୍କର 'ଧାତ୍ରୀ', କାନ୍ତକବି ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତଙ୍କର 'ବୈତରଣୀ ଏବଂ ସାମ୍ପ୍ରତିକ କାଳର ଜଗବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ରଙ୍କର 'ମାଳ୍ୟଚିତ୍ର' ଓ 'ଅଂଶୁଧା' ଏବଂ କୃତ୍ତିବାସ ଦାଶଙ୍କର 'ଝୁଲନା' ଓ 'ବାର୍ତ୍ତା' ସ୍ମରଣୀୟ । କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା, ପ୍ରକୃତିବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ କାବ୍ୟ-ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ୱୟଂ ରାଧାନାଥଙ୍କର 'ଚିଲିକା' ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଗୌରବ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଅଧିକାରୀ ତାହା ଲାଭ କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାବ୍ୟ ପାଇନାହିଁ । କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'ବେଦବ୍ୟାସ'

ଧର୍ମ ଭାବ ରଙ୍ଗ ଧାରଣ କରି କେବଳ ଶିକାରଦୃଶ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନାମାତ୍ର ହୋଇରହିଛି, ତା ମଧ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟିମୂଳକ ସଂଘାତ ଓ ଚେତନା ଶକ୍ତିର ଅଭାବ ପରିଦୃଶ୍ୟ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ତୁଳସୀସ୍ତବକ'ର ରଚନାଶୈଳୀର ଦ୍ୱାରା ଗଙ୍ଗାଧର ନିଜର 'ପଦ୍ମିନୀ'ରେ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । 'ତୁଳସୀ ସ୍ତବକ'ରେ ରାଧାନାଥ ଛନ୍ଦ ସଂଯୋଜନ ମଧ୍ୟରେ ଶବ୍ଦ ଓ ଅର୍ଥର ସୌଷ୍ଠବ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ସେହିପ୍ରକାର ଚିତ୍ର 'ପଦ୍ମିନୀ'ରେ ଅନେକ ଅଛି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ, 'ତୁଳସୀ' ସ୍ତବକ'ର

କଣ୍ଟକ, ଯଥ ରେଣି ନାଗର ତେଜ,
ସୁରତ ଯଥା ଭୁବନାନ୍ତ ଛବିରେ;
କରରେ ଅଳକାରେ କଳଙ୍କ ଦେବ,
ଧନ୍ୟ, ଯେ ଧାରା ଜାଣେ ଧାରକ-ଚିତ୍ର ।—

ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ

'ପଦ୍ମିନୀ'ର—

ଦେଖ ସୁନ୍ଦରୀର ପୁଷ୍ପମଧୁ ବୃନ୍ତ ଟାଳନ୍ତି ଚଞ୍ଚଳ ଜଳ,
ଗୁର୍ବୀ, ଧବଳର ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣରେ ବହନ୍ତି ସେହିଜଳ ।—

ଏଡ଼ ତୁଳନାନ୍ତ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା'ର କାବ୍ୟଚେତନା ଗଙ୍ଗାଧର 'କୋକିଳବନ୍ଧୁ'ରେ ପ୍ରସଂଗକ୍ରମେ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । କବି ରାଧାନାଥ ଇଂରେଜ କବି ପୋପଙ୍କର "windsor" forest"ର ଲୋଡନା କଥା ଓ ଅନୁଧାବନରତ ପାନ୍ (Pan)ଙ୍କ ଉପାଖ୍ୟାନର ଛାୟାନେଇ 'ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା'ରେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଓ ଅନୁଧାବନରତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେବଙ୍କର ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ଧାଇଁ ଚଳାଇଛୁ ସୁନ୍ଦରି ! ହୋଇ ଏତେ କାତର,
ତରୁଣ କଙ୍କର ଜନକୁ କାହିଁ ଏତେ ତୋ ଡର ?

+ + +

ସହାସ୍ୟେ ପୁଣି ସୁନ୍ଦରୀ ବଦନେ ଦୂନରଚର
ଅସମ୍ଭାଳ-ବେଶ-ଭୂଷଣେ ଆହା, କି ମନୋହର !
କ୍ଷୀଣ-ଶୀର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାନ୍ତେ ଅଙ୍ଗନା-ଅଙ୍ଗ ବୃକ୍ଷତଳର,
ବସନ ଭିତ୍ତାଇ ଦେଖାଏ ରଙ୍ଗେ ସିନ୍ଧୁ-ସଦନ ।

+ + +

ହେମାଙ୍ଗ ଧଳଧା ବସନ୍ତ ଦେଖି ସେଦିନୁ ସହାଣ
ଅନୁସ୍ୱରେ ଧାଏଁ ସ୍ୱଳନେ ଖଣ୍ଡଳିଶ ସମାନ ।

+ + +

ଧଳଶି ବସନ୍ତ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରାଣରସ୍ୱେ ଅଣ୍ଟିର,
କ୍ଷଣେ ଧୃତ, କ୍ଷଣେ ମୁକ୍ତ ମନୋହର ଶରୀର ।

'ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା'ର ଏଇ ଅଂଶଟି କାବ୍ୟରେ ଏକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଧାରା ଓ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିନନ୍ଦନ । ଏହାର ରୂପସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଏକେତ ଆକର୍ଷଣୀୟ; ସେଥିରେ ପୁଣି ପ୍ରକୃତ ନିକଟରେ ଚଳାଚ୍ଛମାନ ଏହାର ରୂପକଳାପ ଅଧିକତର ମନୋଜ୍ଞ ଓ ଆକର୍ଷଣୀୟ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବହୁ କାବ୍ୟଶିଳ୍ପୀ 'ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା'ର ଏହି ଅଂଶଟିକୁ ଅନୁସରଣ ବା ଅନୁକରଣ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାଧର ନିଜର 'କୀଚକବଧ'ରେ, ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ତ୍ରିଭୁବନଦେବ ତାଙ୍କର 'ମାୟା ଦେବୀ'ରେ ଚିନ୍ତାମଣି ମହାନ୍ତି, ତାଙ୍କର 'ମୋହିନୀ' କାବ୍ୟରେ ଏହି ଚିତ୍ର ଦାଖି ପ୍ରଦ୍ୟୋତ । ଗଙ୍ଗାଧର ଲେଖିଛନ୍ତି—

‘‘ହ୍ରୀଡ଼ିତ ଦ୍ରୁ ଉପରେ ଧାଆଁନ୍ତି ଅଙ୍ଗ,
ମୃଗୀ ପଳାଏ ସେଠାରୁ ଦେଖିଲେ ବାଘ ।
ପଇକୁ ଝୁରେ ବାମା ଅଞ୍ଚଳ-ବଣ୍ଟି,
ମୁକ୍ତ କୁନ୍ତଳ ପୃଷ୍ଠେ ଭୁଜଗ ବିଞ୍ଚି,
ଥଳଇ କଟି, ଥରେ ବାହୁଯୁଗଳ,
ତନୁର ନାଚେ ଶୋଣ ଗଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ;
ବନ୍ଧ ଅଧର ଓଷ୍ଠ ଛୁଇ ନିଶ୍ୱାସ;
ଝର ଲୋଚନ ନାଚେ ହୋଇ ଉଲ୍ଲାସ;……

ଏଥି ସ୍ଥାନରେ ତ୍ରିଭୁବନ ଦେବ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଦାମ୍ପତ୍ୟଜନପଥରେ ନିଶ୍ଚୟ କାହିଁ କଳୁ ଦଶନା
ଆଜି ମୁଁ ହୋଇଛି ତୋହର ପଦ ପଙ୍କଜ କଣା ।

+ + +

ଦ୍ରୁତ ଲଜ୍ଜାରେ ଲୋଟାନ୍ତି ଏଣେ ତେଣେ ଶିହରି
ବାନେ ତନେ ଦେଖି ଚଳାନ୍ତି ପାଦେ ଚପଳା ଘର ।

+ + +

ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଦୋଳେ ଚରଣେ ଏକ କୁଞ୍ଜ କୁଣ୍ଡଳ
ତରୁଣୀ ତନୁଶ୍ରୀ ତରଙ୍ଗ ଜ୍ୱାଳେ ହୃଷ୍ଟି ଚଞ୍ଚଳ ।

ରତ୍ନାମଣି ମହାନ୍ତି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ହରିଙ୍କୁ ସନ୍ନିଧେ ଦେଖି ହରଷରେ
କଣ୍ଟକେ ଚଞ୍ଚଳ ଅଙ୍ଗ,
ଉଷ୍ମ ହଣ୍ଡ୍ ଶ୍ୱାସେ, ବାଳା ଏଣେ ତେଣେ
ଲୋଟାଇଲେ ଉଦ୍ଦେଶ ।

ପ୍ରାଣ ଆନନ୍ଦରେ ଚଳାଏ ଚେତନ
ନିଷାଦପୋତୁ କୁରଙ୍ଗୀ,
ଖଳକ ତୂର୍ଯ୍ୟକ ବଙ୍କିମ ତଟରେ
ଅଟର ଭଡ଼ପ ରଙ୍ଗୀ ।
କାନ୍ତି ଦୂର ଯାଇ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ କୋଳିଛି
ଜନାଏ ଅନ୍ତ ତଟରେ ।
ବ୍ୟାଧକୁ ଚିହ୍ନି ଯେ ନଟେଶୀ ଗହ୍ୱରେ
ପୁଣି ଧାବଲ ପ୍ରବଳେ ।
ସେନ୍ତ୍ରିପତ୍ର ବାଳା ଅପସ୍ମାନ ନିବେଶେ
ଧାଉଁଛି ଚେତାଇ ଅଙ୍କୁଳ
ହୃଦୟ ଭରନ୍ତ ନଦୀକୁ ଖସି ପଡ଼ୁଅଛି
ଝୋଷା-ଝୋଷା ପୁଷ୍ପକୁଳ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନାଭଙ୍ଗୀ, ଶବ୍ଦସୃଷ୍ଟି, ଉପମା-ସଂଯୋଜନ, ଶକ୍ତି ଓ ଚେତନା ଦ୍ୱାରା ଗଙ୍ଗାଧର ଅନେକ କାଳର ପ୍ରଭାବିତ, ତାଙ୍କର କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଉଭୟଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିମାନରୁ ଅବତାରଣା କରୁଛି । ପ୍ରଥମତଃ ବନ୍ଧୁ ଶତ୍ରୁ ଓ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଓ ନଦୀର ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ଚାବଶ' କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଦେଖାଯାଉ ।

ରାଧାନାଥ ଲେଖିଛନ୍ତି:—

ଚନ୍ଦ୍ର ରଶ୍ମିମାଳୀ ରଚିବ ନାହିଁକି ଭବ-ରଙ୍ଗଭୂମି–ତଳେ,
ଯେବେ ନିଜ ନିଜ ଅଭିନୟ ସରି ବାହୁଡ଼ିବେ କାଳବଳେ ।
ସୃଷ୍ଟି—ଗର୍ଭେ ଯାର ନାମ ହୋଇଅଛି ଅମରବର୍ଣ୍ଣେ ଅଙ୍କିତ,
ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ଶିର ନରପତି ସେଠାକୁ ତା କି –ଭାବେ ବରନ୍ତ,

ଭାଙ୍ଗିଗଲା ଆଜ ସ୍ୱପ୍ନ ସଯତ୍ନେ ଉତ୍କଳ-ଗୌରବ-ଭିତ୍ତି
ସଜାଇଲେ ସ୍ଥାପି ଏଣୁ କାହିଁ ଜନ-କଳୁଷ-ପ୍ରବାହ-ପଥ ?
କାଳଗର୍ଭେ ଭବେ ଲୀନ ହୋଇଲେ କେତେ ଦୁର୍ଦାନ୍ତ ମହାରଣା,
ଦେଖାଉଅଛି ଯାଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତିସୌଧ ଏବେ କାଳର ଭଗ୍ନ କର ଦଶା !
ଶୈବାଳ ପାଷାଣ-ବେଦୀତଳର ସହିତ ମେଳିଛି ନୀଳ-ବରଣ,
କୂର୍ମ-ଚକ୍ର-ଜାଲି ଦେଖାଉଅଛି ଏବେ ଚବାଶର ଆସ୍ତରଣ ।
ସ୍ମୃତି ପ୍ରଭାତବେଳେ ଉଠୁଥିଲା ଯହିଁ ଅଗୁରୁଧୂପର ଘଟା
ଝିମିଲାଣି ତହିଁ ଘଞ୍ଜନ ଆଜି ଦେଖିବାରେ ତମଘଟା !
ଭୋଗଲେ ଅତୁଳ ଦୁର୍ଗ ଦେଖି ଗାଉ କରୁଣା-ଭଙ୍ଗୀ ସ୍ୱରେ
କରୁଣା-ତରଙ୍ଗ ବୁଦ୍ବୁଦ୍ ପ୍ରାୟେ ମିଳିଗଲେ କାଳସାଗରେ !

(ଗାଙ୍ଗେୟ)

ଏ ପଦାବଳୀର ଅନୁସରଣରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଲେଖିଛନ୍ତି—

ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ମଣ୍ଡଳରେ ଜନମିଲେ ହେବେ ଅବଶ୍ୟ ଅଛି ମରଣ,
ସର୍ବଗ୍ରାସୀ କାଳ ଦ୍ରୁତ ଗତିରେ କରୁଛି ଆୟୁ ହରଣ ।
ଥିଲେ କେତେ କେତେ ଅମିତ ତେଜସ୍ୱୀ ବସୁନ୍ଧରାପତିମାନେ,
ନାମମାତ୍ର ଅଛି ରହିଯାଇଅଛି ସେମାନଙ୍କର ଶାସନରେ ।
ତବ ବଂଶେ ଥିଲେ ନୃପତି-ମୁକୁଟମଣି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ନାମେ
ଯାର ଲୋକ କୀର୍ତ୍ତି ବ୍ୟାପିଥିଲା ତାଙ୍କ ଭାରତ ଜନପଦ ଧାମେ ।
ସେହି ପ୍ରତାପର ବାହୁରକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ର ଆଜି ଏ ଦଶାରେ କାହିଁ ?
କାଳର ଅତୀତ ଶିଳାସମକୁ ନେଇ ଲଙ୍ଘିତ ହୋଇଲେ କାହିଁ !
ତୁମ୍ଭ ପିତାମହ ଅଗ୍ନିଶ ଲୀଳାତ ପିତା ରଘୁ ମହାରାଜ,
ଦୋର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡକୁ ଯାର ମଣ୍ଡଳୀ ଶଙ୍କର ସେହି ଅଛନ୍ତି କି ଆଜ ?

(କାଞ୍ଚନ)

ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ଦରବାର'ରୁ—

ଋଷିକୁଲ୍ୟାଠାରୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ରେଖା'ଯାଏ ଯେଉଁ ଜନପଦ
ନାନା ଶାସନରେ ଦୂରେ ରହି ଆଜି ବିରହଶୋକରେ ରତ ।
ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା-ଶୁଭ୍ର କୂଳ-କୋଳେ ଚରନ୍ତି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପକ୍ଷୀ
ଦେବାପାଇଁ ରାଜ-ନନ୍ଦିନୀଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶେ ଶିଞ୍ଜା-ବୃକ୍ଷ ।
ନୃପଦୀର୍ଘିକାର କେଦାରମଣ୍ଡନ ପାଇଁ ଫଣୀ ଅଳଙ୍କାରେ
ଫଣରେ ଖୋଳନ୍ତି ମଣି ମହାନଦୀ–ଉପଳ-ଶିଳାଖଣ୍ଡମାନରୁ ।

\+ \+ \+

କୂଳଙ୍କ ଯୋଗାଏ ଭଣ୍ଡାର ବ୍ୟଞ୍ଜନ, କନକ ମୁକ୍ତା ପ୍ରବାଳ,
ମହୋଦଧି ବକ୍ଷେ ବନ୍ଧ ଦୀପାବଳୀ ଅଣନ୍ତି ଯା' ପୋତମାଳ ।
—ଉତ୍କଳସମ୍ମିଳନେ

ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କ .—

ନୃପଛତ୍ରମଣ୍ଡଳ ନଗରୀ ହୋଇ ପ୍ରକାଶନ୍ତି ଜନପଦେ,
ଉତ୍କଳ ଭୁବନ ହୋଇଅଛି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେବଦେଉଳ ସମ୍ପଦେ ।
କୃଷ୍ଣାଦ୍ରି-କନ୍ଦର-ଶୋଭିତ-ଉଦ୍ଧାରଣ-କନ୍ଦରା ତାର୍ତ୍ତଣ
ଶିଖର ଶିଖିତ ନୃତ୍ୟରେ ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ କରୁଛନ୍ତି ବନ୍ଦନା ।
କଇଲାସଗିରି ସୁଉଚ୍ଚ୍ୟକାନ୍ତିଯ ଉଦୟ ଶ୍ୱେତଦ୍ୟୁମନ
ଶୋଭେ ସମ୍ପାଦକ ଶିରେ ସଞ୍ଚାଳିତ ହୋଇ ମହାରାଜାଙ୍କର ।
କୁମାରୀର ବୃନ୍ଦାକୁଞ୍ଜ ଯେଉଁ ମଣି ନାଶୁଥିଲେ ଅନ୍ଧକାର,
ପୁଞ୍ଜପୁଞ୍ଜ ହୋଇ ସଦା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିତ କରୁଛନ୍ତି ମହୀଭାର ।
ମହୋଦଧି କୂଳ ତରଙ୍ଗ ଖଳିତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମୁକ୍ତାମଣ୍ଡଳ
ମାନମାଳହୋଇ ରାଜପୁରେ କେତେ ଫୁଲିଦେଶେ ଝଲମଲ ।
(ଉତ୍କଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀ)

ସୁଧାନାଥଙ୍କର—

ଭବିତବ୍ୟ ଯାହା ଅବଶ୍ୟ ଘଟିବ, କିଏ ତା' କରିବ ଆନ ?
କିଏ ଅବା ଏଥି ଦୈବ୍ୟଶକ୍ତିର ଗତି ରୋଧିବାକୁ ବଳବାନ ?
ସ୍ୱାର୍ଥ ଚିନ୍ତା କେବଳ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଭୁଲାଇ ଦେଶର ମନସ୍ୱୀମାନଙ୍କେ,
ଏଥି ପଣ୍ଡେ ଧୋକା ଭଜିଲେଣି ଅବା ନରଭୃତ୍ୟ ନସ୍ତିକାନ୍ତିକ ।
କାହା ଭାଗ୍ୟ ଗୁରୁ କାହା ଭାଗ୍ୟ ଲଘୁ ହେବ ଏ କାଳ ସମୟରେ
ଅଛି ଏକା ସେହି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ଠାକୁର-ଅନନ୍ତ-ଜ୍ଞାନ-ସ୍ରୋତରେ;
ସେଥିପାଇଁ ପିତା ସ୍ୱୀକଲ୍ପ ରଚନ୍ତି ଅଜ୍ଞେୟ ଅଦୃଷ୍ଟ କଷ୍ଟି,
ଯା ଭେଦ ନପାଇ ଶବଳିତ ବଣା ହୁଅନ୍ତି ଶିବ-ବଶିଷ୍ଠ ।

ପଞ୍ଚିଗୁଡ଼ିକର

ସ୍ୱା ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର—

ଭବେ ଭବିତବ୍ୟ ଅବଶ୍ୟ ଘଟଇ, ନହୁଏ କେବେ ଅନ୍ୟଥା,
ମୂଢ଼ଜନେ ପିଣ୍ଡ ଭିଣ୍ଣି ପାଇଁ ବୃଥା ହୃଦେ ଭୋଗୁଥାନ୍ତି ବ୍ୟଥା ।
ଅବ୍ୟଭିଚାରବ୍ୟ ବିଷୟ ନ ବୁଝି ସୋଗ କରିବାର ମନେ
ଭାଗ୍ୟହୀନ ନିଜ ଦୈବପ୍ରେ ଉଚିତ ନୁହେଁ ଉବାଦୁଶ କହେ ।

\+ \+ \+ \+

କର୍ମଫଳ ଭୋଗ ନିମନ୍ତେ ଲଭନ୍ତି ମାନବଗଣ ବସୁଧାରେ,
ଫଳ ଭୁଞ୍ଜି ସାରି ଯାଉଛନ୍ତି ପୁଣି କୃତକର୍ମ ଅନୁସାରେ ।
ଜୀବନମୃତ୍ୟୁ ଚକ୍ରୁ ଥାଏ ଦେଖେ ଆପ୍ତ କ୍ରେଳ ଅଭାବ ଏ,
ଆପୁର୍ଣ୍ଣଳ ସବୁ ନିଃଶେଷିତ ହେଲେ ନିର୍ବାଣ ସେ ହୋଇଯାଏ ।
ଅତଏବ ପୁରୁଷ ହସ୍ତେ ଅଛି ସେହି କେବଳ ହେବା ଅଧିକାର,
ଅପଥଗାମରେ ବର୍ଣ୍ଣନ କରନ୍ତି କର୍ମ ଦେଖି ସେ ଯାହାର ।

ଚେଡ଼େଳି ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଡିପଳିତ ।

ସ୍ୱୀଆନାଥଙ୍କର—

ଯହିଁ ଯା ଶୋଭନ ଦେହ ତା ବର୍ଣ୍ଣନା ତହିଁ ଛନ୍ଦ ସେହିସ୍ଥାନେ,
ଜଗଶିଷ୍ଟଙ୍କ ଶୋଭେ ଯେ ମୂରତି ମଧୁର-ସ୍ନିଗ୍ଧ-ରସ ଭରି,
ମିଶ୍ରମଣା ଆଦ୍ୟା, ଅଶୁଭନ୍ତି ତନେ କନ୍ଦା ଶମ୍ଭୁ ଧର ରମା,
ଅଥବା ବନ୍ଧନ ତତେ ପ୍ରାତିମ୍ନିକ ହିମାଂଶୁ-କଳା ଉପମା,
ତବେ ନବାଗିନା ଶାନ୍ତା ଅବା ଶ୍ୟାମ-ସ୍ୱଦେଶ-ତେଜସ୍କ-ରୂପିଣୀ,
କ୍ଷମାତଳେ ନାଚ-ଭବସ୍ୱାର-ମଧୁର କାନ୍ତା କାମ-ଶମଜ୍ଞା,
କାଳନ୍ଦୀ-ପୁଳନେ ମୋହନ-ଅବନ୍ତିଣୀ ଅବା କୁସୁମ-ଦୂତା,
ଅବା ନବଘନାକନ୍ଦଣା-ସମୁଦ୍ର-ମନ୍ଥନରୁ ସମୁଦ୍ଭୂତା,

\+ \+ \+

ମାନ-ଧନୁମାନେ ଅଶ୍ରୁ ବିନ୍ଦୁ ଝରେ, ଶୁଭ୍ର ମୁକ୍ତାଫଳ ଜିଣି,
ସର୍ବେ ଅବଦାନ୍ତି ଭବତତେ, ଆଦ୍ୟା କରୁଣା-ନ ଶେଷାରଣୀ ।

ଫଂକ୍ତିଶୁଭଙ୍କର

ସ୍ୱଭାବକବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'ତପସ୍ୱିନୀ'ରେ ଆଦେଶ ଅନୁଭବ କରନ୍ତୁ ।

ସ୍ୱର୍ଗପୁରୁ କେଉଁ ଦେବୀ କି ସହ୍ୟ ଶାପର ଫଳେ
ଏତଦ୍ଦେଶରେ ଜନ୍ମି ଛନ୍ତି ଆସି ଅବନୀ ତଳେ ?
ଭୂମି ଭୂମି କିବା ଅଭ୍ରରେ ଅଭିମାନୀ ତଡ଼ିତ୍
ପୁରନ୍ଦର-ପୁର ଶୋଭନା ପଡ଼ିଅଛନ୍ତି ଖସି ?
କିଏ ବା ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ଜାହ୍ନବୀ ଅବା ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତକ
କେତକ-କଲ୍ଲୋଳେ ଭଗୀରଥଙ୍କ ବହୁମନ୍ତକ ?
ଜାନକୀ ରାଘବଙ୍କ କରୁଣା କିବା ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଗଳି
ଧରି ଦୃଷ୍ଟି-ତାପେ ସମସ୍ତ ଭବେ ଯାଉଛି ଗଳି ?

ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ପାର୍ବତୀ'ରେ ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣାର ଚରିତ୍ର—

ବୋଇଲେ, "ଏସକଥା କହିବାକୁ ଯେବେ ହୃଦବେଦନାଉଠନ୍ତି ଘାରି
ତୁମ୍ଭ ସେକଥା ଶୁଣିବାକୁ ମନ ବଳୁନାହିଁ ସୁକୁମାରି !"
ସ୍ନେହ-କରୁଣା ସ୍ୱରେ କହେ ମେନା, "ଆହା,
ଏ ସ୍ୱପ୍ନ ଫଳିବ କାହିଁ ?
ତୁମ୍ଭଠାରେ ଦୁଃଖ ନ କହିବ, ତେବେ କହିବ କାହାକୁ ଆଉ ?
ଭବ-ମରୁ-ସ୍ଥଳେ ପାନ୍ଥମାନେ ! ତୁମ୍ଭେ ଶୀତଳ-ବାରି-ନିର୍ଝର,
ତରଳ ହେବାକୁ ଜାଣେ ପର-ଦୁଃଖେ କୋମଳ ତୁମ୍ଭ ଅନ୍ତର,
ଦେଖ ଗୋ, ପ୍ରାକୃତ ଚିତ୍ରିମା ସେସବୁ ନଗରର ବାଣ ସମ୍ମୁଖେ,
ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ହୃଦି ଦୂର ଦ୍ରବାଇବାକୁ କେଣ କୂଳେ ଯାଏ ଖୋଲି,
ଦୁଃଖୀ ସେସ୍ଥଳେ, କହେ ଯେବେ ତା'ର ବଳାତ୍କାରେ ହୃଦବ୍ୟଥା
ଅନ-ଦୁଃଖୀ ଜନେ ହୃଦୟ ମିଟାଇ କହେ ନିଜ ଦୁଃଖକଥା,
କରୁଣା ବହନେ ଦୁଃଖିଙ୍କ ମନର କଥାକୁ ଆବର କିଏ ?
ତୋପରି କରୁଣାମୟୀ ଭବେ ଯିବା କୋଟିରେ ମିଳେ
ଗୋଟିଏ ! —

ଏହି ପଂକ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋକରେ 'ତପସ୍ୱିନୀ'ର—

ତା ଶୁଣି କହିଲା ସଖୀ, "କ୍ଷମ ଦେବି କଥା,
ଶୁଣେଇଁ ମୋ ଅଜ୍ଞାନର, ବୃଥା ଦେଲି ବ୍ୟଥା ।"
ବୋଇଲେ ଜାନକୀ, "ସଖି ଅନୁତାପେ
ନ ଦେଇ ତପଣି ମୋର ହେଉଛି ଉତ୍ତପ୍ତ ।
ଭରସା କରୁଛି ମୋର ଅନ୍ତିମ ଜୀବନ
ତୁମ୍ଭ ସହକାରେ ଏଥି କଟିବ ଯାପନ ।

ନ କହିବ ନିଜ କଥା ଯଦି ତୁମ୍ଭ ଆଶ,
କିବା କହୁଛ ତୁମ୍ଭେ ମୋ ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱାସ ?
କହିଦେଲେ ଲଘୁହେବ ମୋର ଦୁଃଖଭାର;
ବୁଝିବ ଭଙ୍ଗୀରେ ତୁମ୍ଭେ କାହିଁ ସଂସାର ।—

ପଙ୍‌କ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ !

ପୁଣି 'ଶ୍ରାବଣ'ର—

ସଦା ମନେ ସ୍ମୃତି; ଯାହେ ଅଭିଭୂତ ତେଜବରନଞ୍ଚଳ ତା'ର,
ମାନସ-ସରସୀ ସୁହାସିନୀ ହଂସୀ କେବେ ଭଲେଟି କାହାର !

ଓ

କି ଅଛି ଜଗତେ ସ୍ନେହମୟୀ ପିତା ସ୍ନେହଧନଙ୍କେ ହେବ ଲକ୍ଷ୍ୟ ?
ପିତୃସ୍ନେହ ସଙ୍ଗେ ତୁଳା ଲଭିବାକୁ କେବଳ ପିତୃହେ ଶକ୍ୟ ।—

ପଙ୍‌କ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର

ସ୍ୱର୍ଗ ଓ ଶ୍ରୀଯ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ—

ତହିଁରେ ଚକ୍ଷୁଷ୍ମ ଦେବବର୍ତ୍ତିମର ମାନସ ବ୍ୟାକୁଳ କାନ୍ତି,
ମାନସର କେଳିକଳସୀ ମରାଳୀ କାହାରେ ରସିବ କାନ୍ତି ?

(ଇନ୍ଦୁମତୀ)

ଓ

'ଦୁହିତାର ଦୋଷ ଖମିବାକୁ ପିତା ତୁଲ୍ୟ ନାହିଁ ତ୍ରିଭୁବନେ'
(ପ୍ରଣୟବଲ୍ଲରୀ)—ପଙ୍‌କ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁଭବ୍ୟ ।

କାଦମ୍ବରୀର ଚନ୍ଦ୍ରାନୁପ୍ରାଣିତ ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ଶ୍ରାବଣ'ରେ ଅନୁଦୂତ୍ତିର ଉକ୍ତି—

'ମାଣ ବସୁନ୍ଧରେ ପିତା ମୋର ଉପେକ୍ଷେ ହେଳେଡ ହେଲେ ମାତା-ପିତା'—ର ସ୍ମରଣ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରଣମ୍ୟବାଙ୍ମୟରେ ଶବ୍ଦଚିତ୍ରକାର—

'ଢାଳନ୍ତୁ ମୋତେ ତାତ-ପିତୃମାନଙ୍କୁ ସ୍ନେହ କରି ସମସ୍ତେ'—ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଦୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । 'ପାର୍ବତୀ' କାବ୍ୟର ଏ ସମସ୍ତ ଚିତ୍ର ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ଯାହା ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ସତ; କିନ୍ତୁ 'ପାର୍ବତୀ' କାବ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ବାସ୍ତବତା ଓ ଶିଳ୍ପଚେତନା କେବଳ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ନୂତନ, ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟସାହିତ୍ୟରେ ଦୁର୍ଲଭ ଓ ଅନନ୍ୟ ।

'ପାର୍ବତୀ' ବ୍ୟତୀତ ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା', 'ନନ୍ଦିକେଶ୍ୱରୀ', 'ଚିଲିକା', 'ଯଯାତିକେଶରୀ' ଓ 'ଦରବାର'ର ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧର'ଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ।

'ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା'ର—

'ଅବେଦ୍ୟ-ଲଗ୍ନେ ସିନ୍ଧୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଉମଙ୍ଗ ଆଖି,
ଲୁଣ୍ଠଇ ସିନ୍ଧୁରେ, ଚକ୍ଷୁ ସ୍ଥିର ହୃଦୟ ଲଗି ।

—ଶିଶୁ ସ୍ୱପ୍ନ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ

ତପସ୍ୱିନୀ'ର—

'ଲଳିତ ଧମ୍ମିଲ୍ଲ କମ୍ପେ ତାର ସିନ୍ଦୂର ବିନ୍ଦୁ,
ମୁଖକମଳକୁ ଶୋଭୁଛି ଯେସନେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଇନ୍ଦୁ ।'

ଚିତ୍ରକଳ୍ପନା ତୁଳନୀୟ ।

'ନବକେଶୁରୀ'ର—

କୁଆଁ ତାରା ଭଳିଁ ମଧ୍ୟେ ଶବୁଜିତା
ଛାତି କମ୍ପୁଛି କି ରମଣୀ ଶିତା ।—
ପଙ୍କ୍ତି ଦୁଇଟି

ଗୋଧରଙ୍କ ବେଣୁବଂଶୀର—

ଜଳଧି ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶୁଭ୍ର ବେଳାଭୂ,
ଲମ୍ବିଛୁ ଯେସନେ ତଟା ସ୍ୱମଣୀ—
ପଙ୍କ୍ତି ଦୁଇଟି ଏଥ ଭୁଲପଣ୍ଟୁ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ଚିଲିକା'ର ଶତ୍ରୁସଂହାରିଣୀ ରୁଦ୍ର ମୂର୍ତ୍ତିର ଚିତ୍ର-କଳ୍ପନା—

ଉତ୍କଳ- ଉଲ୍ଲାସ-ମଦେ ବାଙ୍କ ଭଙ୍ଗ
ବାନ୍ଧୁଥିଲା ଯେବେ ସ୍ତବଧେ ମହାସା
ତା ଉଲ୍ଲାସ-ଗୀତ ହୋଇବ ପ୍ରଭାତେ
ଅଭିଭବ ହେଲା ଅଲଙ୍କ କନାତେ !
ଜଗିରକେ ଧାଇ ଓଗାଳିଲୁ ବାଟ,
ଆକାଶ ପାତାଳ ଛୁଇଁଲେ କୁବାଟ,

\+ \+ \+

ତୋ ଜଳ ଦର୍ଶନେ ସଘନେ କମ୍ପିତ
ହୋଇ ତନକଲ୍ଲ ଶାମ୍ବଡେ ଉଦ୍ଧତ,
ଦେଖାଇଦେଲୁ ତୋ ସଂହାର-ମୂରତି,
ହୃତ୍ପିଣ୍ଡରେ ଦେଇ କମ୍ପନ-ଆରତି ,

ତା ଦେଖି ଆଜିଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଆଖଣ୍ଡଳ
ବାହୁଳ ମଣିଲା ନିଜ ଭୁଜବଳ ।—

ପଣ୍ଡିତ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'ତପସ୍ୱିନୀ'ରେ ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରଳୟଙ୍କରୀ ମୂର୍ତ୍ତିର ଚମତ୍କାରିତା ତୁଳନାରୁ ଓ ଜଗତ୍ତ ଶବ୍ଦଘଟରେ ପ୍ରମାଣିତା ବର୍ତ୍ତମାନ ।

ଟଳିବାକୁ କମ୍ପିତର ଶକ୍ତିର ସମସ୍ତ
ଭୂଶାୟୀ ଯନ୍ତ୍ରଣକରେ ଗର୍ଜିଲା ପ୍ରଖର ।
+ + +
ବ୍ୟାପିତ ଦୁରନ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି ଶାଣିତ ବାଦଲ
ଘନଘୋର ଆସିଲା କୋଟି ସେନ ଦଳବଳ ।
ଚକ୍ଷୁ ଚମକାଇ ଘନ ଗମ୍ଭୀର ଗର୍ଜନ
ଦେଖାଇଲା ନିମ୍ନତର ଉପରେ ତର୍ଜନ ।
+ + +
ଶତ୍ରୁଙ୍କ ପ୍ରେରଣେ ଘନ ସ୍ପନ୍ଦିଲା ବାତର,
ଜଳସ୍ଥଳ ଦେଖି ହେଲା ଅପର୍ଣ୍ଣ କାତର ।
ସ୍ପନ୍ଦିଗଲା ଜାହ୍ନବୀର ତରଙ୍ଗ-ଆବଳୀ
ବନ ହୋଇଗଲା ବନେ ସିଂହଙ୍କ କାନନ ।
ନ ଧୂଳିଲା ପାଦପର ଗୋଟିଏ ପତ୍ର,
ନ ଟଳିଲା ଲୀଳା-ଶୀଳା ବଲ୍ଲୀ-କଳେବର (ତପସ୍ୱିନୀ)

'ଚିଲିକା'ର—

ମୂର୍ତ୍ତିରବିତ୍ତି ଜଗତେ କି ସାହସ ?
କିମ୍ବା ସାଧନାର କିମ୍ବା ଗୌରବ ?—

ପଣ୍ଡିତ ବୃତ୍ତି ଅନ୍ତର

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶ—

ଶମ୍ଭୁ-ମୁକୁଟର ଉଦ୍ଭାତ ଧାରଣ କେଉଁଠି ପ୍ରକୃତିର୍ମିତ,
ଷଡ଼ିଶ୍ୱ ଧର୍ମ କି ଶାନ୍ତରସ ଅଙ୍କ ବିରାଜ ଧନ ଶୋଭିତ ।—

ଉକ୍ତି ଦୁଇଟି ତୁଳନୀୟ । ଏ ଭାବର ଉପସୃଷ୍ଟିର ମୂଳ ପ୍ରେରଣା 'ରଘୁବଂଶ'ର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ।

'ବ୍ୟୂଢୋରସ୍କୋ ବୃଷସ୍କନ୍ଧଃ ଶାଲପ୍ରାଂଶୁର୍ମହାଭୁଜଃ
ଆତ୍ମକର୍ମକ୍ଷମଂ ଦେହଂ କ୍ଷାତ୍ରୋ ଧର୍ମ ଇବାଶ୍ରିତଃ ॥ (୧ମ ସର୍ଗ)

'ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳ'ର 'ନ ପ୍ରଭାତରଳଂ ଜ୍ୟୋତିରୁଦେତି ବସୁଧାତଳାତ୍'ର କଳ୍ପନା ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ପାର୍ବତୀ କେଶବ'ରେ ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଁ ।

ପୁଣ୍ୟଭୂମି ନୋହିଥିଲେ କି ଏ ବାଳା ଜନମିଥାନ୍ତା ଉତ୍କଳେ,
ତ୍ରିଦଶ-ସୁନ୍ଦରୀ ସୌଦାମିନୀ କେବେ ଜନ୍ମେ କି ବସୁଧାତଳେ ?

ଏହି କଳ୍ପନା ସହିତ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର—

ଭୂମିତଳେ ବଜ୍ର ନଥାଏ, ସମ୍ଭବ ମାତ୍ର କାଳୀ ଜଳଧରେ,
ପ୍ରଜା-କର-ଦଣ୍ଡ ନଥାଏ ପ୍ରଚଣ୍ଡ, ପ୍ରଚଣ୍ଡ ନୃପତି କରେ ।—

ଉକ୍ତି ଦୁଇଟି ତୁଳନୀୟ । ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗାଧର ରୂପ-କଳ୍ପନା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେହେଁ ନିଜର ଲକ୍ଷ୍ୟସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ସେଥିରେ ନବଚେତନା ସଂଯୁକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ।

ରାଧାନାଥଙ୍କର 'ଦରବାର'ର—

କେତେବେଳେ ଦେଖି ଦେଉଅଛନ୍ତି ଗାଳି;
ଦେଉଅଛନ୍ତି ତାଳି ଧରି ମେଘା ନାନା,

କେତେଥର ତେଜସ୍ୱନ୍ତ ନାଟଶାଳା,
ଦୁଃଖୀଲୋକଙ୍କୀ ଭଣ୍ଡି ତାପି ବାରମ୍ବାର
ଦାତାପଣି କେତେ କରୁଛ ପ୍ରକଟ !—

ପଣ୍ଡିତ୍ ଶ୍ରୀ ଗୁଣ୍ଡିଚର

ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଉଥିଲା ଧର୍ମଅବତାର' କବିତାଟିରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ।

ଜନ୍ମସ୍ଥାନରେ କେବଳ ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ ଲୁଧାନାଥ-ମନ୍ଦିର ମୂର୍ତ୍ତି ଗଙ୍ଗାଧର ବହୁଦିନରୁ ଲୀନ ହୋଇଥିଲେହେଁ ନିଜର ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତି ସୂକ୍ଷ୍ମଦର୍ଶିତାର ସ୍ୱାଭାବିକ ଉଦ୍ଭାବନା ଭାବପ୍ରାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ଅଙ୍କନ କରିପାରିଛନ୍ତି । ସେ ସ୍ଥାନର ସମସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ବା ଅବକାଶ ହେଉଥିବାର ଲୁହେଁ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରେରଣା

ଶ୍ରୀ ନବକିଶୋର ମୂର୍ତ୍ତି

ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୃଜନଶୀଳ ସାହିତ୍ୟ—ଇତିହାସର ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କବି ଲେଖକମାନଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟରୁ ଉଣା ଅଧିକେ ପ୍ରେରଣା ଲାଭକରି ସେମାନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥାନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟ ସରଣୀର ପ୍ରସ୍ତୁତିକରଣପାଇଁ କବି ଲେଖକ ଯେ ନିଜ ଭାଷାର ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ପଡ଼ୋଶୀ ତଥା ବିଦେଶୀ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି ସେଥିରେ ଥିବା ସମ୍ଭାର ଭାବରତ୍ନକୁ ଆଧାର ମୂଳେ ନିଜସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇ ନିଜ-ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରର ସମୃଦ୍ଧି ସାଧନ କରି ଥାଆନ୍ତି । ପ୍ରତିଭାବାନ କବିର ହୃଦୟ ଫଟୋଗ୍ରାଫିକ୍ କ୍ୟାମେରା ସଦୃଶ ତୁଳନୀୟ ହେଲେହେଁ ଏଥିରେ କେତେକ ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । କ୍ୟାମେରା ସମ୍ମୁଖରେ ଯେ କୌଣସି ଚିତ୍ର ପଡ଼ିଲେ ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାର ଅବିକଳ ରୂପଧାରଣ କରିଥାଏ । ଏ ଚିତ୍ର ଭଲ କି ମନ୍ଦ ସେ ବାଛିବାର କ୍ୟାମେରାର ନଥାଏ । ମାତ୍ର କବି ତାର ହୃଦୟ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କେବଳ ଗ୍ରହଣ ତଥା ଉଦାର ଚିତ୍ତ ପରିବେଷଣ କରିଥାଏ । କବିତା'ର ଭାବସାମ୍ୟର ସୀମାବିସ୍ତାର ପାଇଁ ଅଧିଗତ ଅନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ନିକଟରେ ଯେତେ ପରିମାଣରେ ଋଣୀ ନୁହେଁ ସେତେ ପରିମାଣରେ ଋଣୀ ତାର ମାତୃ-ସାହିତ୍ୟ ନିକଟରେ । ଶିଶୁସନ୍ତାନ ପ୍ରଥମକରି ଯେଉଁ ଭାଷା ମାତାଠାରୁ ଶୁଣିଲା ଏବଂ ମାତା ନିକଟରେ ପ୍ରଥମକରି ଯେଉଁ ଭାଷାରେ ଆଳାପନ କରିବାକୁ ଶିଖିଲା ସେହି

ଭାଷାର ସାହିତ୍ୟରେ ଚଳନ୍ତି ବସ୍ତୁସବୁ ଭାବମିଶ୍ର ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ପ୍ରେରଣା ଲାଭ କରିବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କଣ ଅଛି ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନୁହନ୍ତି । ତାଙ୍କର କାବ୍ୟସାଧନାର ଉପାଦାନଭୂମି ଥିଲା ପ୍ରାଚୀନ ତଥା ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ । ବିଷୟବସ୍ତୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଠାରେ କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ତହିଁରୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ହେବ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଆଲୋଚନା କଲେ ଦେଖିବେ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥିର ନିଶ୍ଚିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ପାରିବାନସ ତାହା ଏକ ସମନ୍ୱୟବାଦୀ ସାହିତ୍ୟ । ଏ ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ଓ ବିକାଶର ସ୍ୱରୂପ ପାଇଁ ଆମକୁ ପ୍ରଥମେ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ରାଜନୈତିକ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ଆନ ଧାରଣା ଉପରେ ଧ୍ୟାନ ଦେବାକୁ ହେବ । ପୂର୍ବ ଦୁଇଶତବର୍ଷ କାବ୍ୟଯୁଗର ଅନ୍ତଃପାତୀ ଶାସନ ଉପରେ କୁଠାରଘାତ କରି ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଲେଖନୀ ଚାଳନାରେ କବିବର ରାଧାନାଥ ସେତେବେଳେ ଏକ ନୂତନଯୁଗର ସୂତ୍ରପାତ କଲେ ତାହାଥିଲା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ସନ୍ଧିକ୍ଷଣ । କେତେକ ପଣ୍ଡିତ ଏବଂ ବିଦେଶୀ ମାନଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ସମୟରେ କବିବର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆସନରେ ଆସୀନ କରାଇ ଦେଇଁ ନୈତିକ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ ଇତିହାସରେ ତାହା ଅଜ୍ଞାତର ନାହିଁ । ରାଧାନାଥ ଥିଲେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷାବିତ୍, ବହୁଦର୍ଶୀ, ପଣ୍ଡିତ ଓ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ସ୍ୱତ-ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କବି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ କାବ୍ୟଯୁଗର କବିମାନେ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟକୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏକମାତ୍ର ଆଦର୍ଶ ବୋଲି

ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ପ୍ରଥମେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ-ସୁଧା ପାନ କରି ଏ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟରସିକ ମାନଙ୍କୁ ସେ ସୁଧାପାନ କରାଇବା ପାଇଁ ଦୃଢ଼ସଙ୍କଳ୍ପ ନେଇଥିଲେ । ଫଳସ୍ୱରୂପ ତାଙ୍କ ସମୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଇଂରେଜୀ ସାହିତ୍ୟଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବିତ ହେବାରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରାଣରେ ନୂତନ ଉନ୍ମାଦନା ଦେଖାଦେଲା ଏବଂ ସାହିତ୍ୟ ନୂଆ ରୂପରେ ପ୍ରକଟିତ ହେଲା । ଉତ୍କଳର ଲୋକ ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ, ଲୋକପ୍ରସିଦ୍ଧ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଏବଂ ଲୋକପ୍ରିୟ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଭବକୁ କବିବର ଅପୂର୍ବ ଦେଶପ୍ରାଣତାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଲେ । ରାଧାନାଥ ଥିଲେ ସୁନ୍ଦରର ଉପାସକ ଏବଂ କଳାପାଇଁ କଳାର ସମର୍ଥକ । ତେଣୁ ସେ ଯେଉଁଠାରେ ସୁନ୍ଦରର ସନ୍ଧାନ ପାଇଛନ୍ତି ତାକୁ ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ପ୍ରକାଶ କରାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ରୋମାଣ୍ଟିସିଜମ୍ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ସୁନ୍ଦରର ରହସ୍ୟ ଉଦ୍ଘାଟନ, ସତ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ ଉଦ୍ଘାଟନ, ପ୍ରକୃତିପ୍ରେମ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଏବଂ ନୂତନ ଶୈଳୀର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଯାଇ ସ୍ୱକୀୟ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅତୀତର ପରମ୍ପରା ଉପରେ କୁଠାରାଘାତ କରିଥିଲେ କବିବର ରାଧାନାଥ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ସଙ୍କଟମୟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମୌଳିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଅବକାଶ ନପାଇ ସେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଅନୁସରଣରେ ଏ ଦେଶ ମାଟି ଉପରେ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ-ସୌଧ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । କବିବର ଯେତେବେଳେ ଅଭିନବ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ନେଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ନୂତନରୂପ ଦେବାକୁ ଗଲେ ଠିକ୍ ସେହି ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇବା ତ ଦୂରର କଥା, ତାଙ୍କର ମହାତ୍ମ୍ୟକୁ ଖର୍ବ କରିବାପାଇଁ ଏବଂ ଉକ୍ତ ସାହିତ୍ୟର ବୈଦେଶିକ ଢଙ୍ଗ, କେତେକ

ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଲୋକ ୧୮୯୩ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ୧୭ ତାରିଖରେ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏହାଥିଲା ରୁଚିବାଦୀ ସାହିତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ମୁଖପତ୍ର ଓ ସଂଗଠନ । ତାର ପ୍ରତିବାଦ ସ୍ୱରୂପ ସେହିବର୍ଷ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ୧୭ ତାରିଖରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ବିଜୁଳି । ଏ ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକା ଏବଂ ଖାଲି ବିଜ୍ଞାପନହେଲା ଯେ ଲେଖକଙ୍କ କବିତାର ଭଣ୍ଡାମି ସମାଲୋଚନା କରି ଏହି କରିଥିବାର ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ଜଣାଇଦେଲେ । ଖ୍ରୀ ୧୮୯୩ ରେ ସଂଗଠିତ ସାହିତ୍ୟିକ ଦ୍ୱନ୍ଦ ଯେ ନୂଆ ପୁରୁଣାର ଦ୍ୱନ୍ଦ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ନାଟ୍ୟ ଗୁଣ ଉପରେ ଧ୍ୟାନଦେଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏ ଜାତି ଅତିମାତ୍ରାରେ ରକ୍ଷଣଶୀଳ । ଏବେ (ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧରେ) ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ପୁରାଣ, କଳ୍ପନା, ଓ ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁକରଣ ଲେଖକମାନଙ୍କର ଅଭାବ ନାହିଁ । ଏ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତିର ଜାତିର ଯେ ଓଡ଼ିଶା ଅଞ୍ଚଳରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ।

ଏହିଭଳି ଆଧୁନିକତା ଓ ପ୍ରାଚୀନତାର ସଂଘର୍ଷମଧ୍ୟ ବାସ୍ତବ ଅଭିଜ୍ଞତା ମଧ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଲେଖନୀ ଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ସେଇଥି-ପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ଏକ ସମନ୍ୱୟବାଦ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ଗଙ୍ଗାଧର ଥିଲେ ପ୍ରକୃତରେ ଦୂରଦର୍ଶୀ କବି । ସ୍ୱାଧୀନ ସାହିତ୍ୟର ଏତାଦୃଶ ସମାଲୋଚନା ତାଙ୍କୁ ଯେ ଚେତାବନୀ ଶୁଣାଇ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସମନ୍ୱୟବାଦ ଆଦର୍ଶ ସାହିତ୍ୟ ସରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଛି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାଧର ଥିଲେ ସ୍ୱଳ୍ପଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି । ତାଙ୍କର ପଢ଼ିବାର ପରିସର ଥିଲା ଅତି ସୀମିତ । ମାତ୍ର ସୀମିତ ସାଧନା ଭିତରେ ସେ ଅସୀମ କୃତିତ୍ୱ

ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ସ୍ମୃତିରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଯେ ଶୃଙ୍ଗଶାଳୀନ ଚାଟଶାଳ ମଧ୍ୟରେ ସେ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ନାମଘୋଷ ଗୀତା, ଭାଗବତ ଇତ୍ୟାଦି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ପାଠ ଓ ଶ୍ରବଣରେ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ପ୍ରୀତି ଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଏହା ସେ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମଜୀବନୀରେ ନିମ୍ନମତେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି-ଯଥା "ପ୍ରଥମେ ଗ୍ରାମ ସ୍କୁଲରୁ କିଛିଦିନ ନିଯୁକ୍ତ ରୂପେ ରହିଲି । ସେଠାରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ପିଣ୍ଡାରେ ବଳରାମଦାସଙ୍କର ରାମାୟଣପାଠ ହେଉଥିବାରୁ ତାହା ଶୁଣିବାର ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ଓ ଅବସରକାଳରେ କିଛିଦିନ ଅନୁରକ୍ତି ମଧ୍ୟ ହେଲା । ସ୍କୁଲ ଛୁଟିହେଲା ପରେ ପରେ ଗଙ୍ଗାଧର ବାସ୍ତ ଘରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିପୁଣି ଅବେଳ ସମୟରେ ପ୍ରବଳ ଜ୍ଞାନପିପାସା ମେଣ୍ଟାଇବାପାଇଁ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଲାବଣ୍ୟବତୀ, ସୁଭଦ୍ରାପରିଣୟ ରସିକହାରାବଳୀ ଓ ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ ଏବଂ ଦୀନକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରସକଲ୍ଲୋଳକାବ୍ୟ' ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଆତ୍ମଜୀବନୀରେ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନଙ୍କର ଲେଖା [illegible] ଭାବୋଦ୍ଦୀପକ ଶୈଳୀ ତାଙ୍କୁ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ନିର୍ମାଣପାଇଁ କିପରି ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲା ତାହା ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମକାଳୀନ ଅପ୍ରକାଶିତ କାବ୍ୟ 'ରସରତ୍ନାକର'ରୁ ଜଣାଯାଏ । କବି ନିଜର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆତ୍ମଜୀବନୀର ଶେଷାଂଶରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି—"ପ୍ରଥମେ ଛୋଟ ଛୋଟ କେତେକ କବିତା ଛନ୍ଦ ଅକ୍ଷରରେ ଲେଖିଥିଲି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ରସରତ୍ନାକର ବଡ଼" । ଏହି "ଛନ୍ଦ ଅକ୍ଷର" ହିଁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେରଣାର ଦ୍ୟୋତକ । ଉକ୍ତ 'ରସରତ୍ନାକର' ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ସ୍ଥାନ ପାଇନାହିଁ । ଏହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗର କେତେକାଂଶ ଅଧ୍ୟାପକ ଅସିତ୍ କବି ସଂଗ୍ରହ କରି ତା "ଓଡ଼ିଆଙ୍କର

ସାହିତ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର" ପୁସ୍ତକରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହାର ଆଙ୍ଗିକ ତଥା ଆନ୍ତରିକ ଗଠନପ୍ରଣାଳୀରେ କାବ୍ୟଯୁଗର ଧର୍ମ ଅନୁସୃତ ହୁଏ । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ 'କଳାକଉତୁକ' ଏବଂ ଦୀନକୃଷ୍ଣଙ୍କ 'ରସକଲ୍ଲୋଳ'ର ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦ ତେପନର ଆଦ୍ୟ ଅକ୍ଷରରେ 'କ' ଥାଇ ରଚିତ ହୋଇଅଛି 'ରସରତ୍ନାକର' ରେ ଗଙ୍ଗାଧର ସେହି ଶୈଳୀ ଅନୁସରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଆଦ୍ୟ ଅକ୍ଷର 'ର' ପ୍ରୟୋଗରେ ରସ-ରତ୍ନାକରରେ ଉଷା ଓ ଅନିରୁଦ୍ଧଙ୍କର ପ୍ରଣୟ କାହାଣୀ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହାମଧ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର—ଦୀନକୃଷ୍ଣ-ଭୂପତି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ପରିଚୟ ମିଳେ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟ ରଚନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଆଧୁନିକତା ଦେଖାଯାଇଥିଲେ ହେଁ ଶବ୍ଦ ମଣ୍ଡନ ପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ ଅଳଙ୍କାର ଚିହ୍ନାଇଛନ୍ତି ତାହା କାବ୍ୟଯୁଗର ଚରମସୀମା ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରଭାବରେ ଇନ୍ଦୁମତୀ ଓ ପ୍ରଣୟବଲ୍ଲରୀକୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବଙ୍ଗଳାଣୀ ଗତିରେ ଲେଖିଥିଲେ ହେଁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ବିଭିନ୍ନ ରାଗ ରାଗିଣୀର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାବ୍ୟଯୁଗର ସ୍ରଷ୍ଟା ଓ ସୃଷ୍ଟି କବିସମ୍ରାଟହିଁ କବିଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରେରଣା ଦାତା ଅଟନ୍ତି । ବହିସ୍ଥ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟ ନିର୍ବାଚନରେ ସେ ସହଜ ମହାଭାରତ ଓ ରାମାୟଣରେ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦ ଉପାଖ୍ୟାନମାନ ବାଛି ନେଇଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଆଦର୍ଶ କବିମାନଙ୍କ ତଥା ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ଦାୟୀ ହୋଇପାରେ ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ଜନପ୍ରିୟ ଶାରଳାମହାଭାରତ ଏବଂ ବଳରାମଙ୍କ ଦାଣ୍ଡି ରାମାୟଣର ପ୍ରେରଣା କମ ଥିଲାପରି ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଅଳଙ୍କାର ଏବଂ ରାଗରାଗିଣୀ ପ୍ରୟୋଗରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଯେପରି ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ହିଁ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କର 'ତପସ୍ୱିନୀ' ଓ କୀଚକ ବଧ କାବ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନରେ ପ୍ରମାଣ କରିବ । ଆଧୁନିକ ସୁଗତ ବର୍ଣ୍ଣିକ

କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରଭାବରେ ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କର ଛନ୍ଦ, ଭାଷା ଓ ଘଟଣାବଳୀ ନିର୍ମିତି କାବ୍ୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ "ଆଶୀ, ନମସ୍କ୍ରିୟା ଓ ବସ୍ତୁନିର୍ଦ୍ଦେଶ"ର ଧାରା ରକ୍ଷାକରି ନ ଥିଲେହେଁ ଚଉତିଶା ଓ ଦେବସ୍ତୁତି ବନ୍ଦନାରେ ସେ ତାହା ରକ୍ଷାକରିଛନ୍ତି ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଥିଲେ ପ୍ରାଚୀନତା ଓ ଆଧୁନିକତାର ମିଳନ ସେତୁ । ସେଥିପାଇଁ ସ୍ୱଭାବକବି ଆଜି ଏତେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି । ସେ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସାଧାରଣ ହୃଦୟର ବାସ୍ତବ ପ୍ରତିନିଧି ଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟରେ ନୂତନତା ଉତ୍କର୍ଷରେ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ହୃଦୟ ସ୍ପର୍ଶକରି ସେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-ଶବ୍ଦାବଳୀକୁ ସୃଷ୍ଟିକଲେ ପ୍ରାଚୀନ ତଥା ଆଧୁନିକ ଶବ୍ଦସମ୍ପଦରେ । ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଗଠନ କୌଶଳ ରେ ଯେଉଁ ନୂତନ ସମ୍ପଦ ଦେଖାଯାଏ ତାହା କବି ଏ ଦେଶର ଆସ୍ୱାଦ ସୂତ୍ରେ ନିଜ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ପାଇଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଭାବେ ସେ ପୂର୍ବଜଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତି ଭିତରେ ବୁଡ଼ିଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ପୂର୍ବ ଅର୍ଜିତ ସମ୍ପତ୍ତିକୁ ମୂଳଧନରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ସେ ଯେଉଁ ବାଣିଜ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ତାର ଲାଭଫଳ ଆମ ଆଗରେ ଥୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି ।

ଏପ୍ରକାର ଶ୍ରେଷ୍ଠକବି ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ସାହିତ୍ୟରଚନା କରିଥିଲେହେଁ ତାଙ୍କ ସ୍ୱକୀୟତା ପାଇଁ ସେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ହେବେ ।

୧୮୯୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ମେଘଦୂତର ଢଙ୍ଗ ସମ୍ପୃକ୍ତ "ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ବିକ୍ରୀଡ଼ିତ ଛନ୍ଦ"ରେ ଅବଲମ୍ବନ ରଚନାକରି ରାଧାନାଥଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ ତାହା ପରେ ଉତ୍କଳଶ୍ରୀ ରୀତିରେ ଲେଖାଯାଇ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ଲାଭକରି ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କର ଗନ୍ତବ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥିଲେ ।

ଏହାପରେ ଆଧୁନିକ ଭାବଧାରାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ କବି ଇନ୍ଦୁମତୀ କାବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏହି କାବ୍ୟ ପାଠ ପରେ ରାଧାନାଥ ଯେଉଁ ମତ ଦେଇଥିଲେ ତାହା ନିମ୍ନମତେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇ ପାରେ । ଯଥା —"ଇନ୍ଦୁମତୀର ଆଉଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ ଏହି ଯେ ଏଥିରେ ଏପରି କୌଣସି ଭାବ ନାହିଁ ବା ରସ ନାହିଁ ଯାହା ଆଧୁନିକ ରୁଚି ଅନୁସାରେ ବର୍ଜନୀୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେବ ।" ପ୍ରଥମ ରଚନା ପାଇଁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସମାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ 'ଇନ୍ଦୁମତୀ' ପରି ଆଧୁନିକ ଭାବସମ୍ପଦଲବ୍ଧ କାବ୍ୟର ସଫଳତା ପାଇଁ ଯେ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା ତାହା ସେଦେଶର କବି ପ୍ରମାଣିତ କରିଛନ୍ତି । ଅନେକ ଅଶ୍ରଦ୍ଧାଳୁ ସମାଲୋଚକ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ବରଦାସ୍ତ କରି ନପାରିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସର୍ବଗ୍ରାସୀ ପ୍ରତିଭାର ପ୍ରଭାବରୁ ସେ ଯୁଗର କୌଣସି କବି ଯେ ମୁକ୍ତ ନୁହନ୍ତି ଏହା ଯେ କୌଣସି ସମାଲୋଚକ ଅକ୍ଲେଶରେ ପ୍ରମାଣ କରିପାରେ । ରାଧାନାଥ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଭାବଧାରା ନିଜେ ପ୍ରବେଶ କରାଇଲେ ତାହା ସେ ଯୁଗ ଠାରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହୁଲେଖକଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଏ ଦିଗରେ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥ ଥିଲେ କଳାସୁବାଦୀ କବି । ତାଙ୍କରି ପ୍ରେରଣାରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଲେଖଣୀ ଏ ଦେଶର ମାଟି ଓ ମଣିଷର ବହୁବିଧ ସମସ୍ୟା ଚିତ୍ରଣ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରଣୟବଲ୍ଲରୀ ଓ ଉତ୍କଳଲକ୍ଷ୍ମୀ ଯଥାକ୍ରମେ ଦରବାର ଏବଂ ଚିଲିକା କାବ୍ୟର ପ୍ରେରଣାର ଫଳ । ଏହାବ୍ୟତୀତ ଗଙ୍ଗାଧର 'ଦେବଦେବ୍ୟାସ' ପରି ପ୍ରକୃତିବିଷୟକ ଖଣ୍ଡ କାବ୍ୟ ଏବଂ 'ବୁଢ଼ାରକା' ଓ 'ପାହନ୍ତୁ' ପରି କବିତା ରଚନା କରିବା ଦିଗରେ

ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ କରିଛନ୍ତି । ଦେବବ୍ୟାସ ଭିତରେ ସମ୍ବଲପୁର ପ୍ରକୃତିର ଏକ ସୁନ୍ଦର ଆଲେଖ୍ୟ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନରେ ଗଙ୍ଗାଧର ମୌଳିକତା ଦର୍ଶାଇ ଥିଲେ ହେଁ ଏ ଦିଗରେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରେରଣା ସେ ରାଧାନାଥଙ୍କଠାରୁ ପାଇଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥ 'ଇନ୍ଦୁମତୀ' ଓ 'କୀଚକ ବଧ' କାବ୍ୟ ଉପରେ ନିଜର ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କୁ 'ତପସ୍ୱିନୀ'ର ପ୍ରକୃତିକୁ ଏତେ ସ୍ନିଗ୍ଧ ଧାରାରେ ରୂପ ଦେବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଛି ।

ସେହିପରି ମଧ୍ୟ, କୀଚକବଧ କାବ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ମୁଖରେ ପ୍ରବଳ ତେଜସ୍ୱିନୀ ପାତାଳ୍ଲାତି କୀଚକକୁ ଯେପରି ଦଣ୍ଡାଉଛନ୍ତି ଏହା ମଧ୍ୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ମୁଖରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କ ଦୌଡ଼ିବା ଭିତର ପ୍ରେରଣା ରହିଛି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରଥମ ବଙ୍ଗଳା ଲେଖା 'ଲେଖାବଳୀ' ରାମଚନ୍ଦ୍ରର ପ୍ରତି ଜାନକୀ, ଦେବଯାନୀର ପ୍ରତି କଚ, ପୃଥ୍ୱୀରାଜର ପ୍ରତି ମହାଶ୍ୱେତା, ମଦନ ପ୍ରତି ମାଧୁରୀବତୀ, କୁମାର ନାଗେର ପ୍ରତି କମଳକାମିନୀ, ଅର୍ଜୁନର ପ୍ରତି ସୁଭଦ୍ରା ପତ୍ର ଦଶ ଗୋଟି ଚିଠାଗୁଡ଼ିର ସଂକଳନ ମାତ୍ର । ରାମଚନ୍ଦ୍ରର ପ୍ରତି ଜାନକୀ'ର ଅନୁରୂପ ତପସ୍ୱିନୀ କାବ୍ୟର ଶେଷ ସର୍ଗରେ ସୀତା ଦେବୀଙ୍କର ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଲେଖିବା ଚିଠି ଭିତରେ ଧରାପଡ଼େ । ତୁଳନାତ୍ମକ ବିଚାର ପାଇଁ ଏଠାରେ ଉଭୟଙ୍କ କାବ୍ୟରୁ କିଛିଅଂଶ ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଯଥା :—ରାମଚନ୍ଦ୍ରର ପ୍ରତି ଜାନକୀ

ନରେନ ରଜପଦେ ଦଣ୍ଡ ଦେଇ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଆଜି
କାଙ୍ଗାଳିନୀ ପ୍ରଜାଗଣ କୁଟୀରେ ପୁରିଚ୍ଛ

ବନବାସୀ ଭିକାରୁଣୀ ଜାନକୀ ଦୁଃଖିନୀ
ସାରକ ଅର୍ଦ୍ଧିରେ ପ୍ରସ୍ତୁ ଦୁଃଖୀନିରେ ଏବେ

+ + +

ଅଭାଗିନୀ ଜାନକୀର ଦୁଃଖୀ ଶିଶୁ ଦୁଇ
ଆଜନ୍ମ ଅନାଥ ତାହା ତବ ଅଙ୍କାଶ୍ରୟ ।

+ + +

ଶିଶୁଦ୍ୱୟ ଶିଖିଆଛନ୍ତି ତାହାରି ପ୍ରସାଦେ
ଧନୁର୍ବେଦ ଶିଖିଆଛନ୍ତି ଗାଇବେ ମଧୁରେ
ରାମକଥା ଶିଖିଆଛନ୍ତି ଯାହା ଜାଗାଏବେ
ଦୁଃଖସ୍ମୃତି ଦୁଃଖିନୀର ଆହତ ହୃଦୟେ ।

ତପସ୍ୱିନୀ (ଏକାଦଶ ସର୍ଗ)

ରାଜରାଜେଶ୍ୱରଙ୍କ ସେ ଦେହଦ୍ୱୟ ଜୀବନ
ବନଚାରିଣୀ ଦୁଃଖୀ କୁଟୀରେ ବଢ଼ିଲେ ।

+ + +

ଦୁଃଖିନୀର ସୁଖ ଦୁଃଖ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅବାଧ
ନାହିଁ ତାଙ୍କ ପିତୃକୋଳ ଆସ୍ୱାଦନ ଭବ
ନ ଜାଣନ୍ତି ଜନ୍ମଦାତା ପିତୃ ଅନୁରାଗ
ଜାଣିଛନ୍ତି ଜନନୀର ଜୀବନ କହାଣି
ସୀତା-ଚନ୍ଦ୍ରୀ ସନ୍ତାନରେ ସମାପୁଣ ଗାଲି ।

ରାଧାନାଥଙ୍କର 'ଜୀବିକାବ୍ୟ'ର ପ୍ରଭାବ ଗଙ୍ଗାଧର ଏଡ଼ାଇ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ 'ସୀତା ବନବାସ' କବିତାର ଭାବ ତପସ୍ୱିନୀ କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରକଟିତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଅବଶ୍ୟ କବି ସେଥିପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ

ସାହିତ୍ୟ ନିକଟରେ ଋଣୀ । ତଥାପି ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ଭକ୍ତ କବିଙ୍କର ଭଜନ ରଚନା ଯେ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଛି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କାବ୍ୟ ରଚନାରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଓ ନନ୍ଦକିଶୋର ସମଧର୍ମୀ । କାବ୍ୟସୌଧନିର୍ମାଣରେ ଏମାନେ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରି ଗଠନ ଶୈଳୀରେ ନୂତନତା ଆଣିଥିଲେହେଁ କାବ୍ୟର ଆତ୍ମା ବିକାଶରେ ପ୍ରାଚୀନ ପନ୍ଥା ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କର ଉତ୍ସାହ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖା ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପଥରେ ଅଧିକ ବଳିଷ୍ଠ ପଦକ୍ଷେପ ନେବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କର 'ତୁଳସୀସ୍ତବକ' ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ମହିମା ଲେଖିବାକୁ ଯେ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଛି ଏହା ଯେ କୌଣସି ସମାଲୋଚକ ସହଜରେ ଅବଧାରଣା କରିପାରିବ, ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଭାରତ ଭାବନା, ଉଦ୍‌ବୋଧନ, ନବବର୍ଷ ଉତ୍କଳ ଭାରତୀଙ୍କ ଭକ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି କବିତା ଭିତରେ ଗମ୍ଭୀର ଦେଶାତ୍ମବୋଧର ଯେଉଁ ଉଚ୍ଛଳ ସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ତାହା ଭିତରେ ଆଧୁନିକ ସ୍ୱରସ୍ପଷ୍ଟ । ଜାତୀୟବାଦୀ କବି ରାଧାନାଥଙ୍କର 'ଶିବାଜୀଙ୍କ ଉତ୍ସାହବାଣୀ' ଜନ୍ମକବିତା ଏବଂ ଦରବାର ଓ ମହାଯାତ୍ରା ଭଳି କାବ୍ୟର ପ୍ରେରଣା ଯଥେଷ୍ଟ ରହିଛି ।

ଯେକୌଣସି ଜାତିର କବିର ସାହିତ୍ୟଜଗତରେ ସେହିଜାତିର ଶିକ୍ଷା, ସଂସ୍କୃତି ଓ ସାଧନାର ରୂପ ମିଳିଥାଏ । ସାହିତ୍ୟ ସମୟଶୀଳ । ଏହା ଅନ୍ୟର ପ୍ରେରଣାର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ । ଏହା ଚିରପ୍ରବାହ ସ୍ରୋତସ୍ୱିନୀପରି ଗତିଶୀଳ । ଗତିଶୀଳତାହିଁ ଜୀବନ୍ତ ସାହିତ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ । ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରେରଣାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ କବି ସାହିତ୍ୟ ସରଣୀକୁ ଅଧିକ ପ୍ରଶସ୍ତ କରିଥାଏ । କବିର ମୌଳିକତାହିଁ ତାକୁ ଏହିଗତିରେ ସାହାଯ୍ୟକରିଥାଏ । କବି ତାର ମାତୃ ସାହିତ୍ୟକୁ ବହୁ ଭାବରେ ବିଶ୍ଳେଷଣକରି ନିଜସ୍ୱ କରି ସେଥିଁ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ସତ୍ୟରେ

ଝଟପତ ଦୃଏ ଲାଲୁଙ୍କି ତାର ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରେରଣା ସେଠୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଗଙ୍ଗାଧର ଥିଲେ ପ୍ରତିଭାବାନ୍ କବି । ତେଣୁ ସମସାମୟିକ ପରିସ୍ଥିତି ଓ ଲୋକରୁଚିର ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ସେ ଯେଉଁ ପ୍ରେରଣା ଲାଭ କଲେ ସେଥିରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ନାନାବିଧ ସାହିତ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱକୀୟ ଆଦର୍ଶର ପ୍ରଲେପ ଦେଇ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସାହିତ୍ୟର-ସରଣୀ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିଗଲେ । ଗଙ୍ଗାଧର ଯଥାର୍ଥରେ ଥିଲେ ସେ ଯୁଗର ପ୍ରତିନିଧି ।

ମେହେରଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ୱାଭାବିକତା

ଶ୍ରୀ ରବୀନ୍ଦ୍ର କୁମାର ପ୍ରଧାନ

ଉତ୍କଳ ସାରସ୍ୱତ-ପୀଠର ଅନ୍ୟତମ ଏକନିଷ୍ଠ ପୂଜାରୀ ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କର ମୌଳିକ ସୃଜନାଶୀଳ ପ୍ରତିଭା ଲାଗି ଚେତନା ସମ୍ମାନିତ ହୁଅନ୍ତି ତଦନୁସାର ସମ୍ପୃକ୍ତ ଗୌରବ ମଣ୍ଡିତ ହୁଅନ୍ତି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଅନୁଭୂତିରେ ସ୍ୱକୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟର ଏକ ଲଳିତ ମଧୁର ପ୍ରତିଫଳନ ଲାଗି । ତଦାନୀନ୍ତନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କବି ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ, ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ ଭଳି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ଲାଭ କରି ନଥିଲେହେଁ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟରେ ଜୀବନ-ଶିଳ୍ପର ସୁନ୍ଦର, କମନୀୟ ପ୍ରକାଶ ସନ୍ଦର୍ଭରୁ ପାଠକର ଦୃଷ୍ଟି ସ୍ୱତଃ ଆକର୍ଷଣ କରିଥାଏ । ଜୀବନରେ ଯେତିକି ଶିକ୍ଷା ସେ ଲାଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଯେତିକି ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାର ଅବସର ସେ ପାଇଥିଲେ ତାକୁହିଁ ଗଭୀର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଏବଂ ସରସ କଳ୍ପନାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦେଶ ବାଢ଼ିଛନ୍ତି ସେ । ତାଙ୍କର କବି ପ୍ରତିଭାର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ପୂର୍ଣ୍ଣ, ଇତିହାସ ତଥା ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ସମୂହ ଭିତରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇଯାଇଥିଲେହେଁ ସ୍ୱଳ୍ପପରିବେଶର ରହିହିଁ ସ୍ୱଭାବସୁଲଭ ଜୀବନର ବାଣୀ ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ସ୍ଫୁରିଛି ତାହା ସେପରି ତାଙ୍କର ମୌଳିକତାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ ରୂପେ ପ୍ରଶଂସାଭାଜନ ହୋଇଛନ୍ତି ସେହିପରି ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀରେ ସରଳତାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ପାରିଛି ବୋଲି ଧାରଣା ହୋଇଥାଏ ।

ନୀତି, ଆଦର୍ଶ ତଥା ସତ୍ୟର ସୂତ୍ରଧାର ଭାବରେ ଏକାକୀନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନୁହେଁ । ରୀତି, ପ୍ରକୃତି, ଜୀବନ, ଚେତନା ଏବଂ

ଅନୁରାଗର ବନ୍ଧନ ଭିତରେ ପ୍ରକୃତ ମାନବ ଜୀବନର ଚଳନ୍ତି ଛବି ଅବଧାରିତ । ତେଣୁ ଜୀବନର ମୁକୁର ରୂପେ କାବ୍ୟ କେବଳ ସତ୍ୟ, ଶାନ୍ତି ଓ ଆଦର୍ଶର ବାଣୀ ଗ୍ରହଣ କରି ଜୀବନକୁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉପଦେଶ ଦେଇ ପାରେ ନାହିଁ । ସ୍ୱାଭାବିକ ଦୋଷ, ଦୁର୍ବଳତା ଏବଂ ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷାର ବାର୍ତ୍ତା ବହନ କରି ତାହା ଅଧିକ ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଥାଏ । ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତିରେ ତାହାହିଁ କରିଛନ୍ତି ।

ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁରୋଧରେ ଏବଂ ଆଦର୍ଶଗତ ଅଭିମାନରେ ପ୍ରାଣାଧିକା ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ନିର୍ବାସନ କରି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଯେଉଁ ଗଭୀର ଅଶାନ୍ତି ଏବଂ ମାନସିକ ବ୍ୟଥା ବରଣ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଏକାନ୍ତ ମାନବିକ । ବିଚ୍ଛେଦ ଓ ଅନୁତାପର ଯେଉଁ ଅଗ୍ନିକଣା ଝରିଛି ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସେଥିରେ

"ହୃଦ ପଦ୍ମେ ଜଳେ ଅଦୃଶ୍ୟ ଅନଳେ
ଜଳଦାନେ ଯେବେ ବାଢ଼
ସୁଖ ନେଇ ରାଜା ଦେଖିବ ପ୍ରଜା
ତେବେତ ପରମାର୍ଥ ।"

ଏହି ମର୍ମଦାହୀ ଅନ୍ତର୍ବେଦନାର ସୂଚନା ରୂପେ ପ୍ରକାଶକରନ୍ତି । ଅଯୋଧ୍ୟାର ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜ ରାମ-ରାଜ୍ୟର ସୁଖଭୋଗ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଜାପାଳନରେ ନିଷ୍ଠା ଏବଂ ଆଦର୍ଶରେ ଏକାନ୍ତ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ଆଦର୍ଶର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ଅର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି—କିନ୍ତୁ ସେହି ନୀରସ ଶୁଷ୍କ ଆଦର୍ଶର ପ୍ରତିପାଦନ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଅଶାନ୍ତି, ଅସନ୍ତୋଷ; ଅନ୍ତର୍ଦାହ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କି ବାର୍ତ୍ତା ବହନକରି ଆଣିଛି ? ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇଥିଲେହେଁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ନିଜକୁ [illegible]

ନାହାନ୍ତି । ବିରହ ସନ୍ତପ୍ତ ପ୍ରାଣରେ ସାମାନ୍ୟ ସହାନୁଭୂତି ସେ କାମନା କରିଛନ୍ତି । ଗଭୀର ଅର୍ଦ୍ଧ ଯାମରେ ନୀରବ, ନିର୍ଜନ ରାଜ୍ୟ ଅଙ୍ଗନର ଚୂତ କୁଞ୍ଜ ଛାୟାରେ ଛାଣିଥିବା ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗିନୀର ପ୍ରଣୟସ୍ନିଗ୍ଧ ସ୍ମୃତିକୁ ସ୍ୱପ୍ନାଳିନ ଭାବରେ ଆଲୋଡ଼ନା କରି କରି କି ଅସହ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସେ ଅନୁଭବ କରୁନାହାନ୍ତି ? ଅନ୍ତରର ସହସ୍ର ଆକୁଳ ପ୍ରତିବାଦ ସତ୍ତ୍ୱେ ରାଜଧର୍ମଜନିତ ନିର୍ମମ କଶାଘାତ ସହ୍ୟକରି ସେ ନୀରବରେ ଅଶ୍ରୁ ମୋଚନ କରି ଚାଲିଛନ୍ତି । ଆଦର୍ଶର ପ୍ରତିଭୂ ହେଲେହେଁ ସାଧାରଣ ମାନବର ଦୁଃଖ ସମବେଦନା ସେ ପ୍ରାଣେ ପ୍ରାଣେ ଅନୁଭବ କରିପାରନ୍ତି । ଏହାହିଁ ସେପରି 'ତପସ୍ୱିନୀ'ର ଚତୁର୍ଥ ସର୍ଗରେ ଏକାନ୍ତ ସତ୍ୟଭାବକୁ ନେଇ ଫୁଟିଉଠିଛି ।

ସୀତା ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମରେ ଅତିଥି ହେଲାବେଳେ ତାଙ୍କର ଗର୍ଭାବସ୍ଥାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଅନୁକଂପାଙ୍କିତ ମାତୃସୁଲଭ ସ୍ନେହସିକ୍ତ ସମ୍ଭାଷଣ ।

"ଧନ ଯାଚ କରି ନଥିଲୁ
ଦେଲୁ କଣ୍ଟି ଆହାର
ପୁଷ୍ଟ କରୁଥିବ ଗରଭେ
ବଳ ଘାତ-ପ୍ରହାର ।"

ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ଶାଶ୍ୱତରୂପେ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଛି । ବାଳକର ବଳକର "'ଖାଅ ମା', ଖାଅ ମା' ଅନୁକଂପାଙ୍କ ମୁଖରେ ଖୁଆଇବାରେ କବି ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବ ପ୍ରକାଶରେ ଅଗ୍ରଣୀ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ।

ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମ ବାସିନୀ ସୀତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତିକୋତର ହେବା ପରକ୍ଷ ସତେ ତାଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି, ତାର ତୁଳନା ନାହିଁ । ଯେଉଁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦୀର୍ଘ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବର୍ଷର ସାଧନା ପରେ ରାବଣପୁରୀରୁ ତାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ ତାଙ୍କର ଏକନିଷ୍ଠତା ସମ୍ପର୍କରେ ସୀତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ତେଣୁ ଜନକଜା ସାଧାରଣ ରମଣୀ ପରି ସେ "ସ୍ୱାମୀ ନିଷ୍ଠୁର ରଘୁକୁଳ ଚୂଡ଼ାମଣି, ଅଙ୍କେ ବସାଇଲେ ଆଣି ଦ୍ୱିତୀୟା ରମଣୀ ;" କାଳି ନେଇକି ନୂତନ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରେମ, କରୁଣା, ଉଦାରତାର ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇ ଯେ ଅଭିପ୍ସାରେ ଅଗ୍ନିର ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ସେ ଦ୍ୱିତୀୟା ରମଣୀ କିଏ ? ଏବଂ ଠିକ୍ ତାଙ୍କ ଭଳି ହେବାକୁ ସେ ତପସ୍ୟା କରିବାକୁ ଲାଗନ୍ତି ! ଏହା ଏକାନ୍ତ ମାନବିକ ହୋଇଥିବାରୁ ସୀତା ଆଦର୍ଶର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ରୂପେ ଦେବତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ସାଧାରଣ ନାରୀ ସୁଲଭ ଦୁର୍ବଳତା ବରଣ କରି ସେତିକି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ସାର୍ଥକ ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଏହାହିଁ ମେହେର-ପ୍ରତିଭାର ଶ୍ରେଷ୍ଠତାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ପତିଗୃହଯାତ୍ରୀ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ କଣ୍ୱଙ୍କର ଉପଦେଶ ଅଭି ମାନରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁଭୂତିର କଥା । ବିନା ବେତନରେ ଥିବା ଦାସୀଙ୍କୁ ବାହାର କରିଦେବା; ଉପରେ ଯତ୍ନ ଆଦି ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିବା ଇତ୍ୟାଦି ଉପଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘରେ କନ୍ୟା ଶାଶୁଘରକୁ ଗଲାବେଳେ ଗୁରୁଜନମାନେ ଦେଇଥାନ୍ତି । ସେହି ସମସ୍ତ ଉପଦେଶକୁ ପାଳନ କରି କନ୍ୟା ଆଦର୍ଶ ବଧୂ ରୂପେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କଠାରୁ ଆଦର ପାଇ ଥାଏ । ଏଥିରେ କବିଙ୍କର ଅନୁସରଣ ଓ ଅନୁକରଣ ସେତିକି ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଉପାଦେୟ

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତ ଓ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରକାଶ ବେଳେବେଳେ ଶୁଣା ଯାଉଛି । ସେ ସ୍ୱାମୀର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଳନ କରି ଶତ୍ରୁରାଜାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ନଥାନ୍ତା । ରାଜ ଅନ୍ତଃପୁରର ପ୍ରମଦା-ଅରଣ୍ୟ ଭିତରେ ସେ ପୁଣି ଆଜି ଗୋଟିଏ ଲୋଭନୀୟ ପୁଷ୍ପ ରୂପେ ଶୋଭା ପାଉଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତଃସତ୍ତ୍ୱା ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଏଣିକି ସେଇ ଅନନ୍ୟ ରୂପସୀ ରାଜାଙ୍କପାଖେ ନିଜକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ନିବେଦନ କରୁଛି । ମନସ୍ତୁଷ୍ଟି ଭଳ ଭାବନାରେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ନାଗକନ୍ୟାର ରୂପରେ । ପ୍ରବେଶ କରିବାର ବଚନ କଣ୍ଠରେ ଏଥାନ୍ତି 'ମୁଗ୍ଧମାନ ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ତାଙ୍କର ବିଚାରିତ ଆଦର୍ଶ-ପ୍ରଭାର ନିରଣ ତେଜକ ଶକ୍ତି ମାଠାରୁ ମାନବର ଚିତ୍ତର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ମାନ ସମ୍ପନ୍ନ ପ୍ରଶ୍ନମାନ ହୋଇଛି ।

ଅନ୍ୟତ୍ର 'ମାତୃ ବଂଶ'ରେ ଚିତ୍ରିତ ସାଆନ୍ତାଣୀ ସତ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସ୍ୱଭାବସୁଲଭ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ଅନ୍ୟତମ ନିଦର୍ଶନ ରୂପେ ପ୍ରକଟିତ । ସେହି ଗୃହରେ ଗୃହକର୍ତ୍ତ୍ରୀ ବଳିଷ୍ଠ ଧର୍ମାନୁଗତ ଆଦର୍ଶର ଅନୁସାରିଣୀ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟାକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତା, ସେଥିରେ ଦାସ, ଦାସୀ ପ୍ରଭୃତିରେ କୌଣସି ଅପକର୍ମ କରିବାକୁ ସାହସୀ ହୁଅନ୍ତିନାହିଁ । ତେଣୁ ପ୍ରତିବେଶୀଙ୍କର ଜ୍ଞାତସାରରେ ଯତ୍କର ଚୌର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଚଳିଲା ସାହସ କରି ନାହିଁ । ଏକଥା ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେଲେ ତା'ର ଦାନାପାଣି ପଡ଼ିଯିବ-ବାଟକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଶାନ୍ତି କମ୍ପା ଅଳଙ୍କାର ଚିହ୍ନିଲ ତାମ୍ରପତ୍ରରେ ବାଡ଼ି ପଡ଼ିବ-ଏ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସେମାନଙ୍କର କଳ୍ପନାର ଚମତ୍କାରିତା ତଥା ସ୍ୱାଭାବିକତାର ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ବହନ କରିଥାଏ । ଅନ୍ୟତ୍ରରେ ବସ୍ତୁ ସଂଘଟନରେ ଏବଂ ତାର ପରିଣତିରେ

ସ୍ୱାଭାବିକତା ରଙ୍ଗନାଥଙ୍କ ପ୍ରକୃତି । ଅହର୍ନିଶି ସେହି ଉର୍ବଶୀଙ୍କର ରୂପ କଳ୍ପନାର କାମ-ସୁଷମାରେ ରସ କରିବା ପାଇଁ କାତର ଆଗ୍ରହ ଲାଳସା ପୋଷଣ କରନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଅତି ନିକଟରେ ପାଇ ମଧ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶ କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ସେ ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି । ପ୍ରକାଶମାନ ଉର୍ବଶୀଙ୍କର ଅନୁଧାବନ କରନ୍ତି ସେ ଅନ୍ତରର ସମସ୍ତ ଆକୁଳତା ନେଇ-ପ୍ରବଳ ଉଦ୍ୟମୀ କାତର ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ଧରି ପାରିବା ଆଦୌ କଷ୍ଟକର ହୋଇ ନାହିଁ-ଠିକ ଅଞ୍ଚଳରେ କବି ତାଙ୍କୁ ନ ବାନ୍ଧୁ ମୁଣ୍ଡରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଏକ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ତରୁର ଶାଖା, ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ଯେ କାମାନ୍ଧ ସୃଷ୍ଟି ନୈରାଶ୍ୟରେ ଏକାନ୍ତ ଉଦ୍ବେଳିତ ତଥା ଉତ୍ତେଜିତ ଯେ କୌଣସି ଲୋକ ଅନ୍ତରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ଭୀତ କରିବା ଏକାନ୍ତ ଅସ୍ୱାଭାବିକ- ତେଣୁ କାତରର ମୁଣ୍ଡରେ ତରୁଶାଖା ବାଜିବା ଏଠାରେ ଆକସ୍ମିକ ନୁହେଁ ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଏବଂ ମନୋହର କଳ୍ପନାର ସାର୍ଥକ ପ୍ରକାଶ ।

ରାଧାନାଥ-ପ୍ରତିଭାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖ ବିକାଶ ଏବଂ ବିଧାତାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କାଳରେ ମେଘଦୂତ-ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ପୃକ୍ତ । ତେଣୁ ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ତତ୍କାଳୀନ ସୁରୁଚିସ୍ତ ପ୍ରଭାବ ସୁଦୃଢ଼ ଅନୁକରଣ ପ୍ରୀତି ଏଥିରେ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ରାଧାନାଥ ଶୃଙ୍ଖଳା ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରି ସେହି ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପରିବ୍ୟାପ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ କମ୍ ସାହସିକତାର ସହିତ ଭେଦ କରିବାକୁ ପଡ଼ିନାହିଁ । ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଉତ୍ତମ ରୂପରେ, ତଥାପି ଅତିରିକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାଶୈଳୀ ଏବଂ ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ଏବଂ ବାସ୍ତବ-ମୁଖୀ ଭାବ ଦେବାରେ ସେ ସ୍ୱୀୟ ମୌଳିକତାର ବଳିଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ ଦେଇ ସେହିଠାରେ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି—

"ଚଳ, ଅଙ୍ଗ; ତେଲ ଘଟରେ
ଖେଳନ୍ତି ନଟ. ଖେଳନ
କୁମାରୀଙ୍କି ଚାଲି ଦେଖିଲି
ସୀତା ଶୋକ ଦେଖନ ।"

ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଠିକ୍ ଏହିପରି ଉପମା 'କୋଣାର୍କ'ରେ

"ବନ୍ଧୁର ଆଧାର ଜଳଳ ଜଳେ ପଥେ
ଚାରିକୁଣ୍ଡ ସେନା ବାହିନେ ମିଶି
ନର୍ତ୍ତକୀ ବର୍ଣ୍ଣନ ନୃତ୍ୟନାଟ ନୟ ନା
ଶାନ୍ତେ କାନ୍ଦେ ଯାଏ ଅନ୍ତରେ ଶୀ ।"

ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଅନନ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଜନକ ଭାବରେ ଛାଇ "ଦୁହିତା-ନେତ୍ରେଶ୍ୱରୀ-ମୁଗ୍ଧ" କରି ତୋଳା ଦେଇଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଅନେକଙ୍କ ପ୍ରୀତି ଉନ୍ନତ କରିବାପାଇଁ କୁହି ଓ ଲୁଚଣା ଦେଇ ଜୀବନର ଦୁଃଖ ଭୁଲିବ ତେଜନାର ଆଗମନ-ଏକଥା ଜାଣି ଚାଲି ପେଟପଡ଼ିବାକୁ ସେଠିକି । ଅତି ଲୁବ୍ଧ ଏବଂ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ତା'ର ସମସ୍ତ କାମନାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି ସେତେ-ବେଳେ ବଶ ଅନ୍ୟ ଲୁଣ୍ଠ ବାହାରି ହୋଇ ଯାଉଛି, ଠିକ୍ ସେହିପରି ସାମାନ୍ୟ ଦୁର୍ବଳ ଛାଇ ଶୈଳେନ୍ଦ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବା ମୃଗ କୁହିନୀର ନେତ୍ରପାତରେ ହ୍ରାଦେଭଙ୍କରେ ଲୋଭି ଯାଏ । କେତ୍ମିତି, ଉଦ୍ବେଗ ଏବଂ ତେଜନାର ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ତା'ର ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ଆନ୍ତରିକ ସ୍ୱଭାବକୁ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ହୁଏତ ଏ ବର୍ଣ୍ଣନା ଯେତିକି ବାସ୍ତବ, ସେତିକି ସାର୍ଥକ ହୋଇ ପାରନ୍ତି, ସେହିଭଳି ହୋଇ ନଥାନ୍ତା ।

ସ୍ୱକୀୟ ଅନୁଭୂତି ତଥା ବୈଦଗ୍ଧିକ ଜୀବନର ଖଣ୍ଡ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଦିଗକୁ ଲେଖନୀର ଅପେକ୍ଷା ରଖିଥାଏ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ତାହା ଏକାନ୍ତ ଅଲଭ୍ୟ ନୁହେଁ । ଋତୁ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଋତୁଚିତ୍ରକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ଅତି ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି . ହିମ ଶୀତଳତା । ତାଙ୍କୁ ଟୋପାଧର ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ—

“ଅନାବୃତ ସ୍ଥାନେ ଥିଲେ ଯଥା ଶୀତ-
ନିଶାନ୍ତେ କ୍ଲେଦ ଶୀକର ।”

ଏଣ୍ଡ୍ରାଣି ଉପମା ଦ୍ୱାରା “ଶୀତ-ନିଶାନ୍ତେ କ୍ଲେଦଶୀକର’ କବିଙ୍କର ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବସ୍ତୁ-ବିନ୍ୟାସ-କୌଶଳର ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ପରିଚୟ ଦେଇଥାଏ ।

ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଏବଂ ବାସ୍ତବ ପରିବେଶ ଓ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଗଙ୍ଗାଧର ସମସାମୟିକ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅତୁଳନୀୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ରଣ ପାରଦର୍ଶିତା ତହିଁର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ । ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକୃତିକୁ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଛନ୍ତି, ଗଙ୍ଗାଧର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରେ ତାହାର ଅନ୍ତର୍ଭେଦ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ମାନବର ସମସ୍ତ ଉଚ୍ଛଳ, ସହଜ ତଥା ସରଳ ଭାବୋଚ୍ଛ୍ୱାସରେ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ପରମ ସାଧ୍ୱୀ ଜାନକୀଙ୍କୁ ଲାଭ କରି ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମର ତଟିନୀ-ବଲ୍ଲୀ, ଦ୍ରୁମ, ବିହଙ୍ଗ ସମସ୍ତେ ନିଜ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜର ସ୍ୱ ସ୍ୱ କଳାର ମାଧ୍ୟମରେ ସମସ୍ତ ବ୍ୟଗ୍ରତା, ଓ ଆନ୍ତରିକତା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଚିତ୍ରକୂଟ, ନନ୍ଦୀଗ୍ରାମ, ଗୋଦାବରୀ, ଅଯୋଧ୍ୟା, ଉଷା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକ

ସୁନ୍ଦରଙ୍କ ପରିବେଶ ଭିତରେ ମାନବଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ନେଇ ନିଜ ନିଜର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନରେ ତତ୍ପର ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ଚରିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ପଲ୍ଲୀବାସୀଙ୍କର ଜୀବନଦର୍ଶନ, ଶିକ୍ଷା ଦୀକ୍ଷା ଆଦି ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । କପୋତ ପକ୍ଷୀର କରୁଣ ସ୍ୱର ସହିତ ସମସ୍ୱରରେ ବନ ପ୍ରକୃତି ଅଧୀର ଆକୁଳରେ କାନ୍ଦୁଛି । ହରିଣ, ହରିଣୀ, ମୟୂର, ମୟୂରୀ ବିଦାୟ କାଳୀନ ଶୋକୋଚ୍ଛ୍ୱାସ ନେଇ ପଦ-ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ଅଟକାଇ ରଖିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଅଦ୍ଭୁତ ସାଧୁ ସୁନ୍ଦରଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରକୃତି ତାଙ୍କୁ ଉପହାସ କରିଛି, ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇଛି 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ'ରେ ଉତ୍କଳର ସମସ୍ତ ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭା ସମ୍ପଦ ଅରଣ୍ୟ ଚିଲିକା, ନଦୀର, ପର୍ବତ ଭିତରେ ଅପୂର୍ବ ମାନବୀୟ ସୃଷ୍ଟି ଏବଂ ପ୍ରକୃତିର ସମନ୍ୱୟ ଘଟି ଉତ୍କଳଙ୍କୁ ନେଇ ଚିତ୍ରିତ ଜୀବନ୍ତ ଚିତ୍ର ରୂପେ ପ୍ରକଟିତ କରିଛି । 'ନୀଳ-ବାଟ'ର ବଣ୍ଡ ବର୍ଣ୍ଣନା କେବଳ ଏଣୁ ଗୁଣ ବହନ କରିଥିବାରୁ ଅଞ୍ଚଳମାନଙ୍କରେ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଲାଭ କରିଛି । କେବଳ ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସମସ୍ତ ମୌଳିକତା ଏବଂ ବିଶେଷତ୍ୱ ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରୂପର ଚିତ୍ରଣ-ଶୈଳୀରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି ।

ରାଧାନାଥ-ସ୍କୁଲର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରଭାବରେ ସମସାମୟିକ ଅନେକ କବିଙ୍କ ସେପରି ମ୍ଳାନପ୍ରାୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଗଙ୍ଗାଧର-ପ୍ରତିଭା ଆତ୍ମଶକ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ତଥା ସାମାଜିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା । ଉତ୍କଳରେ ସମଦର୍ଶୀ ଲାଭ କରିଛି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଏହା ଅତି ସତ୍ୟ ଯେ ଅନୁକୂଳ ବାତାବରଣ, ଅବସ୍ଥା ଏବଂ ପରିବେଶ ଲାଭକରି ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସାହିତ୍ୟ· ଆଲୋଚନାମୂଳକ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଆହରଣ କରି ପାରିଥିଲେ ସେମାନେ ପ୍ରତିଭାର ସର୍ବତୋମୁଖୀ ବିକାଶ ଆଣିଲେ

ବାସ୍ତବମୁଖୀ ସାହିତ୍ୟର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଅଗ୍ରଦ୍ରଷ୍ଟା ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଏଣିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ ଗଙ୍ଗାଧର କାବ୍ୟ-ସୌଧର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସ୍ତର ଖଣ୍ଡ ଶକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ-ଶିଳ୍ପୀର କାରୁକଳା ବହନ କରି ସ୍ୱକୀୟଭାବରେ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ଅତୁଳ-ମାତ୍ର ଏକ ନୈବେଦ୍ୟ ସମ୍ଭାରରେଇ ମହତ୍ତ୍ୱର ଆସନ ଲାଭ କରିଥାନ୍ତା । ନାନା ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସତ୍ତ୍ୱେ ଜୀବନ-ବଂଶୀର ଯେ ସୁରୀବ ସୁଲଳିତ ଝଙ୍କାର ସ୍ୱଳ୍ପବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ କୁଞ୍ଜରେ ବାଜି ଉଠିଛି ସହୃଦୟ ପାଠକର ଅନ୍ତଃକରଣକୁ ମୁଗ୍ଧ କରିବାରେ ତାର ସାର୍ଥକତା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଗଙ୍ଗାଧର

ଶ୍ରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରଥ,

ଅନେକ ସମାଲୋଚକ କହନ୍ତି, ସାହିତ୍ୟ ଜୀବନର ପ୍ରତିଛବି । କିନ୍ତୁ କେତେ ଜଣଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଜୀବନ ଏକ ନୁହନ୍ତି, ସାହିତ୍ୟିକ ଜୀବନକୁ ଯେପରି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖେ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଭାବରେ ତାକୁ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କଳ୍ପନା ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣ, କଳ୍ପନାହୀନ, ରଚନା ସାହିତ୍ୟ ନୁହେଁ । ତାହା ଘଟଣା ପ୍ରବାହର ସ୍ପଷ୍ଟ ଚାଳନା ଯୋଜନାର ଧାରା ଉପରେ, ପ୍ରାଣବନ୍ତ ମଧୁର ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ-ଦାୟୀହିଁ ସାହିତ୍ୟ । ଇତିହାସ, ଭୂଗୋଳ, ଦର୍ଶନ ପ୍ରଭୃତି କେବଳ ଘଟଣା ତଥ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ, ତାହା ପ୍ରକୃତ ସାହିତ୍ୟ ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ । ଜୀବନରେ ଏପରି ଅନେକ ଘଟଣା ଅଛି ଯାହା ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନପାରେ, ସାହିତ୍ୟ ସୁନ୍ଦରର, ଅସୁନ୍ଦର ଘଟିଲେ ସେ ସାହିତ୍ୟ ବହନ କରେନା, ତା ନୁହେଁ, ଅସୁନ୍ଦର ସୂଚନା ସାହିତ୍ୟରେ ଅଛି ଓ ରହିବ କିନ୍ତୁ ଏ ଅଶ୍ଳୀଳ ଓ ଅଶ୍ଳୀଳତା ଦେଇଁ ରଚନାରେ ସେପରି ଭାବ୍ ରସ ରଚନା ସେତିକ ଜୀବନ୍ତ, ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ଓ ସମୃଦ୍ଧ, ସାହିତ୍ୟ କେବଳ ସୁନ୍ଦର ସଙ୍କେତ ବହନ କରେ ନାହିଁ, ସୁନ୍ଦର ପ୍ରକୃତ ଓ ପ୍ରମାଣ ପାଇଁ ସର୍ବଦା ଜାଗ୍ରତ ଚେଷ୍ଟିତ, ଉଦ୍ବେଗ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଇଁ ରଖ ଦେଇ ସେମିତି ଅସୁନ୍ଦର ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ହୁଏ, ସେଠାରେ ଜୀବନ୍ତ ସାହିତ୍ୟିକର ଲେଖନୀ ସଂଯତ, ସୂଚନାତ୍ମକ ବା ଧ୍ୱନ୍ୟାତ୍ମକ ହୁଏ । ସେହିଠାରେହିଁ ସାହିତ୍ୟିକ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱର ଉନ୍ନତ କଳ୍ପନାର ପ୍ରଦର୍ଶନର ସୁଯୋଗ ପାଏ । ପ୍ରତିଭାବାନରେ ସଂଯତ ବର୍ଣ୍ଣନା ମାଧ୍ୟମରେ ସୂଚନାତ୍ମକ ଭାବେ ନିଜର ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବସ୍ତୁର ପରିପ୍ରକାଶ କରି ସେ ହୁଏ ଜନପ୍ରିୟ—ତାର ସ୍ଥାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୁଏ

ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ । ଏଥିରୁ ଏହା ହୁଏ ପାଠକ ଓ ସମାଲୋଚକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଓ ଶିକ୍ଷାଦୀକ୍ଷା ଏହିଠାରେହିଁ ଲଢେ ମନର ଚିନ୍ତା ଆନନ୍ଦ ଦାନ ସାହିତ୍ୟିକର ଚରମଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଏହି ଆନନ୍ଦଦାନ କରୁଥିବା, ମନୋରଞ୍ଜନ ଉପରେ ବର୍ତ୍ତମାନରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ହେଲେ ସାହିତ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଫଳ ହୁଏ-ତାହା ସାହିତ୍ୟ ପଦବାଚ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ, ଜୀବନ ନିରପେକ୍ଷ ବର୍ଜନ କରୁ ସାହିତ୍ୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଭୋଗ ହୁଏ ନାହିଁ । ଜୀବନ ବର୍ଜନରେ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ବ୍ୟାହତ ହୁଏ । ସେହିକଥାହିଁ ଜୀବନମୁକ୍ତ ସାହିତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ନୁହେଁ । ସାହିତ୍ୟ ଅନ୍ତରର ଦୃଷ୍ଟିଦୋଷାବଳୀ କରି ନପାରେ । ପୁନଶ୍ଚ ସାହିତ୍ୟ ଘଟଣା ପ୍ରବାହର ଜଟିଳ ଇତିହାସ ନୁହେଁ, ଘଟଣା ସାହିତ୍ୟର ମୂଳଭିତ୍ତି, ସେହିପରି ସାହିତ୍ୟ ଜୀବନର ଇତିହାସ ନୁହେଁ । ଜୀବନହିଁ ସାହିତ୍ୟର ମୂଳଭିତ୍ତି, ବାସ୍ତବ ଜୀବନକୁ କଳ୍ପନାମୃତରେ ଭରି ସୁନ୍ଦର, ମଧୁର ଓ ମାର୍ଜିତ କରି ତାହାକୁ ପାଠକମନରେ ରସାନୁଭୂତି ଓ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରିବା ସାହିତ୍ୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଜୀବନର କଠୋର ବାସ୍ତବତା ଓ ସାହିତ୍ୟର ବାସ୍ତବବାଦ ତେଣୁ ଏକ ହୋଇ ନ ପାରେ, ଜୀବନ ଓ ସାହିତ୍ୟ ପରି ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସମାନ୍ତରାଳ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନରେ ସୃଷ୍ଟି କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଅଳ୍ପ-ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଛି ସ୍ୱୀକାର ବ ଅସ୍ୱୀକାର ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟ ହେଉଛି ସୃଷ୍ଟିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜୀବନ ପ୍ରାଣୀବିଶେଷ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଚେତନା ନେଇ ମଧ୍ୟ ସେ ସ୍ୱଭାବର କଣ୍ଟି ଉପରେ ନିଜକୁ ପରଖିବାକୁ ଭୁଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ "ମିଶ୍ରିତ ଚେତନଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ" "Black is black and White is white" ନିୟମ ତା ନିକଟରେ ମୂଲ୍ୟହୀନ, ଆମେ ସେହିଁ ମଣିଷକୁ

ନଷ୍ଟ ନଡ଼ ବା ଭୂତଗ୍ରସ୍ତର ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ସତ୍ତା ଦୃଶ୍ୟମାନ। ଆମେ ତାହାଙ୍କୁ ଦେବତା ବା ଅତିମାନବ ବୋଲି କହୁଁ ନାହିଁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟ ଦୁଷ୍ପ୍ରବୃତ୍ତିର ତାଡ଼ନା ଓ ଦୁର୍ବଳତାରୁ ଅବ୍ୟାହତି ପାଇଲେ ନାହିଁ, କେବଳ ଯନ୍ତ୍ରଣା ବା ଅସଦ୍ବୃତ୍ତିର ନିଷ୍ପେଷଣ-ତାଙ୍କୁ ସେ ନଷ୍ଟ ବା ମହାନ ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ ହୁଏ। ଏଥିରୁ ଜନ-ସାଧାରଣ ନୀତିଧର୍ମ ସାହାଯ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ସେ—ମନୁଷ୍ୟ-ସମାଜର ମୋହମୁକ୍ତ ଦାନବ। ନିଜନିଜର ତାର ଆଶା ଓ ଆକାଂକ୍ଷା ଦୁର୍ବଳ-ସବଳ ଦେବତାର ପ୍ରତିମା ଗଢ଼ନ୍ତି, ସେମାନେ ହିଁ ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଚରିତାର୍ଥ ପାଇଁ ସେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କରେ ବ୍ୟାକୁଳ। ଆତ୍ମାଭିମାନ, ସ୍ବାର୍ଥପରତା, "ମୁଁ" ଭାବର ମୋହ ସେ ତ୍ୟାଗ କରି-ପାରେ ନା। ବର୍ଷା ଲଜ୍ଜା ତାର ଅଦମ୍ୟ ବାସନା ଓ ସ୍ନେହର ବାନ୍ଧ ଦେଇ ସେ ତାର ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା କାମନା କରେ! ଏ ସବୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ସାହିତ୍ୟକୁ ବାସ୍ତବତା ନାମରେ ଭାସିତ ହେଉଥିବେ ଏହା ଜୀବନର କଠୋର ବାସ୍ତବତା ନୁହେଁ! ପ୍ରାଣୀ ଭ୍ରୂଣ ଅବସ୍ଥାରୁ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଦେହର ଶିଶୁରୂପେ ଜନ୍ମ ନିଏ, ଏହା ବାସ୍ତବ ଘଟଣା! କିନ୍ତୁ ସାହିତ୍ୟ ଏ ସବୁକୁ ତନ୍ନ ତନ୍ନ କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନ ପାରେ; ସାହିତ୍ୟର ବାସ୍ତବତାର ଓ ଜୀବନର ବାସ୍ତବତା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏହିଠାରେ; ସାହିତ୍ୟର ସତ୍ୟ ଓ ଅନୁଭୂତିର ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ଏହିଠାରେ।

ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଆମେ ଦେଖୁ ଯେ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶୈଳୀ ସୃଷ୍ଟିକୁ ପ୍ରକୃତପକ୍ଷରେ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ କରି ନିଜକୁ ଦୂରାଗ୍ରହୀ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇବାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଫଳକାମ ହୋଇଛନ୍ତି।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଅନେକ ଦେଖନ୍ତି ସାହିତ୍ୟର ସମସ୍ତ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ଉପକରଣ ତାହା ରସାଶ୍ରିତ ଓ ସଂଯ୍ରି-ମନ୍ତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ତାହା ଅନ୍ତଃଶୂନ, ଉଚ୍ଚତର ବାଣୀ ସେଥିରେ ସୁପ୍ତ । ପାପ ଓ ସଂସାରର ବାଧା ନ ମାନି ତାଙ୍କର ନାୟକ ନାୟିକା ଉପଭୋଗ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି, ଜୀବନାଦର୍ଶ ନୀତିଧର୍ମ ସେମାନଙ୍କର ଅତ୍ର-ଅଜ୍ଞେୟ । ମର୍ଯ୍ୟାଦାହୀନ ଅଶ୍ଳୀଳ ଶବ୍ଦରେ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେଠି ଅଛି ପିତା ଓ ଦୁହିତାର ଅବୈଧ, ଦୃଶ୍ୟ, ମାତୃଶାଳ ପ୍ରବେଶ, ଉଦ୍ଦୀ-କାମନା ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ପ୍ରେମିକାର ପ୍ରେମିକ ନିକଟରେ କଜ୍ଜଳର ପ୍ରେମ ନିବେଦନ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ, ସମାଜ ବିରୋଧୀ ପ୍ରେମର ଉଦ୍ଦାମ ପ୍ରବାହ ।

"ସେ ଯେତେ ତେଜସ୍ୱୀ ତା ତେଜ ନିବାରିତ ଅନୁକ୍ଷଣ ।
ଫୁଲଶର ଆଗେ ପଡ଼ିଲେ ବୁଝି ହୁଅଇ ବଣା ।"

ମଦନଦ୍ରୁଣ ସ୍ୱରଚିତ ଏହି ପଙ୍କ୍ତିରେ ସେତେବେଳେ ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସାଧାରଣତଃ କହିବାର କଥା ସବୁ କହି ଯାଇଛନ୍ତି । ଯାହାହେଉ ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣବାଣୀ—ଯୌବନର ତାହା ଶାନ୍ତଚରିତ୍ର ଓ ଉଦ୍ଦାମ ଗତି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପାଇଁ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ତାଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ର ଚରିତ୍ର ଏ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ର ହୋଇଥିଲେହେଁ କେତେକ ଏ ନିୟମର ବହିର୍ଭୂତ । ରାଜନନ୍ଦିନୀ, ଋଷିପୀ, ଯୁବତୀ ନନ୍ଦିନୀ ରୂପ ଓ ଗୁଣର ସମ୍ଭାର ନେଇ ଯୁବକ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଶରୀର କଳ୍ପନା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱପ୍ନ ପୁତ୍ତଳୀ ଭଳି ଦେଖାଯିବା-ମାନ ହୋଇଥିଲେହେଁ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ଅବହେଳନରେ ବନ୍ଧୁର ଆଶ୍ରୟ ନାହିଁ-ତେଣୁ ସେ ନନ୍ଦିନୀଙ୍କୁ ଜାତିଦ୍ରୋହୀ ଦେଶଦ୍ରୋହୀ ଓ ପିତୃଦ୍ରୋହୀ

ବୋଲି ଭାବନା କରିଥିଲେ । ଏ ଦୁଇ ଚରିତ୍ରର ପାର୍ଥକ୍ୟ ସାମାନ୍ତନ-ଅନନ୍ତ, ଜଣେ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟତାର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି, ଅନ୍ୟଜଣେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟତାର ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ପ୍ରକାଶ, ଜଣେ ପିତା, ମାତା, ସ୍ୱଜନ ପରିବାରର ସ୍ନେହ ମମତାକୁ ତୁଚ୍ଛ କରି ଧାବମାନ ଅନ୍ୟଜଣେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ନିଗଡ଼, ବନ୍ଧନରେ ବଦ୍ଧ । ଜଣେ ପ୍ରେମଦାକ୍ଷ୍ୟରେ ସ୍ୱପ୍ନ ନିଷ୍କଳ୍ପ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱୀପ୍ସୁ-ମାନ, ଅନ୍ୟର ସ୍ୱପ୍ନସୁରଭି ଯୌବନର ମାଦକତାର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଦେଶତନ୍ମୟର ଆବେଶ ବା ନାହିଁ । ବାସ୍ତବତାର କେତେ ଦୂରରେ ନିଷ୍ପାଦନ ଜୀବନର ନିଷ୍ଠୁର ବାସ୍ତବତା, ଶାଶ୍ୱତର ବାସ୍ତବତା ଠାରୁ ଦୂରରେ ସେତେବେଳେ ଜଣେ ଆଶା ଦେବତାର ସ୍ୱଚ୍ଛ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ରୂପେ ନନ୍ଦନା ଓ ସୈନିକଙ୍କୁ ପ୍ରଥାନୁସାରେ ଚିହ୍ନିତ କରିବା ନୂଆ ବାସ୍ତବତାର ସଂ-ସ୍ପର୍ଶ ? ଏହାର ଠିକ୍ ଉଦାହରଣ ସମାନ୍ତରାଳ କରିହ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଯୁବତୀ, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଯୁବକ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ସେଥିରେ ଧାବମାନ-ଶିଶୁ ଲୁକ୍କାୟିତ, ମନୋହର ବାଳିକା ପ୍ରତିରୂପ-ଯୌବନ-ଭାଲି,-ନିବୃତ୍ତିର ଝଙ୍କାରର ତାରୁଣ୍ୟ-ଯେତେବେଳେ ମିଳନ ନାହିଁ-ଅଛି ମୃତ୍ୟୁ-ନୈରାଶ୍ୟ-ବ୍ୟଥାର ଏକ କରୁଣ ପ୍ରବାହ, ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା, ନଦୀକାର ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିବାଦ ! ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ନମସ୍ୟ, ଶିଳ୍ପମୁଗ୍ଧ ବାସ୍ତବତାର ଆଘାତ ସହିପାରେ ନାହିଁ । ବୋଲି ଏ ଅନ୍ୟଟିର ସମସ୍ତ୍ରୀ ଚିତ୍ରକଳା ଛବି ମାତ୍ର ଏହିଥିରେ ନୂତନତ୍ୱର ସାଧନା ଆଗ୍ରହ ବା ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରଥାନୁରୂପ ଦୃଶ୍ୟମାନ୍ । ପାର୍ଥକ୍ୟ କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଓ ଭାଷା ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ, ପଦାର୍ଥ କେଉଁଠାରେ ଏମାନଙ୍କୁ ସ୍ତ୍ରୀ ବୋଲି ଜାଣି ମଧ୍ୟ ଲେଖକର ସତ୍ୟର କାମନା ଓ ତଦନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ କେତେଦୂର ସମୀଚୀନ ଓ ବାସ୍ତବ ତାହା ଅନୁଧ୍ୟାନ ଯୋଗ୍ୟ, ଯାହାର ପ୍ରତିକ ଉତ୍ଥାପନ ନ କରିବା ଭଲ, କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ଚାତୁରୀ, ଭାଷା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହା ସୁପାଠ୍ୟ ହୋଇଛି

ରହିଛନ୍ତି ହେଲେହେଁ ବାସ୍ତବତା ଓ ଗତି ସମ୍ବନ୍ଧ ଶବ୍ଦରେ ତାଙ୍କ ରଚନାବଳୀ ଦୁଷ୍ଟ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଉନ୍ନତମ ଗୁରୁଦେବ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଉକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ଆମେ ଦେଖୁଁ ସେ ଅତି ମାର୍ଜିତ ପଣ୍ଡିତ। ମାତ୍ର ଭାଷା ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟର ଗୌରବ ସ୍ଥାନ ନ ହେଲେ ବି ସାହିତ୍ୟିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ରସାନୁଭୂତିର ବହୁ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ [illegible], ଅତଏ ତାଙ୍କ କବିତାକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇ-ଗୌରବ ଦେଇ-ହେଲେହେଁ ତାଙ୍କ ରଚନା ଆମ ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ ନାହିଁ। ତାହା ଆମକୁ ଅଭିଭୂତ କରେ, ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ କରେ ହେଉକି ବି [illegible] ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରି ପାରେ ନାହିଁ। ଜଳ, ସ୍ଥଳ, ବାୟୁ, ଚନ୍ଦ୍ର-ସୂର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଈଶ୍ୱରାନୁଭୂତି-ଅଭିଜ୍ଞତା ବାସ୍ତବ ହୁଏ, ଉପଲବ୍ଧି ଅନୁଭୂତିରେ ତାହା ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟ ଓ ଶିବସୁନ୍ଦର ହେଲେହେଁ ରସାନୁଭୂତିରେ ତାହା ଅବାସ୍ତବ, ଦୁର୍ବୋଧ ଓ ଚିତ୍ତକ୍ଳିଷ୍ଟକ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଏ ଦୃଷ୍ଟିର ସମନ୍ୱୟ। ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ବାସ୍ତବତା ଅଛି, ଗତି ଅଛି, ଜୀବନର ଉନ୍ନତ ଚିତ୍ର ଅଛି— ସାହିତ୍ୟରେ ଯାହା ରହିବାର କଥା ତାହା ଅଛି-ତଥାପି ରହିବାର କଥା ଠିକ୍ ସେମିତି ନ ହେଲେହେଁ ବହୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ସେହିପରି ରହିଛି। ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ କାବ୍ୟ ନାହିଁ-ଥାଇ ନ ପାରେ। ସ୍ୱୟଂ ଈଶ୍ୱର ନିର୍ଗୁଣ ହେଲେ ବି ସଗୁଣ। ସେହିପରି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟ ବହୁସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ହୋଇନଥିଲେହେଁ ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ନୁହେଁ। ହେଲେହେଁ ଗୁଣ ତୁଳନାରେ ଦୋଷ ନଗଣ୍ୟ ବୋଲି ଚିତ୍ତ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼େ। ଗଙ୍ଗାଧର ସୁ-ସାହିତ୍ୟିକ; ସାହିତ୍ୟର ବାସ୍ତବ ବିଷୟର ନିତ୍ୟ ଲତା,

ପ୍ରାଣର ଆବେଗ ଓ ଅନୁଭବର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ନେଇ ତାଙ୍କର ରଚନା ମନୋଜ୍ଞ, ରସାଳ, ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ସୃଷ୍ଟିକର, ଶିଳ୍ପନୈପୁଣ୍ୟ ଓ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ହୁଏ । ତାହା ପାଠକକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆନନ୍ଦ ଦିଏ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ କବିତାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଜନ-ହୃଦୟକୁ ସନ୍ଦୀପିତ କରେ, ଯାହା ଉନ୍ନତ ସାହିତ୍ୟ ଭଳି ଏକ ଅନନ୍ତ ଉନ୍ନତି କାମନା କରେ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଶ୍ଳୀଳ ନାହିଁ, ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ବି ସେହିଭଳି ଅନାଦୃତ, ଅଶ୍ଳୀଳ ବା ଅସାମାଜିକତାର ଲେଶ ମାତ୍ର ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସେଇଥିପାଇଁ ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରେମର ସ୍ୱର, ଗଭୀର ସମ୍ଭାବନା କରି ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ ପ୍ରେମର ପ୍ରବାହ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୀତା ପ୍ରକୃତ ପତି ପତ୍ନୀ । ଦୈହିକ ମିଳନ ଅପେକ୍ଷା ମାନସିକ ମିଳନହିଁ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟାନୁରୋଧରେ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରେହିଁ ମାନବସୁଲଭ ଦୁର୍ବଳତାର ସେ ବର୍ଜିତ, ମର୍ଯ୍ୟାଦା । ନାଟକର ଅନ୍ତ ଓ ପ୍ରାଣର ଆବେଗ ତାର ପ୍ରକୃତ ପରିଚୟ ଦିଏ । ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମିକ ହୃଦୟର ଅନୁଭବ ଓ ତାର ମନୋଭାବ ଏଠାରେ ଦେଖିବା । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାଜା ହେଲେହେଁ ସେ ପତ୍ନୀବତ୍ସଳ ସ୍ୱାମୀ-ପ୍ରେମିକ । ପ୍ରଜାରଞ୍ଜନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ବିସର୍ଜନ କଲେହେଁ ତାଙ୍କ ହୃଦୟର ଅନୁଭବ ଓ ପ୍ରାଣସ୍ପନ୍ଦନ ମୃତ ନୁହେଁ । ଏ କଳ୍ପନା ସାମାଜିକ, ସୁତରାଂ ବାସ୍ତବ । ପତ୍ନୀ ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିବା ପ୍ରଜାର ଚିତ୍ତାକର୍ଷଣ ସାମାଜିକ ନୁହେଁ ସୁତରାଂ ଅବାସ୍ତବ । ସେଥିପାଇଁ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ଆଚରଣକୁ ଅବାସ୍ତବ ଓ ଆଦର୍ଶ ବିରୁଦ୍ଧ ବୋଲି ଯେଉଁମାନେ ସେମାନେ ପ୍ରକୃତ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ସେ ସାମାଜିକତାହିଁ ବାସ୍ତବତା ଓ

ଅପ୍ରାମାଣିକତାହିଁ ଅବାସ୍ତବତା । ଗୀତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଔପନ୍ୟାସିକ ତାଙ୍କ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଏ ଉପନ୍ୟାସ ବାସ୍ତବପୂର୍ଣ୍ଣ ନ ହୋଇ ଅତିନାଟକାଂଶରେ ଆଦର୍ଶାଭିମୁଖୀ ହୋଇ ଉଠିଛି, କିନ୍ତୁ ଉପନ୍ୟାସରେ ଏହା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ମୁନି ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କ ଅଶ୍ରୁଳମ୍ପ କଥା ଶ୍ରବଣ ମାତ୍ରେ ଗୀତା ବ୍ୟଥିତ ହୋଇଉଠନ୍ତି । ବ୍ୟଥାର କାରଣ ସୁନେତ୍ରଙ୍କର ଅନ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଗ୍ରହଣର ସମ୍ଭାବନା । କେବଳ ଏତକ ଶୁଣି ଗୀତା ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଉପରେ କ୍ରୋଧ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ଭିକ୍ଷୁଣୀ ସ୍ତ୍ରୀର ଉଦାରତା କଠୋରତା ସହଜ ଭାଷାରେ କହିଲେ ଭାଙ୍ଗିଲା ? ସ୍ତ୍ରୀର ଅଭିପ୍ରାୟ ତାଙ୍କୁ ଭାଷା ନ କଲା କାହିଁକି ?

"ଯୌବନର ସେ କଥାକୁ ଯେବେ ଭୁଲି ଯିବ
ଆଶିଷ ପଠାଇବି ମନ ଦେବିଦାସୀଙ୍କ ପ୍ରତି
ଦେବିଦାସୀର ତନ୍ଦ୍ରସୁନ୍ଦ ମଣିମା ସ୍ୱପନ
ଭୁଲିଁ ମନ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଲଗନ ।"

ଏହି ପଂକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଲୁକ୍କାୟିତ ଅଭିପ୍ରାୟ ଇଙ୍ଗିତ ରହିଛି । ଏହା ଉପନ୍ୟାସର ଅନ୍ୟ ନୁହେଁ-ଭଙ୍ଗର ଅଭିମାନର ଇଙ୍ଗିତ । ଅଭିମାନର ଆଘାତ ତଳେ ଲୁଚି ହୋଇ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଉଛନ୍ତି ନିଜପ୍ରିୟ-ସୌଭାଗ୍ୟାଭିମାନିନୀ ଗୀତା । ଗୀତା ପଦ୍ଦଳିତା, ଉପେକ୍ଷିତା ସ୍ତ୍ରୀ, ତେଣୁ ଇତର ଲୋକ ଚରି ସେ ଚେତନ୍ତ ପ୍ରତି କ୍ରୋଧ ପ୍ରକାଶ କରି ନ ପାରନ୍ତି । ଅଭିମାନ ହିଁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସମ୍ବଳ । ନିର୍ଯାତିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଚରିତ୍ରକୁ ସେଥି ପାଇଁ ଦାୟୀ ନ କରିବା ମହତ୍ ହୃଦୟର ପରିଚାୟକ । ହୃଦୟ ସହିତ ହୃଦୟର ଯେଉଁଠି ମିଳନ-ଦନ ସମ୍ବନ୍ଧ ମନର ଯେଉଁଠି ମିଳନ-ବେଗ ନିଜକୁ ଦୋଷୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବା ସ୍ୱଭାବକ ଓ ତାହା ଅଭିମାନ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ, ସେଠି

ଆଧୁନିକ ମାନସର ବୈଜ୍ଞାନିକ ବା ନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟି, ଅଧିକ ସାମାଜିକ ନୈତିକ ଚାଲିବାର ସ୍ୱତ୍ୱ ଦାବି କରନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ 'ଏକା ଅସାମ୍ପ୍ରତ ମନର ନେବାକବେଳେ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ଏହା ସଙ୍ଗତ ବାସ୍ତବ । ଉପନ୍ୟାସ ଶିକ୍ଷା ଓ ଅନ୍ତରାଳ ସ୍ୱପ୍ନ ନେଇ ପ୍ରଶ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନୈତିକତାର କଲା ଗୀତାଙ୍କର ପରିଚୟ ବାସ୍ତବଦର୍ଶୀ ନେବାକୁ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ ହେବାକୁ ହୁଏ ।

"ସାଗର ସଙ୍ଗ" ରେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଆମେ ଦେଖୁଁ ଲେଖକ ଉପନ୍ୟାସ ନେବାରେ ସାଗରକୁ ସାମାଜ୍ୟ କରିବାକୁ ଚରିତ୍ର ନେବାକବେଳେ ଦୃଢ଼ତାଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଯେ ଗଭୀରତା, ତାହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆମମାନଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ସମାଜର ଉପଯୋଗ ନାହିଁ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦେଲେ ମନ ଶକ୍ତିର ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ଦୃଢ଼ତାର ନୈତିକ—ଧର୍ମ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏ ଦୁଇ ବାସ୍ତବିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ, ଧାର୍ମିକ ଓ ସାମାଜିକ ।

ସ୍ନେହ, ଦୁଃଖ, ହର୍ଷ, ବିଷାଦ, ଭକ୍ତି, ପ୍ରେମ, କୃତଜ୍ଞତା ଏସବୁର ସମଷ୍ଟିରେ ସମାଜ ଗଠିତ, ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏସବୁର ସ୍ଥାନ ଅଛି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ପ୍ରମୋଦ କାନନ ଧାର୍ମିକ, ଦେଶପ୍ରେମୀ, ସହାନୁଭୂତି, ସ୍ନେହ, ଭକ୍ତି, ସହାନୁଭୂତି ସାଗର ଠାରେ କୃତଜ୍ଞତା ସୀତା ଓ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ଠାରେ ସୁଦୃଢ଼ ପ୍ରେମ ନାରୀ ଓ ତପୋବନର କୃତଜ୍ଞତା ଅନନ୍ୟସୁଲଭ ଭାବୀ କବିଙ୍କର ଅଭାବ ନାହିଁ । ବନବାସ କାଳରେ ରାମ ସୀତାଙ୍କର, ଆଶ୍ରମରେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଓ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ପ୍ରେମର ବର୍ଣ୍ଣନା ସାଙ୍ଗକୁ ଅବଗୀତା ସୀତା ଓ ଚିର ଦୁଃଖିନୀ ଶକୁନ୍ତଳାର ମର୍ମାନ୍ତିକ ଦୁଃଖର ବେଦନାମୟ ଅଥଚ କରୁଣ ଚିତ୍ର ରହିଛି । କେତେକ ସମାଲୋଚକଙ୍କ ମତ ସମାଜର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକଙ୍କ ବାଧା ଓ ମନୋରଞ୍ଜନ ଚାହିଁଦାର ସିଦ୍ଧହସ୍ତତା ଲକ୍ଷକର

ନଥିଲେହେଁ ଗଙ୍ଗାଧର ଆମ ସମାଜର ବହୁବିଧ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ସମାଲୋଚନା ଦିଗ ଦେବାରେ ଅନେକାଂଶରେ ସଫଳକାମ ହୋଇଛନ୍ତି; ଏଥିରୁ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ନିର୍ଭୀକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ କେବଳ ପାଠକମାନଙ୍କଁ ତାଙ୍କୁ ଅଭିନନ୍ଦନ କରିପାରନ୍ତି ।

ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ, ବର୍ଣ୍ଣନା ନାଟକ, ଉପାଖ୍ୟାନ ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ରଣ ଓ ସ୍ମୃତି ପ୍ରଭୃତି ଦିଗରୁ ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ, ସମସାମୟିକ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ, ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କଠାରୁ କୌଣସି ଦିଗରୁ ନ୍ୟୁନ ନୁହନ୍ତି । ଭାବଗତ ଦିଗରୁ ବିଚାରକଲେ ଆମେ ଦେଖୁଁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପରି ଗଙ୍ଗାଧର ମଧ୍ୟ ନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିର ଅଧିକାରୀ ନୁହନ୍ତି । ସେଥିଲାଗି ରାଧାନାଥଙ୍କ ପରି ବୈଦେଶିକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ସେ ଦେଶୀୟ କଥା ବସ୍ତୁ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରି ତାଙ୍କ ଦେଶପ୍ରେମର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ବିଷୟବସ୍ତୁ ନିର୍ବାଚନ, ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ ପ୍ରଭୃତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେ ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟର ନୈତିକ ପ୍ରତିବାଦ କରିଥିଲେହେଁ ବିଷୟବସ୍ତୁ - ଗ୍ରହଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁସରଣ ଓ ଅନୁକରଣ ମାର୍ଗ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତକୁ ବହୁଦର୍ଶିତାର ଅଭାବ ଅଧିକତା, ଦୃଷ୍ଟି ଓ ଚରିତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ରାଧାନାଥ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର ଉଭୟଙ୍କୁ ନୈତିକ ପରମ୍ପରାର ଦେଶୀୟ ଅନୁଭବରେ କମ୍ ଦେଖାଯିବ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କର ଦିଗ ଦେଖି ବହୁ ଉଭୟଙ୍କର ସଫଳ ହୋଇଛି ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ।

ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ରଣ ଦିଗରୁ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଓ ସମସାମୟିକ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଗଙ୍ଗାଧର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ନୂତନ ପଥର ଯାତ୍ରୀ । ପ୍ରକୃତିକୁ ଚେତନାଶୀଳ ଓ ଗତିଶୀଳ କରି ଦେଖିବାରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଆମ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ । ପ୍ରକୃତିମଧ୍ୟରେ

ମାନସିକ ସୁସ୍ଥିରତାର ଆଶ୍ରୟ ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଅଗ୍ରଣୀ ତାଙ୍କର । ପ୍ରକୃତ Friend, ' Philosopher and guide କେବଳ ତତ୍ତ୍ୱ ଚିନ୍ତନ ନୁହେଁ ଜୀବନ ପ୍ରକୃତିର ଏକ ମନୋଜ୍ଞ ସମନ୍ୱୟ ସାଧନ ମେହେରଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଏଥିପାଇଁ ଗଙ୍ଗାଧର ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ କବିକଣ୍ଠର ଋଣୀ, ନିଶ୍ଚିତ କଥା । ସେତେବେଳେ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ବ୍ୟବସାୟ କରିବାର ସାହସ ଓ ଦମ୍ଭ କେତେଜଣଙ୍କର ଥାଏ ? ଏବଂ ସେହି ବ୍ୟବସାୟରେ ଧନ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ କରିବା କେତେଜଣଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ଘଟେ ? ଗଙ୍ଗାଧର ବାସ୍ତବିକ୍ ଭାଗ୍ୟବାନ ! ସ୍ୱଳ୍ପବିତ୍ତ ବିତ୍ତନେଇ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ;ସେ ପ୍ରଭାବ କରି, ଋଣ କରି ସେ ଯେଉଁ ବ୍ୟବସାୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ତାହା ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଆଣିଦେଇଛି—ଏହା କମ ଗୌରବର କଥା ନୁହେଁ !

ଗଙ୍ଗାଧର ଉତ୍କଳରେ ବେଶୀ ଜନପ୍ରିୟ ତାଙ୍କର ଛନ୍ଦ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ହେତୁ । ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତମୟୀ, ଶ୍ରୁତିସୁଖକର ଓ ହୃଦୟରଞ୍ଜକ କିନ୍ତୁ ଛନ୍ଦ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ଗୌଣ ଅଙ୍ଗ । ସୁତରାଂ ତାହାର ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ଏଠାରେ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ରଚନାର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ ଭାଷା ଓ ଭାବ ସମ୍ପଦ, ଗଙ୍ଗାଧର ସାହିତ୍ୟ କେବଳ ଭାବ ସମ୍ପଦରେ ମହନୀୟ ତାହା ଚିହ୍ନଟ ପ୍ରମାଣ କରାଯାଇଅଛି । ଭାଷା ଭାବର ଏକ ଉପାଦାନ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତା ସାଧାରଣୀୟ ପ୍ରସାଦ ଗୁଣ ସାଙ୍ଗକୁ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟର ବଚନ ଭଙ୍ଗୀର ଏକ ମନୋହର ମିଶ୍ରଣ ।

ଇତର କବିଙ୍କ ତୁଳନା ମିଠାଇଆ କବି ସ୍ତ୍ରୋ ନାମ ନେବାରେ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ସୀମାବଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କର

ସମସ୍ତ ରଚନାରେ ଆମେ ଏକ ବିରାଟ ମଣିଷର ପରିଚୟ ପାଉଁ । ନାନା ବାଧା ବିପଦ ମଧ୍ୟରେ ଗତିକରି ମଧ୍ୟ ସେ ଚରିତ୍ରବର୍ତ୍ତିମାନ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ଦୈନନ୍ଦିନ ଘଟଣାପ୍ରବାହରେ ଲଢ଼ଇ ଲୋକଙ୍କର ମୂଲ୍ୟବାନ ହୋଇ ଉଠିଥାଆନ୍ତି । ଜୀବନରେ ଯାହା କିଛି ସତ୍ୟ, ଚିରନ୍ତନ, ତାର ସନ୍ଧାନ ସେ ଦେଇଛନ୍ତି । ଶୁଣା କଥାରେ ଭୁଲି ନଯାଇ ସେ ନିଜେ ଜଗତକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବରେ ଦେଖିଛନ୍ତି ଆଉ ଏକ ସୁନ୍ଦର ଓ ମାର୍ଜିତ ରୂପ ଦେବାରେ ଯଥେଷ୍ଟ କୌଶଳ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଓ ବହୁପରିମାଣରେ ସଫଳକାମ ହୋଇଛନ୍ତି ।

କବିଙ୍କ ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ବହୁସ୍ଥଳରେ ପ୍ରକଟିତ । ନିଜ ଜନ୍ମଭୂମି ଉତ୍କଳକୁ ନେଇ କବିର ଭଲପାଉଥିଲେ ତାହା 'ଉତ୍କଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀ'ରେ ପରିସ୍ଫୁଟ । କିନ୍ତୁ ଉତ୍କର୍ଷରେ କବିଙ୍କ ଆଖିକୁ ଉତ୍କଳ ସର୍ବସୁନ୍ଦର ଦିଶିଲେ ହେଁ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି କେଉଁ ନିମ୍ନସ୍ତରରେ ପଡ଼ି ରହିଥିଲା, କବି ତାହା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ବହୁ କବିତାରେ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ଦର୍ଶାଇବାରେ ସେ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରିନାହାନ୍ତି । "ଉଦ୍‌ବୋଧନ" କବିତାଟି ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ । "ଖାଲି ନିଆ ବୋଲିଅଛନ୍ତି ଧର୍ମ ଅବତାର" କବିତାରେ ସାମାଜିକ ଅନ୍ୟାୟ ଓ ଅତ୍ୟାଚାରର ଏକ ନିଷ୍ଠୁର ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ତୀକ୍ଷ୍ଣ ବାଣ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାଳ ସମୟକୁ ଓଡ଼ିଶାର କୌଣସି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସତ୍ତା ନଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅବସ୍ଥା ଅତି ଶୋଚନୀୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ, ଅଭିମନ୍ୟୁ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଏବଂ ବନମାଳୀ ପ୍ରମୁଖଙ୍କ ଲେଖା ଅଶ୍ଳୀଳତାଦୋଷ ହୋଇଥିଲା । ଚତ୍ରୋଶୀ

ବଙ୍ଗର କେତେକ ଓଡ଼ିଆ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷା ନୁହେଁ ବୋଲି ଏକ ଜିଗିର ଅନବରତ ଉଠାଉଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ନିଜ 'ଜିଲ୍ଲା' ସମ୍ବଲପୁର ଛିନ୍ନ-ଭିନ୍ନ, କାରଣ ତାହା ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଏକ ଅଙ୍ଗ ବିଶେଷ ଥିଲା ।

ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ରାଧାନାଥ, ଫକୀରମୋହନ କଟକରୁ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଭଳି ସମ୍ବଲପୁରରୁ ମେହେରଙ୍କ ମହାନୁଭବ ସହିତ ଦେଶର ମୁଠାଏ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ଓ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକଙ୍କୁ ପୁନର୍ଜୀବନ ଦେବାପାଇଁ ଦେବଦୂତରୂପେ ଯେପରି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସ୍ୱାଭିମାନ ଯେପରି ସେ ଅନୁଭବ କରିପାରିବ ଓ ସ୍ୱାଧୀନ କଥା କହିପାରିବ, ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରଚୁର ପୁସ୍ତକ ଓ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଯାଇଥିଲେ । ଅଧିକନ୍ତୁ କବି ଓ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଆମର ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଭଳି ଦେଶପ୍ରେମୀ ଚିନ୍ତାକରୁ ସେତିକି ଅଧିକ ବେ ଉପକୃତ ହେଉ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଐକ୍ୟ ଭାବନା ପଥରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଦାନ— ଅନେକ । ଆଜିକାଲି ଆମେ ପୃଥିବୀର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ, ଜାତି ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ଓ ସଂହତି ରକ୍ଷାକରି ବିଶ୍ୱମୈତ୍ରୀ ଭାବନା ପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରୁଅଛୁ ଦିନେ ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡିତ ଓଡ଼ିଶା ଓ ଖଣ୍ଡିତ ଓଡ଼ିଆ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସାଂସ୍କୃତିକ ଭାଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ ହୋଇଁ । ସେ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କରିବାର ଅବକାଶ ଆମର ଅଛି କି ନା ସନ୍ଦେହ । ଗଙ୍ଗାଧର ଖଣ୍ଡିତ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକମାନଙ୍କ ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆଭାଷୀଙ୍କ ପାଇଁ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ଓଡ଼ିଆଭାଷୀ ଓ ଓଡ଼ିଆଭୂମିର ସେବା କରିଗଲେ ଓ ଏହି ସୂତ୍ର ଉତ୍କଳ ମଣ୍ଡଳର ଐକ୍ୟ ଭାବନା ପାଇଁ ଦେଖି ଅନୁଭୂତି

ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ତାହା ବାସ୍ତବିକ ଅଦ୍ଭୁତ, ଅଭିନବ ଓ ପ୍ରଶଂସାର୍ହ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ବାସ୍ତବିକ୍ ପ୍ରତିଭାବାନ ବ୍ୟକ୍ତିଏକ । ଶିକ୍ଷିତ ବଂଶଗତରେ ଏ ପ୍ରତିଭା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସାଧନା ଉଚ୍ଚ, କେବଳହେଁ ସାଧନା ମାତ୍ର ସାହିତ୍ୟ ରଚନାର କାରଣ ନୁହେଁ । ଈଶ୍ୱର ଭକ୍ତିକୁ ପ୍ରଧାନ ପାଥେୟ ଓ ସମ୍ବଳକରି ସେ ଗଢ଼ିଛନ୍ତି ସାଧକ ପ୍ରାସାଦୋପମ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ କୃତି । ଏହି ଈଶ୍ୱରଭକ୍ତି ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାର ଛତ୍ରେ ଛତ୍ରେ ପ୍ରତିଫଳିତ । ଜୀବନ ଓ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ମୁକ୍ତ ହେବାର ଆଶା ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟପଥ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରାଥମିକ ରଚନା 'ଅହଲ୍ୟାସ୍ତବ' ଏହାର ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ଉତ୍ତରକାଳରୁ ସଙ୍ଗ ସେଥିରେ ଭକ୍ତି ଓ ମଧୁର ସଙ୍ଗୀତର ତ୍ରିବେଣୀ ସଂଯୋଗ ଘଟିଛି ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ କବିତାରେ । "ଭକ୍ତି" କବିତାଟି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାସ୍ତବିକ ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନ । ଏକ ଦୃଷ୍ଟି ହରାଇ ରହିବାରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଜନ୍ମ—ଶିକ୍ଷାଲାଭର କୌଣସି ସୁଯୋଗ ବା ସମ୍ବଳ ତାଙ୍କର ନଥିଲା । ରାଧାନାଥ ମଧୁସୂଦନ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷାରେ ଉଚ୍ଚ ଉପାଧିଧାରୀ ବ୍ୟକ୍ତିଥିଲେ । ଫକୀର ମୋହନ କେତେକ ସାମନ୍ତ ରାଜ୍ୟର ଦେୱାନ ଥିଲେ । ନନ୍ଦକିଶୋର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାଧର ଅବସ୍ଥା ଶୋଚନୀୟ ଥିଲା, ସେଥିଲାଗି କବିଙ୍କ ଉକ୍ତି ସେ—

ଯାହିଁ ଏତେ କରିଓ ନା ମେ
କୁତ୍ସିତ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ
ମୋତେ ଭିକ୍ଷା ନା ଦେଇଁ
ସାଧୁ ଭିକ୍ଷା ନ ଯାଚ୍ଛା—

ବୋଲି କେତେବେଳେ ଗାଇ ନାହାନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବ ଜନତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ଓ ଅଭିଯୋଗକୁ ଭୁଲି ଯିବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଉଛି । ସେ ନିଜକୁ ଅମୃତସନ୍ତାନ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି, ଜୀବନ ଓ ଜଗତକୁ ଈଶ୍ବରମୟ, ଆନନ୍ଦମୟ ଓ ଅମୃତମୟ ମନେ କରିବା କେତେଜଣଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସମ୍ଭବ ? ସର୍ବୋପରି ଗଙ୍ଗାଧର ଲୋକୋତ୍ତର ସାହିତ୍ୟିକ—ଈଶ୍ବର ଭକ୍ତି ପ୍ରକୃତି, ଜନସାଧାରଣର ସ୍ବାର୍ଥକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ତାଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି ଆଣି ଦେଇଛି, ସେ କୃତିରେ ଆଜିର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିଶେଷତ୍ୱ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆର ନମସ୍ୟ ।

ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ସାହିତ୍ୟସେବୀ ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ ଓ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ ପରି ସେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁଗ ସ୍ରଷ୍ଟିକ । ରାଧାନାଥ ଯେପରି ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ, ମଧୁସୂଦନ ଯେପରି ସାହିତ୍ୟର ମନୋରମ ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀରେ ଓ ଫକୀରମୋହନ ଚରିତ୍ର-ଚିତ୍ରଣ କଳାରେ ତାଙ୍କୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଯାଇଛନ୍ତି, ହେଲେହେଁ ସମସ୍ତ କୃତିର ବିଚାରରେ ଗଙ୍ଗାଧର ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ମହତ୍ତର ଓ ଉଚ୍ଚତର ଆସନରେ ଆସୀନ ହେବେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ ଯୁଗସାହିତ୍ୟିକ, ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରତିଭାର ସମ୍ୟକ ବିଚାର ହେଲେ ତାଙ୍କ କୃତିତ୍ୱର ପ୍ରକୃତ ମୂଲ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବ ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ

ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ସିଂହ

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଗଦ୍ୟରଚନା ଅତି ଅଳ୍ପ । ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ କେବଳ ଖଣ୍ଡିଏ ପୃଷ୍ଠାରେ ଏହା ସୀମିତ ହୋଇଅଛି । ଏହାଛଡ଼ା 'ଇ' କାର ଭେଦ ଓ 'ଋ' 'ରୁ' ଭେଦର ସାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇ ଅନ୍ୟଗୋଟିଏ ଗଦ୍ୟ ଉତ୍କଳ ହିତୈଷିଣୀ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ଏହି ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ଗଦ୍ୟରଚନା ତାଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜନକଲ୍ୟାଣୀ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ତରାଳରେ ରହିଥିଲେହେଁ ତାହାର ମୂଲ୍ୟ ସ୍ୱତଃ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଛି । ଅନୁଜଚରଣ, ଶ୍ରୀ ନୃପରାଜ ସିଂହ, ପ୍ରସନ୍ନ ଭଦ୍ର ପଣ୍ଡିତ ମୋହନ, ସ୍ୱର୍ଗୀୟ କାଶୀନାଥ ପଣ୍ଡା, ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କଣ ? ଏବଂ ଶିକ୍ଷିତ ଅଶିକ୍ଷିତ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ତାହାଙ୍କ ବିଶେଷ ବିଶେଷ ଗଦ୍ୟରଚନା ।

ପ୍ରକାଶିତ ଗଙ୍ଗାଧର ପାଠକଙ୍କ ପାଖରେ ସୁପରିଚିତ, ସୁଗ୍ରନ୍ଥ-କବି ଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଗଦ୍ୟରଚନାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କାହାରି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିନି । ଏ ପ୍ରକାର ଏକଦେଶଦର୍ଶୀ ଆଲୋଚନାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ଆମର କାବ୍ୟମୁଖୀ ମନୋଭାବ ଅଥବା ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱଳ୍ପତା ହୋଇପାରେ । ମାତ୍ର ଶେଷୋକ୍ତ କାରଣଟି ସେତିକି ଠିକ୍ ବୋଧ ହୁଏନି । କାରଣ ହଜାର ହଜାର ପୃଷ୍ଠାର ଗଦ୍ୟଲେଖି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନେକଙ୍କ ନାମ ଏବେବି ଅବହେଳିତ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ଚିଠି ପ୍ରବନ୍ଧ ଇତ୍ୟାଦି ଗଦ୍ୟରଚନା, ଅପେକ୍ଷା ରାଧାନାଥ ଓ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ କାବ୍ୟସାହିତ୍ୟର ଅଧିକ ଆଲୋଚନା ହୋଇଛି । ତେଣୁ କାବ୍ୟିକ ମନୋବୃତ୍ତି ଫଳରେ ଆମର ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା ସେପରି ଅପରିପୁଷ୍ଟ ହୋଇ

ଦେଖିଛୁ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ମଧ୍ୟ ସେପରି ବହୁ ପରରେ ହୋଇଛି ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ବିକାଶ (୧୮୯୦) ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାର ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ବିକାଶ ଲାଭ କରି ସାରିଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର କ୍ଲିଷ୍ଟ କଳ୍ପନା, ଶବ୍ଦ କସରତ, ଓ ଧର୍ମ କାବ୍ୟ ପ୍ରବାହର ଗତିକୁ ଯେତେବେଳେ ଅଣନିଶ୍ୱାସୀ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଭାବ ଓ ପ୍ରସାର ସେତେବେଳେ ନବୀନଯୁଗର ସୂତ୍ରପାତ କରନ୍ତି । ଗଦ୍ୟ ରଚନା ଏହି ସମୟରେ ଏକ ନୂତନ ପଦକ୍ଷେପ । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା ପତ୍ରିକା ଏଥିରେ ବହୁତ ଭୂମିକା । ସେକାଳରେ ବ୍ୟାକରଣାନୁଗାମୀ, ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ସମନ୍ୱିତ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଗଦ୍ୟସାହିତ୍ୟ ସହିତ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଗ୍ରାମ୍ୟଭାଷାର ଚଳିଷ୍ଣୁ ସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ । ଗଙ୍ଗାଧର କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେପରି ପ୍ରାଚ୍ୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ଏକ ସମ୍ମେଳନ ସ୍ଥଳ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ମଧୁସୂଦନଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରି ଗଦ୍ୟ ରଚନା କରି ନାହାନ୍ତି ଅଥବା ଫକୀର-ମୋହନଙ୍କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅନୁସରଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଭାଷା ନିଜସ୍ୱ-ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଗଦ୍ୟରଚନାକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । (କ) ଆତ୍ମଜୀବନୀ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଲେଖା—ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆତ୍ମଜୀବନୀ, ନୃସିଂହ ହିନ୍ଦ ଓ ସ୍ୱର୍ଗତଃ କାଶୀନାଥ ପଣ୍ଡା ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ । (ଖ) ସମାଲୋଚନାତ୍ମକ ନୈତିକ ପ୍ରବନ୍ଧ—ସୁକବି କବି ଫକୀରମୋହନ, ଏଥିକି ପୃଥିବୀର ଗତି ? ଶିକ୍ଷିତ, ଅଶିକ୍ଷିତ ଓ ଶିକ୍ଷାଭିମାନୀ, 'ବ' କାର ଭେଦ ଏବଂ 'ଶ୍ର' 'ସ୍ର' ଭେଦ ।

ଆତ୍ମ ଜୀବନୀ ଓ ଜୀବନୀ ମୂଳକ ଲେଖା—

କୌଣସି ଲେଖକଙ୍କ କୃତି-ସମ୍ଭାରର ଅନୁଶୀଳନ କାଳରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନୀ ପରିଶୀଳନ ଏକାନ୍ତ କାମ୍ୟ । ଆତ୍ମଜୀବନୀରୁ କବିଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର ସ୍ପର୍ଶ ମିଳିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ କୃତିର ଆଭିମୁଖ୍ୟ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ଧାରଣା ମିଳିଥାଏ । "ନିଜର ଜୀବନୀ ନିଜେ ଲେଖିଲେ ଜୀବନର ବିବରଣୀ ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ, ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ଜୀବନୀ ତତ୍ସମ୍ପୃକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ରୁଚି, ମନୋବୃତ୍ତି, ଧର୍ମ ପ୍ରବୃତ୍ତି, ମତ, ନୀତି ପ୍ରଭୃତିର ଅନେକ ଆଭାସର ସୁବିଧା ଓ ସୁଯୋଗ ହୁଏ" (୧) ଗଙ୍ଗାଧର ଆତ୍ମଜୀବନୀ ସଂକ୍ଷିପ୍ତଭାବେ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେହି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ରଚନାରେ ବିଶେଷଭାବେ ତତ୍କାଳୀନ ଶିକ୍ଷା ପଦ୍ଧତି ଓ ସାମାଜିକ ଚଳଣିର ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ପଦାର୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନା ସୁସଙ୍ଗତଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଦାରିଦ୍ର୍ୟର କଠିନ କଷାଘାତରେ ଜୀବନ କିପରି ଦୁର୍ବିସହ ହୋଇଥିଲା ତାହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀରୁ । ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଉଦାରତା, ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅପତ୍ୟ ସ୍ନେହର ବର୍ଣ୍ଣନା ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ 'କୁଳୁତା ପିନ୍ଧିବା' କଥାରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । କିନ୍ତି ଅଣ୍ଡମ କୁଳ୍ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପରୋକ୍ଷରେ ଛାତ୍ରମାନେ ରାତିରେ ମଧ୍ୟ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରଣାଳୀ କିନ୍ତୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । "୨ୟ ଶ୍ରେଣୀରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ୫ମ ଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଢ଼ିବା ଯାଏ ମୁଁ ଏକାବେଳେ ବୁଢ଼ାରେ ଥାଇ ବସୁନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପିତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲି, ଲେଖି ମଧ୍ୟ ଶିଖିଲି । ବୁଢ଼ାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସମୟରେ ପଦ୍ୟସବୁ ଠିକ୍ କରି ନେଉଥାଏ । ଯାହା ହୋଇ ନ ପାରେ

---

(୧) ସ୍ୱାଧୀନ ଜୀବନୀ—ଭୂମିକା ଦୁର୍ଗାଚରଣ ରାୟ ପୃ ୧

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ବଖାଣୁ ଯାଇ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରାମଙ୍କୁ ଓ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ପ୍ରଣତି କରେ । "(୨) ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ମତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଶାଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ପଥମଧ୍ୟରୁ, ଏହା ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଙ୍କା ବଙ୍କା ଗାଉଁଲିଆ ରାସ୍ତା । ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବ୍ରଜମୋହନ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଲେଖିଥିବାରୁ ତାହା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗଦ୍ୟସାହିତ୍ୟ ପରି ସୁଗଠିତ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ତାହା ଜୀବନ ଚରିତ୍ର ନୁହେଁ । (୩)

ଗଙ୍ଗାଧର, ନୃପରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଉଦାରତା, ମଧୁସୂଦନ ତଥା କାଶୀନାଥ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଉଚ୍ଚାଶାରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କର କବିତାରେ ତାଙ୍କ ସଦ୍‌ଗୁଣାବଳୀ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରିଛନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଫଳରେ ଉଚ୍ଚକୁଳସମ୍ଭୂତ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକମାନେ ସୁରା ଓ ସାକୀର ପ୍ରଲୋଭନରେ ଯେତେବେଳେ ବାତୁଳ ଏବଂ ସ୍ୱସଂସ୍କୃତି, ସ୍ୱଦେଶ, ସ୍ୱଜାତି, ସ୍ୱଭାଷାକୁ ଘୃଣାକରି ନାନାଦି ଭାଷାରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥାନ୍ତି ବରଂ ଏଦେଶର ଗରିବ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଚୋଟିଛଟି ବାହାର କରି ଆଦାୟକରି ମଉଜ ମଜଲିସରେ ରତ, ସେତେବେଳେ ନୃପରାଜ ସିଂହ ଏହାର ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ଫକୀରମୋହନ ସେଥିପାଇଁ ଲେଖିଥିଲେ—

"ନିଲ ନୃପରାଜ ସିଂହ ରାଜା ବଡପାଣି
ଗୁଣର ସୁଖ୍ୟାତି କରୁନାହିଁ ଜାଳି ଗାଳି

---

(୨) ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ—ଆତ୍ମଜୀବନୀ ପୃ ୪୧୨

(୩) ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ—ଭୂମିକା ପୃ ।୵

ଶାନ୍ତି ତ୍ୟ କରିଲୁ ଏତେଣ ବିରହେଣ ରାଜଭୋଗ ।
ଏହାଙ୍କୁ ବୋଲନ୍ତି ମହୀ ଜାହ୍ନବୀର ତୋୟ
ପ୍ରଜାଙ୍କ ଜୀବନ୍ତ ପାଇଁ କରୁଛ ଯତନ
ଏହା ଯିବା ଅଟେ ରାଜଧର୍ମ ସନାତନ ।" (୪)

ଆମ ଦେଶରେ କାଶୀନାଥ ଦେଶ୍ରାଙ୍କ ଭଳି ଅନେକ ଲୋକ ଲୁଚି ଓ ଲୁଚିବାରେ ସମସ୍ତ ଅତିବାହିତ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଲୁହରିଙ୍କୁ ଲୁନ୍ତ୍ରିତ କରନ୍ତି, ଜମିଲୋଭରେ ଅନ୍ୟଠାରୁ ଟଙ୍କା ଋଣକରି ଦୁଃଖିଙ୍କୁ ଶୋଷନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସତ୍‌ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟରେ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ କେତେଜଣ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ? କାଶୀନାଥ ଦେଶ୍ରା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅନାହାରରେ ଆତ୍ମୋତ୍ସର୍ଗ ହୋଇ ଦେଶ ଦୃଷ୍ଟିମାନ ଆଲୋକରେ ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କୁ ଆଲୋକିତ କରି ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । (୫)

ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ସମାଲୋଚନାତ୍ମକ ଗଦ୍ୟ—

ଉତ୍କଳବ୍ୟାସ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ବିୟୋଗରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରାଣ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇଛି । ଆଶା ଓ ନୈରାଶ୍ୟର ଅନିଶ୍ଚିତତାରୁ ବିଷାଦରେ ହୃଦୟବୀଣା କମ୍ପି ଉଠିଛି । ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦ୍ରଷ୍ଟା ଚରିତ୍ର ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା ସେମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ବ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁକୁ ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି-

(୪) ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ—ପୃ ୪୨୭ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଭଗ୍ନୀ ସମ୍ପାଦିତ
(୫) ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ—ପୃ ୩୫୨

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ବର୍ଷାକୁ ଟାଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ଓ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଦିଏ । "(୨) ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ନିଜ ଦୀର୍ଘସୂତ୍ର ଘଟଣାର ବର୍ଣ୍ଣନା ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ଶଅନମଧରୁ . ଏହା ଏକ ଚୈତ୍ରିକ ଅଙ୍କା ବଙ୍କା ପାହାଡ଼ିଆ ରାସ୍ତା । ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବ୍ରଜମୋହନ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଲେଖିଥିବାରୁ ତାହା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗଦ୍ୟସାହିତ୍ୟ ପରି ସୁସଂଗଠିତ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ତାହା ଜୀବନୀ ମଧ୍ୟବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ । (୩)

ଗଙ୍ଗାଧର, ନୃପରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଉଦାରତା, ମହନୀୟତା ତଥା କାଶୀନାଥ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଉତ୍ସାହରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କର ସହଯୋଗରେ ତଦୀୟ ସଦ୍‌ଗୁଣାବଳୀ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଫଳରେ ଉଚ୍ଚକୁଳସମ୍ଭୂତ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକମାନେ ସୁରା ଓ ସାକୀର ପ୍ରଲୋଭନରେ ଯେତେବେଳେ ବିହ୍ୱଳ ଏବଂ ସ୍ୱସଂସ୍କୃତି, ସ୍ୱଦେଶ, ସ୍ୱଜାତି, ସ୍ୱଭାଷାକୁ ଘୃଣାକରି ନାମମାତ୍ର ତୁଣ୍ଡରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥାନ୍ତି ବରଂ ଏଦେଶର ଗରିବ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ତୋଟିଚିପି ରକ୍ତ ଜଳ ଆଶାସୁଖର ମଜ୍ଜି ମଜଲିସରେ ରତ, ସେତେବେଳେ ନୃପରାଜ ସିଂହ ଏହାର ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ଫକୀରମୋହନ ସେଥିପାଇଁ ଲେଖିଥିଲେ—

"ଲାଲ ନୃପରାଜ ସିଂହ ରଜା ବରପାଲି
ତୁମ୍ଭର ସୁଖ୍ୟାତି କରୁନାହିଁ ଖାଲି ଖାଲି

---

(୨) ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ—ଆତ୍ମଜୀବନୀ ପୃ ୪୧୨

(୩) ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ—ଭୂମିକା ପୃ ।୵

ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଜଣାଇଲୁ ଏଥିଲା ନିଉଦେଶୀ ରାଜଦ୍ୱାରେ ।
ଏହାଙ୍କୁ ବୋଲନ୍ତି ମନ୍ତ୍ରୀ କାଞ୍ଚନର ଚୋର
ପ୍ରଜାଙ୍କ ଜୀବନ୍ତ ପାଇଁ ନନ୍ଦୁଷ୍ଟ ଯତନ
ଏହା ଗୀତା ଅଟେ ରାଜଧର୍ମ ସନାତନ ।” (୪)

ଆଜ ଦେଶରେ କାଶୀନାଥ ଦାସଙ୍କ ପରି ଅନେକ ଲୋକ କୃଷି ଓ କୁସୀଦରେ ସମସ୍ତ ଅତିବାହିତ କରନ୍ତି, ଧନର ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଦ୍ୱିଗୁଣିତ କରନ୍ତି, ଜମିଦାରମାନଙ୍କରେ ଅନ୍ୟଠାରୁ ଟଙ୍କା ଉଣ୍ଡକରି ଦୁଃଖୀଙ୍କୁ ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସତ୍କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏହିପରି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ କେତେଜଣ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ? କାଶୀନାଥ ଦାସ ତ୍ରିକଣ ଅମାବାସ୍ୟାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ତେଜ ଦୀପ୍ତିମାନ ଆଲୋକରେ ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କୁ ଆଲୋକିତ କରି ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଛନ୍ତି । (୫)

ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ସମାଲୋଚନାତ୍ମକ ଗଦ୍ୟ—

ଉତ୍କଳବ୍ୟାସ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ବିୟୋଗରେ ଗଂଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରାଣ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇଛି । ଆଶା ଓ ନୈରାଶ୍ୟର ଅନନ୍ତ ବିଷାଦରେ ହୃଦୟବୀଣା କାନ୍ଦି ଉଠିଛି । ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସ୍ମୃତି ବହନ କରି ଜାଗି ଉଠିଥିବା ସେନାପତି ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ବ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁକୁ ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି

---

(୪) ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ—ପୃ ୪୨୭ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ସଂଗୃହୀତ
(୫) ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ—ପୃ ୩୭୨

କହନ୍ତି ? ତାଙ୍କର ଭାଷାରେ "ତଥାପି ସେ ଜଙ୍ଗଲରେ ଆଜ ନାହାନ୍ତି, ଏକଥା କହିବାକୁ ମନ ବଳୁନାହିଁ, ଲେଖନୀ ଚଳୁନାହିଁ । ଆଶା ବୋଲୁଅଛି ସେ ଅଛନ୍ତି ; ନୈରାଶ୍ୟ କହୁଅଛି ସେ ନାହାନ୍ତି !" (୬) ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ମୃତି-ତର୍ପଣ କଲାବେଳେ ମହତ୍‌ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ମହନୀୟତା ଯୋଗୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଅମର କହୁଥାନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାଧର ମଧ୍ୟ ସେହି ସୂତ୍ରରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କୁ ଅମର ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର କହିବା ଭଙ୍ଗୀରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା, ଉକ୍ତିବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟରେ ଚମତ୍କାରିତା ଅଛି । ନାଟ୍ୟରସ୍ତ ସୂତ୍ରରେ ମାନସିକ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କର ବିଶେଷତ୍ୱ ! ପୁଣି କେବେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କୁ ସମାଲୋଚନା କରି ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ସାହିତ୍ୟରେ ସମାଲୋଚନା ଗୁଡ଼ିକ କଥୋପକଥନ ଭଙ୍ଗୀରେ ହେଉଥିଲା । ଗଙ୍ଗାଧର ଆଶା ଓ ନୈରାଶ୍ୟର କଥୋପକଥନ ଭଙ୍ଗୀରେ ସେନାପତି ସାହିତ୍ୟର ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଏହି ନୂତନ ପ୍ରୟୋଗ ନିଜସ୍ୱ ।

୧୩୦୬ ଓ ୧୩୦୭ ସାଲ ପ୍ରଥମ ତଥା ସପ୍ତମ ସଂଖ୍ୟା ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟରେ ଯଥାକ୍ରମେ 'ଶିକ୍ଷିତ, ଅଶିକ୍ଷିତ, ଶିକ୍ଷାଭିମାନୀ' ଏବଂ 'ଏହିକି ଦୁଃଖର କଥା ?' ଶିରୋନାମାରେ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦୁଇଟି ପାଠକଲେ ଲେଖକଙ୍କର ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଚିନ୍ତା ଅଛି ବୋଲି କିଏ ଧାରଣା କରିବ ? "ମାନବର ଦୃଷ୍ଟି ପଞ୍ଚମାତ୍ର ଅଂଶାଧିକ ଉତ୍କର୍ଷ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରକୃତ ସମସ୍ତ ନୁହେଁ, ଅଧିକନ୍ତୁ ତାହାକୁହିଁ ଶିକ୍ଷା ଓ ଜ୍ଞାନ-ଲବ୍ଧ ହୋଇପାରେ ଯହିଁରେହିଁ ଜୀବନର ସାର୍ଥକତା ସାଧନ କରିବା

---

(୬) ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ—ପୃ ୪୩୧

ମାନବର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, (୭) ଗଙ୍ଗାଧର ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରମାଣପତ୍ରକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟ ସେବା ଯାହାଙ୍କ ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ସାଧନା ତାହାଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶେଷ ହୁଏନା । ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ମହାବ୍ରତ । ଏହି ଜୀବନ-ବ୍ୟାପୀ ମହାବ୍ରତର କଠୋର ସାଧନା କବିଙ୍କ ନିଜ ଜୀବନରେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା, ଦାରିଦ୍ର୍ୟର କଷାଘାତରେ ଜୀବନଟାକୁ କ୍ଷତବିକ୍ଷତ ହେଲା-ବେଳେ କବି ତତ୍ତ୍ୱଚର୍ଚ୍ଚା ସହିତ ଗ୍ରନ୍ଥଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଶିକ୍ଷିତ, ଜ୍ଞାନୀ, ପଣ୍ଡିତ, ବିଦ୍ୟାଭିମାନୀର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦର୍ଶାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମାଜରେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛନ୍ତି । ସତ୍ପଥରେ ପରିଚାଳିତ ହୋଇ ସ୍ୱଦେଶୋନ୍ନତି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱର ପରିଚୟ ଦେବା ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିର କାର୍ଯ୍ୟ । ପୁନଶ୍ଚ ସେ ଶିକ୍ଷିତ ଓ ଜ୍ଞାନୀର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । "କୋଟିଏ ପୁଷ୍ପର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଓ ସୌରଭରେ ଜ୍ଞାନୀ ଯେପରି ସଂପ୍ରୀତ ହୁଅନ୍ତି, କେବେ ରତ୍ନାଳଙ୍କାର-ମଣ୍ଡିତ ଅତର ସୁବାସିତ ରାଜାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ତହିଁର ଶତାଂଶ ପ୍ରୀତିଲାଭ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । (୮) ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗୀ ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରକୃତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଉପାସକ । ବାହ୍ୟ ଚାକଚକ୍ୟର ଅନ୍ତରାଳରେ ବାସ୍ତବତାର ସନ୍ଧାନ ନେଇ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଶାରୀରିକ ପରିଶ୍ରମ, ଭୋଜନ ଓ ନିଦ୍ରା ଯାହାର

---

(୭) ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ-ପୃ ୨୩୯

(୮) ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ୪୪୦

ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ, ହାସ୍ୟଗୀତାବଳୀ ତଥା କୁତ୍ସିତ ଅଶ୍ଳୀଳ ଗାନ ଯାହାର ପ୍ରାଣବସ୍ତୁ ସଂଗୀତ, ଜଘନ୍ୟ ବେଶ୍ୟାନୃତ୍ୟାଦି ଯାହାର ପ୍ରଧାନ ଦର୍ଶନୀୟ ଓ ଉପଲବ୍ଧି ଯାହାର ପ୍ରଧାନ ଆମୋଦ ତାହାକୁ ଲେଖକ ଏକ ଲଙ୍ଗୁଳବିହୀନ ପଶୁ ତୁଲ୍ୟ ମନେ କରନ୍ତି । ସେହି ଅଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ରହିଥାଇ ମଧ୍ୟ ଦେଶୀଗାନବାଜା-ସେଥିରେ ପ୍ରୀତି ନାହିଁ ସମାନ । ପୁନଶ୍ଚ ସେହି ଶିକ୍ଷାଭିମାନୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ କେବଳ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରମାଣ ପତ୍ରରେ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଇ ନିଜକୁ ନଗଦ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ ମନେ କରନ୍ତି, ଆତ୍ମବଞ୍ଚନାରେ ନିଜକୁ ନିଜେ ପ୍ରଶଂସା କରି ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ନିଜର ବଂଶ ଗାରିମା ଦେଖାଇ ନିଜକୁ ସଜ୍ଜଣାବଳୀ ସ୍ତବକରେ ସଂସ୍ଥାପିତ କରନ୍ତି ଲେଖକ ସେମାନଙ୍କୁ ଗୃହପ ପଦବୀରେ ଭୂଷିତ କରିଛନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସାର ଫଳରେ ଏ ଦେଶର ସଂସ୍କୃତି, ଏ ଦେଶର ସୁଖଚଳଣୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଗଙ୍ଗାଧର ଏ ପ୍ରକାର ବ୍ୟଙ୍ଗୋକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଫଳରେ ଏ ଦେଶର ଯୁବକମାନଙ୍କ ମନରେ କି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଦେଖା ଦେଇଥିଲା ସେମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ତାହାର ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଗଂଗାଧର ଏହି ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳାଚାରର ଶିକ୍ଷାର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ତିନି ଭୂତ ଭାଷାର ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ କଥା କହିବା, ମଦ୍ୟମାଂସାଦିଯୁକ୍ତ ଖାଦ୍ୟ ଦେଶୀ ସଭ୍ୟତାକୁ ଘୃଣା କରନ୍ତି ଏବଂ ମାତୃ ଭାଷାର ପ୍ରତି ଅନାଦରକାରୀ ଏବଂ ଅବଜ୍ଞାକାରୀ ଜାତିର ଅବନତି ଓ ବିନାଶର ଆଶୁ ସମ୍ଭାବନା ନିମନ୍ତେ ଫେରିଙ୍ଗି ସଭ୍ୟ ସମାଜକୁ ଗଂଗାଧର ସତର୍କବାଣୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି ଏହି ଆଦର୍ଶ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୀତ, କବିତାରେ ମଧ୍ୟ ପରିବେଶିତ । ଉପରେ ପ୍ରକାଶିତ ଏହି ନୈତିକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଆଦର୍ଶରେ ତାଙ୍କର କବିତା—ମିନାର ଗଢ଼ିଉଠିଛି ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରାମ୍ୟ ଗୃହଶାଳୀର ଜମ ସୋପାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଢ଼ିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ, ବିଜ୍ଞାନର ଗତି ଓ ପ୍ରକୃତିର ସୀମା ବାହାରେ । ବାୟୁର ତରଙ୍ଗରେ କୌଣସି ଚଳମାନ ପଦାର୍ଥର ଅଗ୍ରଗତିରେ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବାର ଦେଖି ୨୪,୦୦୦ ମାଇଲ ପରିଧି ବିଶିଷ୍ଟ ଘର୍ଘକାୟ ପୃଥିବୀର ଅନନ୍ତମାର୍ଗରେ ଅଗ୍ରଗତି ଫଳରେ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି ନ ହେବା ଯେ କୌଣସି ଲୋକକୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ କରିବ । ଗଙ୍ଗାଧର ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥା ଭୌଗୋଳିକ ମନୋବୃତ୍ତି ନେଇ ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରି ମଧ୍ୟ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଜିଜ୍ଞାସୁ ମନରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଦେଖା ଦେଇଛି । ଭୌଗୋଳିକଙ୍କ ସତ୍ୟତାର ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖକ ଧୂଳସ୍ତ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ବିଷୟ ପ୍ରସଙ୍ଗକଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ପୃଥିବୀର ଗତି ବାୟୁସ୍ଥାନ ଅନନ୍ତମାର୍ଗରେ ତେଣୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଶବ୍ଦ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଆଲୋଡ଼ନ ଆଣିଛି ଏବଂ ଏହି ଶବ୍ଦ ପୃଥିବୀସ୍ଥିତ ବାୟୁ ପ୍ରବାହର ସ୍ରୋତ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ଅନୁମାନର ସତ୍ୟତା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଓ ମନର ଭ୍ରାନ୍ତଧାରଣା ଦୂରକରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲେଖକ କବିଗୁରୁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଛନ୍ତି ଓ ଏକା ପ୍ରକାର ଉତ୍ତର ପାଇଛନ୍ତି । (୯) ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଶିକ୍ଷାର ସ୍ୱଳ୍ପତା ସତ୍ତ୍ୱେ ତାଙ୍କର ଚିନ୍ତାର ଧାରାର ଅନୁସନ୍ଧାନ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ସୂଚନା ମିଳେ । ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ଅପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରବନ୍ଧ "ବ'କାର ଭେଦ ଓ 'ଲ୍ଲ', 'ଋ' ଭେଦ" ପ୍ରବନ୍ଧରୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ଜ୍ଞାନରେ ଦକ୍ଷତା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାକରଣ ସୂତ୍ରକାର ସଂଶୋଧନ କରିବା ସମୟେ

(୯) ବନ୍ଦକାପି—ଷଠି ୩୨ ପୃ ୮୪

ଗଂଗାଧରଙ୍କ ନିକଟକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । "ଅବସର ମତେ ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରବେଶ'ର ଦୋଷ ଏବଂ ଭୁଲଗୁଡ଼ିକ ଶୁଦ୍ଧରଖିବେ ଜଣାଇବା ହେବେ ।" (୧୦)

ଚିଠି ସାହିତ୍ୟ —

ଧୂଳି ଧୂସରିତ ଗୃହ ବାଳମସ୍ତକରେ ଚିଠି । ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ଯାହା ଥାଉନା କାହିଁକି, ଜଣକର ବ୍ୟକ୍ତିର ହୃଦୟର ଆଶା, ଆକାଂକ୍ଷା ଆନନ୍ଦର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ସେହିଁ ପ୍ରବାହ ଏଥିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ଅନ୍ୟର ପ୍ରାଣକୁ ସମଭାବରେ ଅନୁଭୂତ କରିଥାଏ । ସେଥିରେ ଆତ୍ମତୃପ୍ତି ମିଳେ— ଆନନ୍ଦ ମିଳେ, ଆଉ କେତେବେଳେ ଶୋକାକୁଳିତ ହୋଇ ପ୍ରାଣ ଝଲସି ଉଠେ । କୀଟସ୍‌ଙ୍କ ଚିଠି ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବ୍ରାଡ଼ଲେ କହିଥିଲେ । "They clearly reveal those changes in his mind' & temper which appear in his poetry." (୧୧) ଏ ଉକ୍ତି ଗଂଗାଧରଙ୍କ ପତ୍ର ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ଗଂଗାଧର ପତ୍ରାବଳୀ ଓ 'କବିଲିପି'ରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ପତ୍ରଗୁଡ଼ିକରୁ ଗଂଗାଧରଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ ଆଦର୍ଶ ଓ ଅଭ୍ୟନ୍ତରର ପରିଚୟ ମିଳେ ।

ଅର୍ଥାଭାବରୁ ସାମ୍ପ୍ରତିକ ମୁଦ୍ରିତ ପତ୍ର ଗଂଗାଧର ନେଇପାରି ନଥିଲେ । ତେଣୁ ଲେଖମା ଆଗେ ଆଗେ ସ୍ଥଗିତ ହୋଇପଡ଼ିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ହିତାକାଂକ୍ଷୀ ବନ୍ଧୁ ବ୍ରଜମୋହନଙ୍କ

---

(୧୦) କବିଲିପି ଚିଠି—୩୨ ପୃ ୮୯

(୧୧) କବିଲିପି ଉଦ୍ଧୃତିରୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—ପୃ ୧୯

ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ପୁନର୍ବାର ଲେଖନୀ ଧାରଣକରିବାର ଚଳବୃତ୍ତିର ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । କେତକୀକଦମ୍ବ, ବସନ୍ତ କେଶରରେ ଫୁଟେ ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ବର୍ଷାପାଣି ପାଇଲେ ପୁଣି ଫୁଟେ । ଉତ୍କଳର ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ନିକଟରେ ଭାଷା ସେପରି ଏକ କ୍ରୀଡ଼ା କନ୍ଦୁକ । କିନ୍ତୁ ଲେଖକ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ଓ ଶୁଭାନୁଧ୍ୟାୟୀ ମାଧ୍ୟମରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ବୋଲି ଲେଖାକୁ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ । (୧୨) ଏହି ମାର୍ଜିତ ଲେଖା ପୁନଶ୍ଚ ପତ୍ର ପ୍ରକାଶ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ତାହାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଲେଖକ ମନ ବଳାଇ ନାହାନ୍ତି ବରଂ ତାକୁ ବାଦ୍ ଦେବା ଉଚିତ ମନେକରିଛନ୍ତି ।

ଗଙ୍ଗାଧର ନିଃସ୍ୱ । କିନ୍ତୁ ସେଇ ମନୋବୃତ୍ତି ନେଇ ସାହିତ୍ୟସେବା କରିନାହାନ୍ତି ଅଥବା ସାହିତ୍ୟ-ଲବ୍ଧ ଅଂଶରୁ ନିଜର ଉଦର ପୋଷଣ କରିବାର ଅବକାଶ ତାଙ୍କର ଦେଖାଦେଇନି । ବ୍ରଜମୋହନ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ସମ୍ପତ୍ତିର ଅଧିକାର-ସତ୍ତ୍ୱକୁ ଗଙ୍ଗାଧର ହେୟ କରିଛନ୍ତି, ଏପରିକି ବୋଡ଼ାସମ୍ବର ଜମିଦାରଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବେଣ୍ଟ୍ରାପଦର ଗ୍ରାମ ବା ତାହାର ଆୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିନାହାନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ସାହିତ୍ୟ-ଲବ୍ଧ ଅର୍ଥର ବିନିଯୋଗ କେବଳ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଦୃଢ଼ସ୍ୱରରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । "ସାହିତ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ପରଦତ୍ତ ଅର୍ଥ ମୋର ବାଳପିଲାଙ୍କରେ ବ୍ୟୟ କରିବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ନାହିଁ । ତାହା କେବଳ ସାହିତ୍ୟ ଉନ୍ନତିରେ ଲଗାଇ ପାରିଲେ ସାହିତ୍ୟ ତର୍ପିତ

---

(୧୨) ଗଂଗାଧର ପତ୍ରାବଳୀ ପୃ ୩୬ ଚିଠି ୯ । ୧୨ । ୧୦

ମହାପାପର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତା ।" (୧୩) କବି ସାଧାରଣ ପୁଣ୍ୟପଥର ମାନ, ଅପମାନ, ଆଭିଜାତ୍ୟକୁ ଦେଖୁ ନଦେନକଣ ବରଂ ସେମାନଙ୍କର ଧନର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର ହେଉଛି ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମବୋଲି ମଣିଛନ୍ତି ।

ଜୀବନକାଳର ବାଲ୍ୟସ୍ମୃତି କେତେଦୂର ତାହା କିଏ ଜାଣେ ? ତଥାପି କବି ସ୍ୱୀୟ ଜୀବନ ନିରୀକ୍ଷଣରେ ହତାଶ୍ୱାସ ନ ହୋଇ ଘରେ, ବାହାରେ, ସ୍ୱଦେଶରେ, ବିଦେଶରେ, ଶୟନେ, ସ୍ୱପନେ, ଜାଗରଣେ ଏକମାତ୍ର ଦୟାମୟ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ବିଧାନ ମାନବଜୀବନର ଅନତିକ୍ରମ୍ୟ । ତଥାପି ମନ ତାଙ୍କ ଚରଣତଳେ ସର୍ବଦା ମଙ୍ଗଳାକାଂକ୍ଷୀ । ବନ୍ଧୁ ବ୍ରଜମୋହନଙ୍କ ଦୁଃଖରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଲେଖିଥିଲେ । "ଆପଣ ସେ ସବୁ ଦୁଃଖ ଦୂରକୁ ଫିଙ୍ଗି ଦେଇ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉନ୍ତୁ । ଈଶ୍ୱର ସତ୍‌ପଥଗାମୀର ନିମନ୍ତେ ବାଧାବିଘ୍ନର ଅନ୍ତରାଳରେ ଭଲ ରଖିଥାନ୍ତି । ଏ କଥାରେ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିଥିବେ ।" (୧୪) ଆଶାବାଦୀ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଏହି ଆଶାପ୍ରଦ ସୂକ୍ତିମାଳାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ବ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନ'ରେ ।

(୧୩) ପତ୍ରାବଳୀ ପୃ ୨୦୯ ଚିଠି ୨୦ । ୧୧ । ୧୫ (୨ । ୨ । ୧୬ ଚିଠି ପୃ ୨୧୯ ମଧ୍ୟ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

(୧୪) ପତ୍ରାବଳୀ ପୃ ୨୦୯ ଚିଠି ୪ । ୧ । ୧୨ (୧୫ । ୨ ।୧୩ ଚିଠି ପତ୍ରାବଳୀ ପୃ ୫୩ । ୫୪ । ମଧ୍ୟ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

ଏଭଳିସ୍ଥଳେ ଲେଖକଙ୍କ ରୀତି ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ତଥା ଆଦର୍ଶର ବାହକ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ କଥାରେ “ପ୍ରତ୍ୟେକ ମଣିଷ ଭିତରେ ଦେଖନ୍ତି ରୀତିର ରସ + + + ଯେଉଁମାନେ ଭଲ ରୀତି ଲେଖନ୍ତି ସେମାନେ ମନର ବାହାସ୍ଥଳ ପାଖେ ରହି ଲେଖନ୍ତି—ଅବାଧ ଗତି ପାଆନ୍ତି । ତାହାର କୌଣସି ସ୍ୱର ନାହିଁ, ବେଗନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଦ୍ରୁତ ଅଛି ।

\+ + +

ଯେଉଁ ମଣିଷ ମଧ୍ୟରେ ଜ୍ଞାନସ୍ରୋତର ବେଗ ଅଛି ସେ ମଣିଷ ସବୁ, ଅବାଧ କରେ, ସେ ତାର ପ୍ରାଣର ସୃଜନ କଲେଳ ।” (୧୨) ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଭବ-ମାନସର ସମଗ୍ର ସୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କର ଏଇ ସୃଜନର-ଶାଣିତ ପ୍ରଭାବରେ ସ୍ପୃଷ୍ଟ ।

ଗଦ୍ୟରଚନାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ—

ଇଂରେଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଗଦ୍ୟରଚନାକୁ ସାଧାରଣତଃ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । I. Prose of feelings. II. Prose of expressions. III. Pictorial prose style. ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସ୍ୱଳ୍ପ ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ଏହି ତ୍ରିବିଧ ରଚନାଭଙ୍ଗୀ ଦେଖାଯାଏ । ଭାବମୂଳକ ଗଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୌଳିକ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରେ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ Pictorial prose ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଏହି ସ୍ତରର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ପୁଷ୍କଳ ଶିବା ମାର୍ଗରେ ପୁଷ୍ପଦୋଳାକୁ ଯେଉଁ ଅପରୂପ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ

(୧୫) କବିକଣ୍ଠି ପୃ ୧୮ । ୧୯ ବଂଗଳା ଉକ୍ତିର ଅନୁବାଦ ।

ପରିଦର୍ଶନ କରୁଛନ୍ତି ତାହାର ଚିତ୍ରଦେବାକୁ ଯାଇ ଗଙ୍ଗାଧର ଲେଖିଛନ୍ତି "ପ୍ରକୃତ ଚିତ୍ରା ମାର୍ଗର ମହାନଗର ପାଷାଣ ପ୍ରାଚୀର ମଧ୍ୟଗାମିନୀ ସୁରମ୍ୟ ସୋପାନ ଉଭୟର ଧାରେ, ଶ୍ରୀ ରାମଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କର ଉତ୍ପଳାଙ୍କ ଶୋଭିତ ପାଦଚିହ୍ନ, ସମଳଇ ମୂର୍ତ୍ତି, ବୁଢ଼ୀ ରଜାଙ୍କ ଆସନ, ପାଷାଣ ଘରଣର କୈବର୍ତ୍ତ, ଉଦାଣ୍ଡ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ମତ୍ସ୍ୟଖଣ୍ଡ, ଜଳଚର୍ଯ୍ୟ ମତ୍ସ୍ୟଜୀବୀ ମାନଙ୍କର ବୈଚିତ୍ର୍ୟର ନିଷ୍ଠ ବେତ୍ରାରଣ୍ୟର ମନୋହାରିତା ଓ କୁମ୍ଭୀରଙ୍କର ଅବଲୋକନ କରି ଅନ୍ତଃକରଣ ପ୍ରୀତିଲାଭ କରିଅଛି ।" (୧୬) ପ୍ରସ୍ତୁତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁସରଣରେ ଗଙ୍ଗାଧର ମୁକ୍ତକ ଓ ଚୂର୍ଣ୍ଣକ ଗଦ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି କେତେକେତେ ସମାସବହୁଳ ରଚନାର ପ୍ରୟୋଗ ବଳବତ୍ତର ହୋଇ ଉଠିଛି ତ ପୁଣି ଅନ୍ୟ କେତେବେଳେ ଅଳ୍ପ ସମାସ ଯୁକ୍ତ ରଚନାର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି କିନ୍ତୁ ଦୀର୍ଘସମାସଯୁକ୍ତ ଉତ୍କଳିକା-ପ୍ରାୟ ଗଦ୍ୟର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ୱଚିତ ଦେଖାଯାଏ ।

ବାକ୍ୟ ଗଠନ ରୀତି—

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ପୂର୍ବେ ସୂଚିତ । ଏକଦଗରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଭାବ ଫଳରେ ଆମର ବାକ୍ୟଗଠନ ଅନୁବାଦ ଭଳି ବୋଧ ହେଉଥିଲେ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ମଧୁସୂଦନ ବ୍ୟାକରଣ ନିଷ୍ଠ ନିୟମାନୁସାରେ କର୍ତ୍ତା, ମୁଖ୍ୟକର୍ମ ଗୌଣକର୍ମ ଓ ପରେ କ୍ରିୟାର ବ୍ୟବହାର କରି ଗଦ୍ୟ ରଚନା କରୁଥିଲେ । ଫକୀରମୋହନ ଓଡ଼ିଆ ରଚନାର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରି 'ଇଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର

---

(୧୬) ପଦାବଳୀ ପୃ ୩୬ ଉତ୍ତି ୨୩ । ୧ । ୧୧

ବାରମ୍ବାର କରିଛନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାଧର କିନ୍ତୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ତାହାକୁ ଗଣଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶକରି ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରିନାହାନ୍ତି । ବ୍ୟାକରଣର ନିୟମାନୁସାରେ ରଚନା (ଈଶ୍ୱର ସତ୍‌ପଥଗାମୀର ନିମନ୍ତେ) ସହିତ ଓଡ଼ିଆର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଟିକକ ବଜାୟ ରଖିଛନ୍ତି । ବେଳେ ବେଳେ ସଂସ୍କୃତାନୁସାରୀ ମଧ୍ୟ ହୋଇପଡ଼ିଛି । "ଅନନ୍ତ ଆକାଶ, ଅଗାଧ ସମୁଦ୍ର, ନକ୍ଷତ୍ରମି ଭୂମାତଳ ଏବଂ ଆମ୍ଭର ଦୂର୍ବାଦଳ ଉପର ଶାନ୍ତିଶିର, ଅସ୍ତାଚଳ-ଲମ୍ବିତ ରବିର, ମଳୟସ୍ପର୍ଶ ଶତଦଳ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଓ ତାହାର ସୁଗନ୍ଧ, ବହୁବର୍ଣ୍ଣ ପୁଷ୍ପଲତା, ତରୁଲତା ସମାକୁଳ ଭୂଭାଗ ପ୍ରଭୃତି ଆମ୍ଭର ବାକ୍‌—ମନୋହାରକ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ପରମ ସୃଷ୍ଟି ।" (୧୭) ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣଟିରୁ କବିଙ୍କ ଜଟିଳ ବ୍ୟାକରଣ ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଶବ୍ଦ ଯୋଜନା—

ଶବ୍ଦଯୋଜନା, ସାହିତ୍ୟର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ଔଦାର୍ଯ୍ୟକୁ ବହୁଗୁଣରେ ବଢ଼ାଇ ଦେଇଥାଏ । ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ଭାବର ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି ପାଠକଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଏକ ଗଭୀର ରେଖାପାତ କରିବ ସେଥିପ୍ରତି ଗଙ୍ଗାଧର ସବୁବେଳେ ସଜାଗ । ତେଣୁ ବେଳେ ବେଳେ ତାଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ବର୍ଜିତ ଶବ୍ଦ ବାହାରି ପଡ଼ୁଥିଲେ ଗଭୀର ଖେଦ ଜାତ ହେଉଥିଲା ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । କେତେକ ଇଂରାଜୀ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଛି—'ସ୍କୁଲ' 'ଲଂକ୍ଲଥ' 'ଇନସ୍‌ପେକ୍ଟର ଜେନେରାଲ' 'ଭିଲେଜ୍‌ ସ୍କୁଲ' 'ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ' ଇତ୍ୟାଦି ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ।

(୧୭) ପଦ୍ୟାବଳୀ ପୃ ୧୧୬ ରଚିତ ୭ । ୨ । ୧୩

ରଚନା ଭଙ୍ଗୀ—

ରଚନାରୀତି ସଂପର୍କରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସମାଲୋଚକ ମୁରେ (Murry) କହନ୍ତି—

"......highest style is that where is the two current meanings of the world-blend, it is a combination of the maximum of personality with the maximum of impersonality. On the one hand it is a concentration of peculiar and personal emotion. On the other it is a complete projection of this personal emotion is to the creating thing." (୧୮) ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସ୍ତୁତି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏହିକଥା କୁହାଯାଇ ପାରେ । ତାଙ୍କର ରଚନାରୀତି ଯେଉଁ ବାକ୍ୟସ୍ତୁତି ହୋଇପାରିଛି । ସମ୍ଭବତଃ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ ଫଳରେ ଏପ୍ରକାର ରୀତି ଅନୁସୃତ । ତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା କେବଳ ସ୍ଥାନ ବର୍ଣ୍ଣନାଠାରୁ କାହାଣୀ ଘଟନାର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ, ନିସର୍ଗ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ମାନବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଚିତ୍ରଣରେ ଅଧିକତର ପରିସ୍ଫୁଟ ହୁଏ ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଗଦ୍ୟରଚନାର ଅନ୍ୟ ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି ଆଧୁନିକ ଭାବଧାରାର ବାହକ ସ୍ୱଭାବରେ ଉପାଦେୟତା । ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟରେ ଗଦ୍ୟରଚନାର ଆକାଂକ୍ଷା ଯେତେବେଳେ ପ୍ରବଳ ଓ ଏହାର ଅଭାବ ଏକାନ୍ତ ଅନୁଭୂତ, ସେତେବେଳେ ଫକୀରମୋହନ, ମଧୁସୂଦନ, ରାମଶଂକର ପ୍ରଭୃତି ଗଦ୍ୟରଚନା କରିଥିଲେ ହେଁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ

---

୧୮ । Problem of style-murry.

ଶୈଳୀ ଆଉ ଏକ ପାଦ ଆଗକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇଛି । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଆଧୁନିକତାର ଏହି ସବୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅଦ୍ଭୁତ କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରିଛି । ଗଙ୍ଗାଧର କବିର ମାନସ ଓ ସୃଷ୍ଟି ଆଜିର ଅନେକ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଉଠିଛନ୍ତି । ଶିକ୍ଷାନବିଶର ଉପଯୁକ୍ତ ଲୋକ ଚାହିଁଥିଲେ ତାଙ୍କର ମୌଳିକ ରୂପ ଦୃଷ୍ଟିମାନଙ୍କରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାନ୍ତା । ମାତ୍ର ସୃଷ୍ଟିର ସୌରଭ ଅକାରଣ ମୂଳରୁ ତାହା ଜୀବନ-ଯନ୍ତ୍ରରେ ଛିଡ଼ିପଡ଼ିଛି । ବାସ୍ତବତ୍ ଫୁଲ ଫୁଟିଲେ ତାହାର ସୌରଭ ଆପେ ଆପେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବିକୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଦରଫୁଟା ଫୁଲକୁ ଫୁଟାଇ ଦେଲେ ତାହା ହୁଏନାହିଁ ।

ଏଥିରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ଶବ୍ଦ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଙ୍କରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ପୃଷ୍ଠାଙ୍କ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଗୀତି କବି ଗଙ୍ଗାଧର

ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ଦାସ

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ଗୀତି କବିତା ୧୯୧୦ରୁ ୧୯୨୩ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ସେତେବେଳକୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଆସିଯାଇଥିଲା । ଏହି ଗୀତିକବିତା ଲେଖିବା ମୂଳରେ ଦୁଇଟି କାରଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇପାରେ । ସେତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଧୁନିକ ଗୀତିକବିତାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ସାରିଥିଲା । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଗୀତିକାର ଗୋପାଳବଲ୍ଲଭ, ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ, ମଧୁସୂଦନ, ରେବା ରାୟ, ଗୋବିନ୍ଦ ରଥ, ଫକୀରମୋହନ ଆଦି ଆପଣାର ଅନ୍ତରର ଭାବନାଗୁଡ଼ିକୁ ବୈୟକ୍ତିକ ରୂପ ଦେଇପାରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହି ଧାରାର ଆଦର୍ଶ କବିଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରାଣର ବାଣୀକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ମାଧ୍ୟମ ହୋଇପାରିଛି । ଦ୍ୱିତୀୟରେ, ତାଙ୍କର ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ହେତୁ ବୃହତ୍ କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ମାଣ କରିବାର ଶକ୍ତି ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମିଆସିଥିଲା ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରାଣ ଗୀତିକବିତା ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ ଲାଭକରିଛି ଏବଂ ଏହି ଗୀତିକବିତା କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଥଚ ମଞ୍ଜୁଳ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟକାରୀୟ ମୂର୍ତ୍ତି । ସେ ଗୀତିକବିତା ସୃଷ୍ଟି କରୁ କରୁ ଶେଷ ନିଶ୍ୱାସ ନେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର 'ଭାରତଭାବନା' ଶେଷ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୀତିକବିତା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ ।

ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ଥିବା ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳୀ, କବିତା କଲ୍ଲୋଳ, କବିତା-ମାଳା, ଅହଲ୍ୟାସ୍ତବ, ଭାରତଭାବନା ବ୍ୟତୀତ ବହୁ ଗୀତିକବିତା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପ୍ରକାଶିତ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ ।

ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଗୀତିକବିତାଗୁଡ଼ିକୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାବରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ,—୧— ଭକ୍ତିମୂଳକ (Devotional) —୨— ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରୀତିମୂଳକ (Patriotic)—୩—ଶୋକଗୀତ (Elegy) —୪— ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶପଦୀ (Sonnet) —୫— ପ୍ରକୃତିମୂଳକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ।

କେବଳ ଗୀତିକବିତାରେ ନୁହେଁ, କାବ୍ୟରଚନାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଶିବ ଓ ସୁନ୍ଦରର ପୂଜକ ସ୍ୱରୂପରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତାଙ୍କ କାବ୍ୟକବିତାଗୁଡ଼ିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ନୈତିକତାର ଐକାନ୍ତିକ ମିଳନ, ସୁମଧୁର ସମନ୍ୱୟ । ଯେପରିକି ଉଦ୍‌ଜାନ ଓ ଅମ୍ଳଜାନର ସମନ୍ୱୟରେ ଜଳର ସୃଷ୍ଟି, ସେହିପରି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ନୈତିକତାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଗୀତିକବିତା ପରିପ୍ଳୁତ । ନୈତିକତା ସହିତ ନୂତନ ଓ ସୁନ୍ଦର ରୂପକଳ୍ପ, ଉପମାର ବିମଳ ସମାବେଶ ହୋଇଅଛି ।

ପ୍ରକୃତି ମୂଳକ ଗୀତିକବିତାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ "କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ"ର କବିତାଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ମଳୟ ଆବାହନ, ପ୍ରୟାଗ ଘାଟ, ବୁଢ଼ାରାଜା ପ୍ରଭୃତି ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । କବି ରାଧାନାଥ ଉତ୍କଳର ଅନନ୍ତ ବୈଚିତ୍ର୍ୟମୟୀ ପ୍ରକୃତିକୁ ନୈସର୍ଗିକ ରୂପଦାନ କରିଛନ୍ତି ସତ, ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଅତୁଳ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ସଚେତନ ନ ଥିଲେ; ଫଳରେ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ମନୋରମ ରୂପ-ବୈଭବ ଆଗପରି ଅପରିଚିତ ରହିଗଲା । ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗାଧର ଉତ୍କଳ ପ୍ରକୃତିର ସାମଗ୍ରିକ ଚିତ୍ର ଆଙ୍କିବାପାଇଁ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ ଓ ଗୀତିକବିତା ମଧ୍ୟରେ ସଫଳକାମ ହେଲେ । ଝଲିଆ, ଘାଟକୋଣ୍ଡିଆ ଘଣ୍ଟି, ସୋଣନଦୀ, ବଡ଼ଝୋରସାଗର, ବାରବାଟୀ ସହିତ ସମ୍ବଲପୁର, ବୁଢ଼ାରାଜା, ତେଲନଦୀ, ପ୍ରୟାଗ ଘାଟ,

ସୋମନାଥ୍ ମଧୁର ବେଦବ୍ୟାସ ସର୍ବତର ମଞ୍ଜୁଳ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମିଶାଇ ନୂତନଗୀତି ଗାଇଲେ ।

ବସନ୍ତର ସାର୍ବଭୌମ ପ୍ରଭାବ ଶ୍ରୀହୀନ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଣକୁ ସଞ୍ଜୀବିତ କରିବାପାଇଁ ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ; ଏଣୁ ସେ ଋତୁରାଜଙ୍କୁ ଜାଗ୍ରତ ସମ୍ପନ୍ନ ଓ ସରସ କରିବାପାଇଁ ମଳୟର ଆବାହନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି କବିତାରେ ପ୍ରକୃତି—ବର୍ଣ୍ଣନାଠାରୁ ଜାତୀୟତା ଆବେଗର ବେଶୀ ଅଧିକ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୁଏ । ମଳୟଠାରେ ତାଙ୍କର ଆବେଦନ ଯେ—

"ସନ୍ଧ୍ୟାର ସିଞ୍ଚାଅ ପଦ୍ମପରାଗକ ଦକ୍ଷିଣା ମଧୁର ବାୟୁ ।
ଦିଅ ଦିଅ ଜ୍ୟୋତି·ପ୍ରଭାତୀର ବର୍ତ୍ତୀ ମ୍ଳାନି ହେବ ଦେଶର ନାଶ ।"

ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ, ବସନ୍ତବାସର ବର୍ଣ୍ଣିତ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ରଣ ହୋଇଅଛି ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ । କୋଟିଏ ଜ୍ୟୋତିଷ୍କପୌରିତ ଗ୍ରହର ମଧୁର ପରିବେଶରେ ଯେଉଁ ଲଟେଶ୍ୱର ରହିଛି, ତାର ସୂକ୍ଷ୍ମ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି କବି "ଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହଣ"ରେ ।

ଭକ୍ତିରସାଶ୍ରିତ ଗୀତିକବିତା ସେ ଅଧିକ ନ ଲେଖିଥିଲେ ହେଁ ଯେଉଁ କେତୋଟି ଲେଖିଛନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଅତି ଉଚ୍ଚକୋଟିର । ତାଙ୍କର "ଭକ୍ତି" କବିତାଟି ଓଡ଼ିଆ ଗୀତିକବିତାର ଅକ୍ଷୟ ସମ୍ପଦ । ଏହି କବିତାଟିରେ ଦ୍ୱୈତବାଦ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଯେଉଁ ମହାନ ପୁରୁଷଙ୍କ ପ୍ରେମ-କୂଳରେ ମାଳ ମାଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଘୂରି ବୁଲୁଛନ୍ତି, ସେହି ଚରଣରୁ ଧୂଳି ନେଇହେବ ? ସେ ସୃଷ୍ଟିର ସ୍ରଷ୍ଟା, ଅସଂଖ୍ୟ ପାପୀ ମନ୍ତ୍ର ତାଙ୍କର ନିର୍ମାତା, ସେହି ଦେଖୁଲି ସାମାନ୍ୟ ମଣିଷ ବୋଲାଇବ ? ଭସ୍ମ ହୋଇଯିବ ସିନା ! କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଭକ୍ତି ଆବେଗରେ

ଯେତେବେଳେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଛନ୍ତି, "ଆମାର ମାଥା ନତକରେ ଦାଓ ହେ ତୋମାର ଚରଣ ଧୂଲାର ତଳେ" ସେତେବେଳେ ଗଙ୍ଗାଧର ଭଣୁଛନ୍ତି—

"ଦେଖିନାହିଁ ବଳ ଯାହାଥିଲା ସେଥିକି ଚାହିଁବ ନାହିଁ ମୋ ମନ
କୋଟି କୋଟି ରଜ ଧୂଳିରୁ ସେ କ୍ଷୁଦ୍ର ହୋଇ ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଚରଣ ।"

ଆଶ୍ରିତ ମନ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱ ସେତେବେଳେ ସେହି ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଦାନ ମାତ୍ର, ସେଥି ଦେଲୁ ଜନସନ୍ଥ ଗଣ ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କରିବାକୁ ହେବ ? ଦେବାଛା ଲୋକ ମେଷାଣିଆ ହୋଇଯାଏ, ମାଡ଼ ଅବରୋଧ ବନ୍ଧନର ଆସ୍ଥାନ । ମନ୍ଦିର ଓ କାଠର କର୍ଷଣି, ଈଶ୍ୱର ଦେହରେ ଫୁଙ୍କି ଦେଇ ଧୂଳି କରାଉଛନ୍ତି—ଏଣୁ ଭୟ । ଏଥି ଉତ୍ପନ୍ନକରିବାଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭକ୍ତି ଆଉ ନାହିଁ । Bible ରେ ଅଛି—

"The fear of the Lord is the beginning of Knowledge ଏଠାରେ fear ଅର୍ଥ ଭକ୍ତି । ଯେଉଁଠି ଭୟ, ସେଇଠି ଭକ୍ତି, ଏବଂ ଏହି ଭୟଠାରୁ ସେଇଁ ଆତ୍ମସମର୍ପଣଠା ସମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାଧନା ଆଉ ନାହିଁ ।

ଭକ୍ତ ଦେଖନ୍ତି ପୃଥିବୀର ସବୁକିଛି ଭଗବାନଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି, ତାଙ୍କର ପ୍ରସାଦ । ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର, ଆଲୋକ ଅନନ୍ତ, ସବୁ ଫୁଟି ଯାଉଛି । ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀ ଆଲୋକିତ । ଭଗବାନଙ୍କ ଦିବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ଦୁଃଖ ନାହିଁ, ଅଶ୍ରୁ ନାହିଁ, ଶୋକ ନାହିଁ । ଯେଉଁଠି ଅମୃତ, ସେଠାରେ ମରଣ କେଉଁଠି ଆସିବ ? ଏଣୁ ଆପଣାର ସମସ୍ତ ବଂଶିକେ ଦୁଃଖ ବେଦନା ଭୁଲି ଭକ୍ତ ଏଇ ଅମୃତ ଦର୍ଶ ତାଙ୍କ ପାଦକୁ ଯୋଗ୍ୟ କରନ୍ତି-

ଅମୃତମୟ ବୋଲି ସ୍ମରଣ କରିବାରେ ଟିକେ ବହୁଥାନ୍ତି । ଏଣୁ ସୁଧାମୟ, ମଧୁମୟ ସୃଷ୍ଟିର ବନ୍ଦନା ଗାଇ କହନ୍ତି—

"କିଶୁ ତେଜ ମଧୁମୟରେ ଦିବସ,
ବିଶ୍ୱଦେଖ ମଧୁମୟ
ମଧୁର ସ୍ମରଣ କରିବ ଜୀବନ
ତୋ ମାଡ ମରଣ ଭୟରେ ସବନ ?"

ଏହି ପ୍ରକାର ଗଙ୍ଗାଧର ତତ୍କାଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଦେଖାଇଥାନ୍ତି । ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଏହିପ୍ରକାର ମଧୁମୟ ସୃଷ୍ଟିର ଜୟଗାନ କରି, ତାଙ୍କର ଉପନିଷଦ ଅନୁରେ ଉପାସନା ସଙ୍ଗୀତ ସ୍ୱର ଶୁଣି ପାରିଛନ୍ତି ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କଠାରେ ଯେଉଁ କେତୋଟି ଗୀତି କବିତା ଅଛି ତହିଁରୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଛାମୁରେ କବିଙ୍କର ଯେ ପ୍ରବଳ ଭରସା ଥିଲା ତାହା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । ଭକ୍ତିରସାଶ୍ରିତ କବିତାର ଅନ୍ୟଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ "ଅହଲ୍ୟା ସ୍ତବ" ।

ନଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ (୧୮୬୬), ଭାଷା ସଙ୍କଟ ଆନ୍ଦୋଳନ (୧୮୭୨) ସମ୍ବଲପୁରରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିଲୋପ ସାଧନ (୧୮୯୫) ଗଞ୍ଜାମ ସମ୍ମିଳନୀ (୧୯୦୨) ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ (୧୯୦୩) ଏ ସମସ୍ତ କାରଣରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜାତୀୟ ଚେତନା ପ୍ରବଳ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଗଙ୍ଗାଧର ଜଣେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଜାତୀୟ ବାଦୀ କବି । ଏ ଦେଶର ଶୋଭା-ମଣି ଦେଖିବେଳକୁ ପ୍ରାଣ ଦେଇ ଭଲପାଉଥିଲେ, ଏ ଦେଶରେ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ସାଧନ ହେବ—ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳ ବାସୀଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଜାତି, ଓଡ଼ିଶାଦେଶ ଏହାଠାରୁ ବଳି ଗରବ ସେ

ଲକ୍ଷ୍ୟରେ କଣ୍ଟି ଆରେଦାଦାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସମ୍ମେଳନ ସାଧାରଣ (ସମ୍ବଲପୁରରେ) ଉଦ୍ଘାଟନରେ ଶ୍ରୀଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଦେଲ ଓ ଉତ୍କଳ ଭାରତୀଙ୍କ ଅଭିନନ୍ଦନ ନାମକ ସୁଲଳିତ କବିତା ତାଙ୍କର ପ୍ରେମ ଜାତ୍ୟଭିମାନ ଜଣାଏ ।

ଉତ୍କଳରେ ଏହି ସମୟରେ ବହୁ ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ତାହାର ମାଧ୍ୟମରେ ଭାଷାର ଉନ୍ନତି କରିବା ପାଇଁ ଦେଶରେ ଜାତୀୟ ଐକ୍ୟ ଆଣିବା ପାଇଁ ପ୍ରବଳ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଉଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ, ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁ, ଉତ୍କଳ ସେବକ ମଧୁପ, ଆଦି ବହୁ ପତ୍ରିକାର ଅଭାବରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ପୂର୍ଣ ଉଠିଥିଲା । ଏଣୁ ସେ ସବୁଙ୍କୁ ନିଜ ଶୁଭେଚ୍ଛା ଓ ଆଶୀର୍ବାଦ ଜଣାଇଛନ୍ତି, କବିତା ମାଧ୍ୟମରେ ।

ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ ଯେତେବେଳେ ଜାତିର ପ୍ରାଣ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା ଏବଂ ଏହି ସମ୍ମିଳନୀରେ ତତ୍କାଳୀନ ଅଧିକାଂଶ କବି ଜାତୀୟ ମନୋଭାବ ସମ୍ପନ୍ନ ଗୀତି କବିତାମାନ ପାଠ କରୁଥିଲେ । କବି ଗଙ୍ଗାଧର ମଧ୍ୟ ସେଥିପାଇଁ ଦେଶପ୍ରୀତି କବିତା ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ରଚନା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସେ ଗୁଡ଼ିକରେ ସେଥିର ବିଶ୍ୱାସ ଆହ୍ୱାନ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି ତାହା ଅନନ୍ୟ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ ଜ୍ଞାନ ଓ କର୍ମ ମିଳନ ଜାତି ଓ ଭାଷାର ଉନ୍ନତି କରିବାରେ ହେତୁ ଅଟେ । ଏଣୁ ସେ କହନ୍ତି ।

ଦେଖ ବଢ଼ୁଛି ବଡ଼ ଭାଷାର ଅଗ୍ନି ଧାର ।
ଜ୍ଞାନକର୍ମ ଗଙ୍ଗା ଯମୁନା ଯୋଗେ ଲବ୍ଧ କରିବାକୁ ତାର ।"

ଐକ୍ୟ ମନୋଭାବ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇ କୋଟିଏ ଉତ୍କଳବାସୀ ଦୋହିଏ ପ୍ରାଣରେ ସମସ୍ତ ଦେଶର ଉନ୍ନତି କରିବାପାଇଁ ସେ

ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ କୃତିତ୍ୱ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମ ମୂଳକ ଗୀତିକବିତା ମଧ୍ୟରେ "ମାତୃଭୂମି" ଉଦ୍‌ବୋଧନ, ନବବର୍ଷ ଏବଂ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । "ମାତୃଭୂମି" ଓ ମାତୃଭାଷାର ମମତା ଯାହା ହୃଦୟରୁ ଲୋପପାଇଲେ ସ୍ଥିର ହୁଏନାହିଁ ତାହାକୁ ବଞ୍ଚି ମୃତ କହିବାକୁ ଏ କଥା ସେ ଅତି ଉଚ୍ଚ ସ୍ୱରରେ କହିଛନ୍ତି । ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଏ ବିରାଟ ବିଶ୍ୱ ଭଗବାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି, ଏ ବିଶ୍ୱର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଏକପରିବାର ସେମାନଙ୍କୁ ଭାଇଭଉଣୀ, ଏଣୁ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱର ମଙ୍ଗଳ କରିବାକୁ ହେଲେ ନିଜପରିବାର, ନିଜଗ୍ରାମ, ନିଜଦେଶ ଏହିପରି କ୍ରମରେ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱର ମଙ୍ଗଳ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହାଠାରେ ତାଙ୍କର ଦେଶପ୍ରେମ ମନୋବୃତ୍ତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ତାଙ୍କର ଭାଷାରେ—

"ଏହିଭଳି ଗାଁ କଥା ରାଜ୍ୟକଥା ଦେଶକଥା ବିଶ୍ୱକଥା
ମାନବଙ୍କଠାରେ ପ୍ରୀତ ହେବାର ପଛରେ ସ୍ଥିର ସବୁଥା ।"

ପ୍ରକୃତରେ ଗୋଲାପଫୁଲ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱର ସମ୍ପଦ ହୋଇପାରେ, ତାର ଗନ୍ଧ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱକୁ ସୁବାସିତ କରିପାରେ, ତଥାପି ସେ ଗୋଟିଏ ଗଛରେ ଫୁଟିଥାଏ, ତେଣୁ ସେହି ଗଛ ଗୋଲାପଫୁଲକୁ ଘୋଟାଇ ରଖିଛି । ଏଣୁ ପ୍ରଥମେ ସେହି ଗଛ ଦିଗରେ ଦୃଷ୍ଟି । "ନବବର୍ଷ" କବିତାରେ ଓଡ଼ିଶାର ଐତିହ୍ୟବାହୀ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କୁ ସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇଛି । ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ, ମଧୁସୂଦନ ଦାସ ଫକୀରମୋହନ, ଗୋଦାବରୀଶ ଓ କୁନ୍ତଳା, ଜାତିପ୍ରାଣ ସେହିମାନଙ୍କ ନାମର ଉଦ୍ଧାର ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଭାରତ ସଂସ୍କୃତି ଓଡ଼ିଶାର ବିରାଟ ଐତିହ୍ୟକୁ ଅଙ୍ଗୀକାର କରି ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଉତ୍କଳଗୌରବ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ ଓ ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସତ୍ୟବାଦୀ ବକୁଳ; ଆଶା, ଉତ୍କଳ ସେବକ, ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ ଆଦି ପତ୍ରିକା, ଦେଶର ଯୋଗଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ବିରାଟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆଣିଦେଇଥିଲା । ସେଥିରେ ଆତ୍ମନିଷ୍ଠ କବି ନୂତନ ବର୍ଷକୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ଗାଉଛନ୍ତି ।

"ଉତ୍କଳବାସୀ ଏ, ଉତ୍କଳଭୂମି ଏ ଧନ୍ୟ ବର୍ଷିଣିର ଆଜ,
ନବ ଉତ୍ସାହରେ ନବୀନସ୍ୱପନରେ ନବୀନ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଅ ।"

ଏହି ନୂତନ ଉଦ୍ୟମରେ କେବଳ ଗୀତ ଗାଇବାରେ ମୁଗ୍ଧ-ରହିଲେ ନହେବ ନାହିଁ, ଭବିଷ୍ୟତର ଜନ୍ମଭୂମି ପାଇଁ ବିଶେଷ କର୍ମ କରିବାକୁ ହିଁ ହେବ । ଏଣୁ ସେ ସମଗ୍ର ଜାତିକୁ କର୍ମଠ ହେବାକୁ ଆହ୍ୱାନ କରନ୍ତି । 'ଉଦ୍‌ବୋଧନ' କବିତାରେ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି ସେ ସମଗ୍ର ଜାତିର ଉନ୍ନତି, ଏହି ସତ୍ୟ ସେ ଆବିଷ୍କାର କରି ସେ କହିଛନ୍ତି :—

"ଉଚ୍ଚ ହେବାପାଇଁ ଯେତେ ଜନର ଆଶା
ଉନ୍ନତିର ଆଗେ ନିଜ ମାତୃଭାଷା ।"

ଏହାଠାରୁ ବଳିଷ୍ଠ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଆଉ କଣ ଅଛି ? ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା ଯେ ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ଜାତିପ୍ରାଣ ଲେଖକ, ବକ୍ତା ଓ ସେବକ ଜାତିକୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଲାବେଳେ କବିଗୁରୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଏହି କେତୋଟି ଉକ୍ତି ମାଧ୍ୟମରେ ସର୍ବଦା ପ୍ରାଣରେ ଶକ୍ତିସଞ୍ଚାର କରିବାକୁ, କବିତ୍ୱ ପ୍ରାଣରେ ଉତ୍ତେଜନା ଆଣିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ।

ଦେଶର ଉନ୍ନତି କରିବାକୁ ହେଲେ ତାର ସଂସ୍କାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ସମସ୍ତ ଜଡ଼ତା, ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳତା ନିବାରଣ କରି ନୂତନ ସୃଷ୍ଟିର ଆନନ୍ଦ ଭୋଗିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଏହି ସଂସ୍କାର କରିବାକୁ ହେଲେ ନିଜେ କର୍ମକରି, ସାହିତ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଜନତା ସୃଷ୍ଟିକରି ଦୋଷ ଦୂରକରି ଦେଖାଇ ଦେଶକୁ ଜାଗ୍ରତ କରାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏହି ସଂସ୍କାରମୂଳକ ଚିନ୍ତାଧାରା ତାଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟଙ୍ଗକବିତା 'ଛାଣ୍ଡୁ ମଧ୍ୟ ବୋଲାଇଛୁ ଚର୍ମ ଅବତାର,' 'ଉତ୍କଳଭାରତୀଙ୍କ ଉକ୍ତି' ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟରେ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ । କେବଳ ଓଡ଼ିଶାର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା କଥାନୁହେଁ; ଭାରତର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା କଥା ମଧ୍ୟ କବି ଭାବିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଭାରତପ୍ରତି ପ୍ରୀତି ଭକ୍ତି ସମାନ ମିଳନ ଭାବେ ରହିଥିଲା । କେବଳ ଦେଶାଟନ ଧାର୍ମିକ, ସେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅନ୍ୟ କେତେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନକୁ ପ୍ରଥମତଃ ଆକ୍ରମଣ କରାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତରବର୍ତ୍ତୀ । ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୯୨୧ ପରେ ଏହି ଦେଶାଭିମାନଭାବ ତାଙ୍କ ମନକୁ ଅଭିଭୂତ କରାଇ ଆସିଥିଲା ଇଂରେଜ ଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ତୀବ୍ର ବିଦ୍ରୋହଭାବ । ୧୯୨୧ ବେଳକୁ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନର ଆହ୍ୱାନ ଆସିଥାଇଛି, ଓଡ଼ିଶାର କୁଳବୃଦ୍ଧ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ସମଗ୍ର ଭାରତକୁ ବ୍ରିଟିଶ କବଳରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାପାଇଁ "ଭାରତ-ମନ୍ଦିର" କବିତାରେ ଆହ୍ୱାନ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା କଂଗ୍ରେସ ସମ୍ପାଦନାରେ ଯୋଗଦେଇଛନ୍ତି । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଚଉଧୁରୀ-ସମ୍ମିଳନୀରେ ଉତ୍କଳସ୍ୱରାଜର ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ବାଢ଼ିଛନ୍ତି, ଯାହାକି ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ଉତ୍କଳ ଆଗମନ ଏହି ବିପ୍ଳବକୁ ବହୁଗୁଣିତ କରିଦେଇଛି । ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳରେ ତାର ଚେତନା ଖେଳିଯାଇଛି ଏବଂ ଗଙ୍ଗାଧର ଏହି

ଅତ୍ୟାଚାରରେ ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଦୁଇଶହ ବର୍ଷର ଇଂରେଜ ଶୋଷକଙ୍କର କ୍ରୂର ଶାସନର ପ୍ରସ୍ତର ବୃକରେ ନିଷ୍ପେଷିତ କୋଟି ଶୋଷିତର ପ୍ରତିନିଧି ସ୍ୱରୂପ ଏକ ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ସ୍ୱାଧୀନ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଆତ୍ମା ଗର୍ଜନକରି ଉଠିଛି । ସେ 'ଭାରତୀବନ୍ଦନା' ମାଧ୍ୟମରେ ଇଂରେଜଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ବାକ୍ୟବାଣ ମାରିଛନ୍ତି ତାହା ସମସାମୟିକ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ମିଳେନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । “ଭାରତୀବନ୍ଦନା” ଗୀତ ମଧ୍ୟଭାଗରେ ବହିରଙ୍ଗ ଅର୍ଥରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିରହରେ ଗୋପୀ “ଭାରତ କଶୋଗ”ଙ୍କ କାରୁଣ୍ୟଭରା ବିଳାପ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲେ ହେଁ ଏହି ଅର୍ଥର ମୂଳାଗଲେ ତାର ପ୍ରକୃତ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଅର୍ଥ ଯାହାଦେଦୀପ୍ୟମାନ, ତାହା ପ୍ରକୃତରେ ଗୋପୀର କାରୁଣ୍ୟଭରା ବିଳାପ ନୁହେଁ ଭାରତର କୋଟି ଜନତାର ସ୍ୱଦେଶୀ ଇଂରେଜଶାସନ ପ୍ରତି ତୀବ୍ର ସମାଲୋଚନା ଓ କଟୂକ୍ତି । ଦ୍ୱ୍ୟର୍ଥବୋଧକ ଶବ୍ଦ ସଂଯୋଜନା ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ସମଗ୍ର ଇଂରେଜ ପ୍ରଶାସନ ଓ ଭ୍ରଷ୍ଟସମାଜର ଶୋଷଣ ଭଳିଆ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ସମକାଳୀନ ପଞ୍ଜାବ ବିଦ୍ରୋହ, ବ୍ରିଟିଶଙ୍କର ଦୁଃଶାସନର ସ୍ପଷ୍ଟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସେ ନିର୍ଭୀକଭାବରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉଠାଇଛନ୍ତି—

“ଖାଇବ ନଥିଲୁ ତୁମ ଘରଯାଇ ଆସିଥିଲ ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ
ସରଳ ହୃଦୟମଣି ମିନା ଘରେ ରଖିଥିଲୁଁ ଅତି ସ୍ନେହାଦରେ
ତୋତେଦେଲୁ କଣ୍ଠର ଜଳ ଉପକାର
ଯାହା କରିଅଛ ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥପାଇଁ ନଥିଲା ଆମ୍ଭ ଦରକାର
ତୁମ୍ଭର ଆଗରେ ତୁମ୍ଭର ସମ୍ପଦ ମୂଲକମାନ ଥିଲେ ଆସି
ଶୋଷଣ ନୁହଁବ ହେଲେ ହେଁ ଆମ୍ଭର ସମସ୍ତ ଥିଲା ନାହିଁ ଭାସି

କଣ ସେ, ନଥିଲେ ତପନ କିରଣ
ଦୂରପଥ ସୂତା ଛିନ୍ନଜାଲ ପାଣି କଣ ନଥିଲେ ସେ ପ୍ରେରଣା ।'

Elegy ବା ଶୋକ କବିତାରେ ମଧ୍ୟ କବି ଗଙ୍ଗାଧର କୃତିତ୍ୱ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି । ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ "Elegy written in a Country churchyard," "Lycidas," "Adonias" ପ୍ରଭୃତିର ସାହିତ୍ୟିକ ଆବେଦନ ଚିରନ୍ତନ, ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି, ସାଥୀ, ଦେଶପ୍ରେମୀ, କବି, ଶିଳ୍ପୀଙ୍କ ବିୟୋଗରେ ସମବ୍ୟଥୀ ଅନ୍ୟଜନ ହୃଦୟ ଉତ୍ସରୁ ସେହି ମର୍ମନ୍ତୁଦ ବେଦନା ଆକସ୍ମିକ ହୁଏ ତାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ରୂପ ଏହି ଶୋକ—ଗୀତରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର "ସ୍ୱର୍ଗୀୟ କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ," "ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁଶଯ୍ୟା ନିକଟରେ ଉତ୍କଳମାତାର ରୋଦନ," "ସ୍ୱର୍ଗୀୟ କାଶୀଚନ୍ଦ୍ର," "ମଧୁସୂଦନ ରାଓଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ" ଗୀତିକବିତା ମଧ୍ୟରେ ସେହି କାରୁଣ୍ୟ ପ୍ରକାଶପାଇଛି ତାହା ପ୍ରତି ପାଠକ ପ୍ରାଣକୁ ଅଶ୍ରୁରେ ଆପ୍ଲୁତ କରେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁଶଯ୍ୟାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବା କବିତାଟି ଅନବଦ୍ୟ, ସରଳଭାଷା ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ ଜନନୀର ବେଦନାକ୍ଲିଷ୍ଟ ପ୍ରାଣର ଆବେଗ ଯେଉଁ ଜୀବନ୍ତ ରୂପ ପାଇଛି ମନେହୁଏ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିଙ୍କର ଲେଖାରେ ସେପରି ଆବେଗ ମିଳେନାହିଁ । ପ୍ରମାଣ ସ୍ୱରୂପ ଉକ୍ତ କବିତାରେ;

"ଆହା ଫକୀର ମୋର ଉତ୍କଳୀ ଧନ
କିମ୍ପା ରହିଲୁ ପଡ଼ି ମୁଦି ନୟନ,

ଆକୁଳେ ଡାକୁଅଛି ମୁଁ ତୋ ଜନମ
କର୍ମ। ନଷ୍ଟରୁ ଏତ ସୁହିଁ ରକ୍ଷଣରେ ।

\+ + + +

ଏ ଭୂବଠ ବ୍ୟଥି ମଧ୍ୟ ଗଲେତ କାହିଁ
ଯେତେ ଡାକିଲେ ଶବେ ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ
ତୁ ଏବେ ମୋ ଡାକକୁ ଶୁଣିଲୁ ବଧୀର
କଏ ଖୋଜିବ ମୋର ନଷ୍ଟନ ଘରରେ ।”

ଏହାଠାରୁ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ବିଳାପ କଣ ଅଛିପାରେ ? Sonnet ବା 'ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶପଦୀ' କବିତା ରଚନା ଇଂରେଜୀ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଭାବରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଆସିଛି । ଏହାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମଧୁସୂଦନ ରାଓ ଏବଂ ଏହି କବିତାଧାରାର ଆଦର୍ଶରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିଗଣ ଅନେକ ଲେଖିଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କର 'ଚିଲିକା ପ୍ରତି' 'ଏଥେନ୍ସ' 'ପ୍ରେମଯାତ୍ରା', 'ବୁଦ୍ଧାବସ୍ଥା,' 'ନୀଳ ଗଗନ,' 'ଚାଟୁସ୍ୱ ସାର୍ଜ' ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । ସେଗୁଡ଼ିକ 'କଖ, କଖ, ଗଘ; ଗଘ, ଙଚ, ଙଚ, ଛଛ, ଏହି ମାତ୍ରାରେ ଲେଖାଯାଇଛି । ଅଳ୍ପ ଅବସ୍ଥା ଭିତରେ ବଳିଷ୍ଠ ସ୍ୱୀୟ ସଂଯୋଜକତାର ଉତ୍କର୍ଷର ପ୍ରମାଣ ଏ ଗୁଡ଼ିକରେ ଦେଖାଇଅଛି ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୀତି କବିତା ମଧ୍ୟରେ ନାଗ ଓ କନ୍ୟାର ଉପାଖ୍ୟାନ ଦେବ, 'ଜନକାରର ଅନୁତାପ' 'ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ର' 'ସନ୍ଧ୍ୟା ଅନ୍ଧକାର'

କର୍ମଗୁଣ ପ୍ରଭୃତି ପାଠକଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥାଏ । ଏ ଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ଚିନ୍ତାମୂଳକ, ଉଦ୍ଧାର ଆତ୍ମଦର୍ଶନ ପ୍ରସୂତ ଏବଂ ଶକ୍ତିଶିକ୍ଷା ପୂର୍ଣ୍ଣ, ଗଙ୍ଗାଧର ଭୁଲିଆ ଜାତିର ଥିଲେ, ଶିକ୍ଷା ତାଙ୍କର ଥିଲା ଅଳ୍ପ ଶିକ୍ଷିତ ଏବଂ ଉନ୍ନତ ବର୍ଗ ସମାଜରେ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ କରିବାଲୋକ କମ ଥିଲେ । ଜୀବନର ଦୈନ୍ୟ, ଜାତିଗତ କ୍ଷୁଦ୍ରତା, ଅଳ୍ପ ଶିକ୍ଷାର ଜଡ଼ତା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣରେ ଥିଲା ଅସୀମ ଆଶା, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦୀପ୍ତି । ସେ ବୁଝୁଥିଲେ, ଉନ୍ନତ ହେବାକୁ ହେଲେ ଜାତିରେ ଉନ୍ନତିର ମୂଲ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ,

କାରଣ—

"ଜାତି ଯେତେ ଉଚ୍ଚ କର୍ମ କରେ ଯେଉଁ ଜନ,
କର୍ମର ନିମନ୍ତେ ନାହିଁ ବଂଶ ପ୍ରୟୋଜନ ।"
(କର୍ମଗୁଣ)

ପୁନଶ୍ଚ, କେବଳ ସେ ଉନ୍ନତ ଜାତି ବଂଶର ସମ୍ମାନ ପାଇବାପାଇଁ ହକଦାର ଏବଂ ସେମାନେ ହିଁ କେବଳ ଜାତିର ଭାଗ୍ୟକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବେ ତାର ଅର୍ଥ କିଛି ନୁହେଁ । ଆପଣାର ସାଧନା ଆତ୍ମୋତ୍ସର୍ଗ ଫଳରେ ଯେ କୌଣସି ସାଧାରଣ, ତଥାକଥିତ ସମାଜରେ ଘୃଣ୍ୟ ଜନ୍ମିତ କର୍ମ କରି ବଂଶର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିପାରେ । ଏଣୁ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି, "ଅଦ୍ୱିଜର ହୋଇପାରେ ଦ୍ୱିଜ ପରାକ୍ରମ,

.

ଶୁଧ ନୁହେଁ କାହାପାଇଁ ପ୍ରକୃତିର ଧର୍ମ । (ତତ୍ତ୍ୱ ଭଜନ)

ସେ ଗତବର୍ଷ ତଥା ସ୍ୱଦେଶୀୟ ହୋଇ ପାରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ତାଙ୍କଠାରେ ଥିଲା ସେଥିପାଇଁ ଆଜି ଏକ୍ଷି ଓଡ଼ିଶାରେ

କୋଟି ପ୍ରାଣରେ ପ୍ରୀତ ଜାଗି ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ କବିତା ଓ ଆଦର୍ଶ ଏକ ପରମ୍ପରା, ଏଣୁ ସେ ସମାଜ ପାଖରେ ଅନୁସେଧ କରି ଅଛନ୍ତି ।

> "ନରର ମାନବେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଙ୍କରେ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ
> ନରର ଜୀବନ ଜ୍ୟୋତି କର ପରକାଶ ।"
>
> (ଜଗନ୍ନାଥର ଦେବ)

ସେ ଅନ୍ଧକାରର ସ୍ତୁତି ଗାଇଛନ୍ତି, ତଥାପି ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋକର ସନ୍ଧାନ ପାଇଛନ୍ତି । 'ମହାନ୍ଧକାର' କବିତା ଏହାର ଅନ୍ୟତମ ବଶିଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ।

କବିଙ୍କର ଲିଖିତ 'କୃଷକର ସଙ୍ଗୀତ'ରେ ଗୀତି କବିତାର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସ୍ୱରୂପ ନାହିଁ । ଏ ଗୁଡ଼ିକରେ କେବଳ ଗୀତିମୟତା ଅଛି ସିନା, ଭାବଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ବହୁନ୍ତ କାବ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଗୀତିକବିତାର ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ । ତାଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ 'ତପସ୍ୱିନୀ' କାବ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଶୈଳୀର ଅନୁସରଣରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସର୍ଗ ନୂତନ ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ । 'ରମଣୀକେଶ, ଗୁଣିକୁଲ୍ୟା' 'କଲହଂସ କେଦାର' 'କାମୋଦ' 'ବୈଶ୍ୱୀ' ପ୍ରଭୃତି ରାଗ ଅତି ପ୍ରବିଷ୍ଟ, ଏଥିର ଗୀତିମୟତା ପାଠକ ପ୍ରାଣ ଆକର୍ଷଣ କରେ ।

କବିଙ୍କର ଗୀତିକବିତା ଗଠନଗତ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଜଣାଯାଏ, ସେ Elegy, Sonnet ବ୍ୟତୀତ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ

ମଧ୍ୟ ଗୀତି କବିତା ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଅବକାଶସ୍ତବରେ ସଂସ୍କୃତ 'ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ବିକ୍ରୀଡ଼ିତ' ଛନ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି ।

"ପୃଥ୍ୱୀମଣ୍ଡଳବନ୍ଧ ଜଗତପତି ବନ୍ଦେ ଭକ୍ତଙ୍କ ମୁକ୍ତିଦାଣୀ
ସଂସାରାର୍ଣ୍ଣବ ତାରକାରିକୁ ଚନ୍ଦ୍ର ବୈବର୍ତ୍ତ ଚୂଡ଼ାମଣି
ସାଧୁ ପାଳକ ଦୁଷ୍ଟନାଶ କରଣେ ସମ୍ଭୂତ ଭୂତଳେ
ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀଚରଣାମ୍ବୁଜେ ରହୁ ସଦା ଚିତ୍ତକ ମୋ ନିଶ୍ଚଳେ ।"

ବଣମଲ୍ଲି ବଣରେ ଫୁଟି ଝଡ଼ିଯାଏ, ସାଗର କୋଳରେ ମଣି ଲୁଚି ରହିଯାଏ । ତାକୁ କେହି ସନ୍ଧାନ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାରେ କେତେ ମଣି ନାହିଁ ଲୁଚି ରହି ଯାଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ କେହି ଅନ୍ୱେଷଣରେ ଟେକି ଧରିବା ପ୍ରୟୋଜନ ମଣୁନାହାନ୍ତି । ଦୈନ୍ୟ, କ୍ଲେଶ, ଅଭାବ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ ଯେଉଁ ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣାଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ତାର ଆସ୍ୱାଦ ନେଉନାହାନ୍ତି । ତଥାପି ଆଜି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଶତବାର୍ଷିକୀ ପାଳନ କରିବା ବେଳେ ମନେହୁଏ ଏ ଜାତି ଜାଗିଉଠିଲା ପରି !

ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଭିନବ ଆଲୋଚନା ପୁସ୍ତକ

"ସାହିତ୍ୟରେ ରହସ୍ୟବାଦ"

—ସଙ୍କଳକ—

ଶ୍ରୀ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ ଏମ୍. ଏ.

ଶ୍ରୀ ଭୋଳାନାଥ ରାଉତ ଏମ୍. ଏ.

ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ତୃତୀୟ ଅବଦାନ

ପ୍ରକାଶ ଅପେକ୍ଷାରେ

ଓଡ଼ିଆ

ଉପନ୍ୟାସ ପରିଚୟ

ଷୋଳଶ ଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର

ବହୁ ପୁରାଣ ଏବଂ ନଦୀପ୍ରମାନ ଆଲୋଚକ ଗଣ—

ଏକମାତ୍ର ପରିବେଷକ :—

ପ୍ରଗତି ପବ୍ଲିଶର୍ସ

ବାଙ୍କାବଜାର, କଟକ—୨